

•

ROJHILAT

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

ROJHILAT@
Mejuya dîroka pêşketina kurdistana rojhilat
@Abdusamet yigit
Weşanên civakî
2023-Almanya-Berlin
Grafik: zindî şîyar

.
ISBN 968-4-940996-00-8

Pêşgotin:

Rojhilat wê weke herêma kurdistanê a xwediyê dîrokek demdirêj bê. Di çerçoveya wê de wê, pêşveçûnên ku ew bi mejuya wê re wê werina hildan li dest wê bi wan re wê were dîtin ku wê, çawa wê xwediyê rewşek teybet a pêşketinê bê wê bi wê re wê were dîtin. Rojhilat wê, piştî dema medan û hwd re wê di awayekê de wê bi cihêrengiyên xwe yên kurdistanî wê pêşkeve û wê hebûna xwe wê bidina dîyarkirin.

Di demên medan de wê navenda wê weke akbatanê û hwd wê li wê bin û wê bi wê re wê ev dever wê weke navend wê bibin. Piştî maden wê di bin desthilatiyên axamanîş û sasanîyan de wê xwe bide domandin. Lê bi aliyê çandî û zêhnî û hwd jî wê xwemaliyek kurdi ji demên wê yên kevn weke bi zerdeşt û hwd re ku wê, bi pêvajoyên wê yên serweriyê re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke pêjnên ku wê temenê pêşveçûnên wê yên bi demê re wê bidina dîyarkirin bê. Piştî wê ji Manî û heta mezdek û piştî wan heta demên bûweyhiyan, şadafîyan û sefawîyan wê di rengekê de wê were dîtin ku ev wê, di rengekê de wê di xatek pêşketinê de wê hebûna xwe de wê bide dîyarkirin. Temenê sefawîyan wê di destpêka wê de wê li ser temenê tariqatên kurd ên weke zahedî û piştî wê gêlanî û hwd wê ava bê. Lê piştî wê ku ev desthilatî wê reng û awa wê bistênê wê di dewama wê de wê weke heta demên şah Abbas û hwd wê were dîtin ku wê ji wê rastiye wê êdî wê dîrkevin.

Şedadî wê di wê demê de wê weke desthilatiyek herêmî a kurdistanî ku wê ji rojhilat û heta başûr wê li wê serwer bê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê heta herêmên azarbeycan û ermeniya roja me wê di bin desthilatiya wê ya sedsalan de bin. Şedadî jî wê di awayekê de wê, herêmên ku wê berî wan wê bûweyhi wê li wan serwer bin wê ew jî wê li wan wê serwer bin. Li ser wê temenê wê pêşketina xwe wê bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa sefewîyan wê piştî wê weke bi nakoki û rewşên desthilatî ên li hemberî civakê re wê, weke ku em di dema kela dimdimê û hwd de bi berxwedana emirxanê biradostî re dibênin wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Bexwedana emirxanê biradostî wê hema bêja wê pirranîya rojhilatê kurdistanê ji herêma mikriyan, birados û heta salmas û geêek deverên din wê hilde li nava xwe. Weke ku wê di çerçoveya destana kela dimdimê de wê were ser ziman wê nikaribê bi wê rengê bi sînor wê hilde li dest. Ev der wê weke destpêk û navenda serokatiya berxwedanê bê wê ber vê yekê wê ev dever û çerçoveya wê di wê rengê de wê derkeve li pêş.

Piştî wê, dema sefewîyan wê demên weke ya karim xan û heta demên piştî ku wê bi pêvajoyên xwe yên şer ên li hemberî civake kurd re wê her demên wê werina zanîn demên pahlawîyan wê karibê bahsa wê bikê. Ev wê weke demên ku wê xate pêşketina herêmê jî wê di awayekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wê dema ku em bahsa demên pêşveçûnên li rojhilat wê bikin wê di wan deman û heta roja me wê, bi awayekê bênavber wê pêvajoyên hêrişê ên li kurdan wê di awayekê de wê were dîtin ku wê bê dayîn domandin. Di awayekê wê hebûna civakê wê li herçar beşên kurdistanê wê were dîtin ku wê weke li wê li rojhilat bibê wê bê armanc girtin bo tûnakirinê û ji dîrokê birinê.

Di demên îrana hemdem de jî wê ev pêvajoyên hêrişê ên li hebûna civake kurd wê bi awayekê pîrralî wê were dîtin ku wê were domandin. Wê pêvajoyên bişavtin û bi hewldana di jenosîde derbaskirina hebûna civake kurd wê bê navber wê bi ramyarîya wê ya rejimî wê bidomê. Piştî komare Mihabadê a kurdistanê wê zêdetirî wê di awayekê de wê hebûna civake kurd wê heta hemû demên piştî wê di awayekê bi ramyarî û ankû statûqû û hwd wê were dorpêçkirinên giran wê were kirin. Dorpêçkirin ku wê di dema rejwîma pahlawîyan de wê were pêşxistin wê li ser wê temenê di demên rejîma humeyni a islamî de wê werina girantir kirin û wê werina wergerandin li pêvajoyên hêrişê ên ramyarî û leşkerî ên pîrralî. Hemû têkiliyên rejîma iranê bi iraqê, tirkîya û sûrî re wê li ser wê temenê dorpêçkirina hebûna civake kurd û bi pêvajoyên hêrişê ên ku ew li civake kurd dikê û ew rejimên din jî ji aliyê ve bi awa û hêzên xwe wê dikin wê bi wan re wê çawa wê di ahengekê de wê ew wê were kirin wê di wê temenê de wê ew were dîtin ku ew wê bikê. Di wê çerçoveyê de ev

wê, di demên hemdem de wê bi çekên hemdem ên leşkerî, ramiyarî bi teknika herî pêşketî a demê û hwd wê werina pêşxistin û meşandin.

Ol jî wê weke amûrekê şerkkirinê ê bi civake re wê di wê temenê de wê were bi awa kirin. Maf û azadîya xwe xwestin a kurdan wê di bin hêncetên li hemberî rêveberîya islamî û navê xwûdê rabûya wê werina bi dervekirin. Politikaya iranê a bi dervekirinê wê ji dema rejima pahlawi û heta dema rejima humeyni wê di heman awayê de wê bimşê û heta ku wê di dema rejima humeyni de wê zêdetirî wê li ser wê esasê û temenê wê were pêşxistin.

Gotinên weke humeyni şoreşa islamê kir jî wê di wê temenê de wê di demên piştre wê reng bi gûharênin. Wê rengê were dîtin ku ew li ser temenekê nîjadî ê farisî ku ew çawa hatiya kirin wê bi wê re wê were dîtin. Refaransên rejima olî a islamî ya iranê wê di wê temenê de wê bi rengekê sîyasî û politikayên wê bidina dîyarkirin. Li ser wê temenê ku mirov wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê di dewama kiryar û bergirên rejima mosaddik de wê, çawa wê li ser temenekê nîjadî û netewiya farisî wê pêvajoyên bişavtinê wê werina pêşxistin û domandin û wê di dewama wê de wê, hebûna civake kurd wê were ji holê rakirin wê hinekê ji wê bi wê armancê bê. Gotina 'islamê', û ankû 'şoreşa islamê' wê tenê û tenê wê weke gotinna ku wê rengê wê politikayê di dimenên olî de wê bi refarans bikin bê.

Gotinên weke rejima humeyni dijî amarika û ingilisan bû jî wê ji gelek aliyên ve wê ne rast wê ji aliyê rayadarên rejima irana dema rejima humeyni ve wê bi politikayên wan wê derew wê were derxistin. Politikayên dema mosaddik û berî wî bav şah riza pahlawi ku ew di wê dema xwe de wan didina domandin wê, di awayekê de wê di dîmenekê de wê, dîmenê 'dijberîyê' ku ew dihê kirpendin li ser israilê û ankû amarika re bê wê tenê û tenê wê weke dîmenna oparasyonên têgihê wê bimênin.

Rastiya nêzîkatîya di dewama wê de a li rojhilatê kurdistanê û ya li hemberî civake kurd bi nêzîkatî didinanîşandin wê di aslê xwe de wê, rûyê rast ê rejima humeyni jî wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Kurdistan û civake kurd wê weke neynikeka ku ew dikarin xwe di wê de di wê dema monarsîya pahlawiyan de wê bi rastîya xwe re wê bibênin bin. Di wê neynikê de wê herkesek jî wê karibê rastiya wan di awayekê de wê başî wê fahmbikê û bibênê bê.

Piştî rûxamndina komare kurdistanê li rojhilat wê di dewama tedbirên dema rejima mosaddik de wê, rejima humeyni a 'islamî' wê di rengekê

de wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê hemû armancên wê li ser temenê wê çerçoveya civakî a rojhilatê kurdistanê û beşên din ên kurdistanê weke başûr dorpêçbikê û wê li gorî wê politikayên xwe bi wê armancê bidest bixê bê. Weke çawa ku wê bi derbeya li tirkîya a evren ku wî li hemberî tevgerên civake kurd pêkhanî û piştî wê li ser aliyên wê yên sernekevî re wê ardogan wê derbeyê li ser wan nûqtayên sernekevî ên derbeya 12ê êlûnê ên serneketîna ku wê bikê bi armanca serxistina wan wê, bi heman rengê wê piştî rejwima mosaddik re wê rejima şah humeyni wê weyn û awayekê de wê, reng û awayê xwe wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê armanca şoreşa islamî a iranê kurd bin, weke çawa wê kurd di armanca rejima 12ê derbeya êlûnê evren de bin.

Ji vê aliyê ve wê rejima humeyni û ankû gotina şoreşa islamê wê pêwîst ku ew baş were dahûrkirin li ser pêvajoyên şerê rejimê ê li hemberî rojhilatê kurdistanê û hwd. Wê dema ku ew were kirin wê hingê wê gelek aliyên ku ew di wê temenê de werina şîrovekirin û fahmkirin wê karibin bi wê re bi rastiya wan re werina dîtin û fahmkirin. Rojhilatê kurdistanê wê di armanca şoreşa islamî a humeyni de bê. Li ser encamên bi komare kurdistanê a mihabadê ku rejima mosaddik jji holê nekarî bi politikayên netewî ji holê rabikê wê humeyni wê bixwezê bi wê netewîyê ku ew di dîmenê olî de wê bi referans û gotin dikê û ji aliyê ideologvanên wên weke Ali şerîatî û hwd ve wê were bi çerçovekirin.

Abdusamet Yigit

Destpêk: rojhilat bi kurtasî demên wê yên pêşî

Di mijare dîroka kurdistanê wê di awayekê de wê biqasî başûr, bakûr û rojava wê rojhilat jî wê dîrokek wê ya kevn wê hebê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, dema ku mirov wê bahsa wê bikê wê di wê temenê de wê çawa wê xwediyê rengekê fahmkinê bê wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werenê ser ziman bê.

Rojhilat wê di awayekê de wê dema ku mirov wê li mejuya wê binerê wê bi xosletên wê yên ardnigarî û rewşa jîyane wê ya ku ew dem bi dem dibê re wê di awayekê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di awayekê de wê bi zêdeyê wê di demên kevnera de wê, weke herêmek ku wê di wê temenê de wê ji pêşveçûnên dema mediya re jî wê di awayekê de wê weke herêmek navend wê rengekê fahmkirinê û pêşketinê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê karibê wê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê mijare rojhilat wê dema ku em perspektifek dîrokî wê werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Rojhilat wê mejuya wê di wê temenê de wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê weke herêmek di xwe de girtî wê dîmenekê wê bide dîyarkirin. Ev wê bi zêdeyî wê di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê wê çawa wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Piştî demên sasanî û şerê wan ê bi kurdan re wê, kurd wê weke ku wê dibin serkêşiya **medig** de ku wê weke di destana papag ku wê di dema kûrê ardişêre yekem de wê were nivîsandin de wê bahsa wê bê kirin ku wê çawa wê kurd wê di awayekê de wê, serkevin û wê artişên sasanîyan wê di awayekê de wê bi şikênin.

Di wê temenê de wê ev rewş wê, piştî jî wê di awayekê de wê, were dîtîn. Lê wê mirov wê bi wê têgînê re wê karibê wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê were dîtîn ku wê wê li herêmên xwe wê serwer bin û wê dema ku wê bikevina şer de wê bi wê temenê xwe yê serwer re wê li wê serkevin. Di mijare civake kurd ên rojhilat de wê weke ku emê li jêr wê werina li ser wê di awayekê de wê dîmenekê berfireh ê ciherengî wê li wê hebê. Êzdayî, zerdeştî, mitrayî û komên din ên weke yarsanî û elewî û hwd wê li wê hebin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên wê yên kevnera de wê, ev kom wê piştî ku wê bibin wê di nava jîyane xwe de wê, di awayekê de wê bi wê re wê li herêmê wê serwer bibin.

Di wê temenê de derxistina dîmenekê berfireh ê rewşa rojhilatê kurdistanê bi dîmenê wê yê civakî re wê, karibê di wê temenê de çerçoveyek berfireh a ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê, mijare rewşa kurdan wê di demên piştî zayinê de wê weke mijare ku mirov wê, di cih de wê dixwezê wê bi kirpênê wê mijare bandûra manitîyê û derketina wê û li wê herêmê belavbûna wê û piştî wê mani ku wê ji aliyê şahê şasanî ve wê were girtin û wê çawa wê, were qatilkirin bê. Ev wê di wê temenê de wê weke dîmenekê ku wê rewşa têkiliya kurdû sasanîyan jî wê di rengekê de wê di aslê xwe de wê karibê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di demên sasanîyan de wê, di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman wê ji demên med û piştî wê axamanîşan ku wê bibin wê bandûra wan deman wê bi awayekê vekirî wê were dîtîn ku wê li wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di awayekê din de jî wê mijare bandûra demên kevnera wê di wê temenê de wê, çendî ku wê gelek caran wê ji kurd û farisan re wê bê temenê pevçûnên ku wê weke ku wê di destana papag a dema kûrê ardişêr de wê di derbarê şerê artişa sasanîyan li hemberî 'artişa kurd' di wê demê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi teybetî wê bin wê bikirpênê bê. Lê wê tevî wê jî wê ber ku wê demên zêde wê bi hev re wê derbas bibin û wgele xosletên çandî, zimanî û hwd wê bi demên dirêj re wê di nava wan de wê hebin wê di wê temenê de wê xwe nêzî hev jî wê di awayekê de wê weke ku wê hîsbikin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare têkiliya kurd û farisan wê di wê demê de wê, dem bi dem wê di awayekê de wê, weke ku wê weredîtîn wê, bi

pevçûnî jî wê derbas bibê. Ku emê li jêr wê hinekî li ser wê bisekin in wê di dema şah abbas şahê sefewîyan de wê rewşa dimdidiyan û ankû weke ku wê were ser ziman destana kela dimdimê û hwd wê di wê temenê wê hinek xosletên ku em dikarin wan di wê temenê ser li ser wan bisekin in wê bi xwe re wê, bihawênê.

Ev xoslet wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin ku wê li herêmê wê di demên dawî de wê çawa wê, têkiliyên nava kurd û farisan wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê weke di temenekê pirsgerêkî de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê di serî de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare kurdan wê di wê temenê de wê xwe di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe didewama wê de wê bide dîyarkirin bê. Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare kurd wê di wê temenê de wê di demên dawî de wê dema ku wê mirov di perspektifek dîrokî de wê li ser esasê wê dihilde li dest wê bi wê re wê were dîtîn ku wê çawa wê pêvajoyên pêşketinê wê bi xwe re wê di wê temenê de wê, bide dîyarkirin.

Kurd wê, di demên serdema navîn de wê gelek avakirinên wan ên ku wê li ser esasê rojhilat weke mirgeh û ankû xanadan ku wê werina avakirin wê bibin. Di destpêka demên ku wê sasanî wê ji aliyê hêzên islamî ve wê were fetihkirin wê di wê demê de wê, kurdên keokoyidî, eyeridi, ankû anaziyîdî, sadaqi, hasani û hwd wê di wê temenê de wê were dîtîn ku wê di awayekê de wê xwe bi awayekê di wê temenê de wê wê bidina dîyarkirin.

Weki din wê dema ku mirov wê bi kortasî li dîrok û mejuya desthilatîyên li herêmên rojhilatê kurdistanê binerê wê, piştî van wê desthilatîyên weke şadadî û ardalani ku wê di awayekê de wê bandûra wan li giştîya herêmê wê were dîtîn wê ava bibin. Di rewşa destana kela dimdimê de wê rewşên ku wê werina dîtîn wê ne weke rewşna ku wê di dema şah abas de wê nûka wê werina avakirin bin. Wê di awayekê de wê bi avakirî wê hebin lê ew di wê dem de wê hêzên sefewî wê bo kontrolkirin û bi xwe ve girêdayî wê de dem bi dem wê herina be ser wan de. Wê li herêmê wê herêmên weke yên doski, mergewer, biradost, Uşnû, tergewer û hwd wê çend ji wan herêmên ku ev desthilatîya li keviya kuntara çiyayê dimdimê wê li wan serwer bê. Weki din wê were dîtîn ku wê heta ber gola urmîyê jî wê bahsa wê serwerîya wê were kirin.

Di demê m piştî şerê çardiranê ê nava osmaniyan û sefewîyan de wê, bi zêdeyî wê herdû ali jî wê berê xwe wê bidina wê herêmê ku ew serwerîya xwe li wê serwer bikin. Piştî têkçûna li şerê çardiranê wê sefewî wê di awayekê de wê bo ku ew pozisyona xwe biparêzên wê di awayekê de wê bixwezî ku ew herêmên weke bilind û stretejikî ew xwe li wan serwer bikin û ev herêm jî wê di awayekê de wê weke herêmek bi wê rengê bê.

Di wê temenê de wê, xwe dana herêkirin kurdên wê herêmê wê ji wan re wê bûba weke serkevtinekê mazin jî a li herêmê ba. Bandûra wê herêmê wê heta herêmên başûr û deverên weke şehrezorê û hwd wê, were dîtin ku wê bibê. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Rojhilatê kurdistanê ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê xwediyê çerçoveyek civakî a zêde pêşketî bê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê. Rojhilat wê heta herêmên xorasanê, kirmaşanê, urmiyê, mihabadê, hemedênê, dinwerê, ilamê, û gelek deverên din ên wê re wê karibê wê bahsa wê bikê. Xorasan wê, di awayekê de wê hertimî wê weke herêmek teybet a herêmê bê û wê di wê temenê de wê di demên piştî wê weke ku wê ew bi serê xwe cihê weke herêmê wê di wê temenê de wê li wê were hizirkirin û ankû wê ji wê were bahskirin. Lê ew herêm wê di awayekê de wê weke herêmek bi rojhilat ve girêdayî a kurdistanê bê. Di wê temenê de wê karibê wê di wê rengê û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di mijare rojhilat de wê, di serî de wê hinekê li ser temenê wê yê civakî wê weke ku wê pêwîstîya şîroveyekê wê hebê ku mirov wê bi wê re wê çerçoveya wê fahmbikê.

Di demên medan de wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi ber van aliyên başûr, bakûr û rojava wê pêşkeve û wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di rewşa rojhilat de ku wê di awayekê de wê li ser temen esas û çerçoveya ardnigariyê wê hilde li dest wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Rojhilat wê, di awayekê de wê, mejuya wê, di wê awayekê de wê bi xosletên wê yê cihê ên çandî, zimanî û beşên civakî re wê di awayekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi komên cihê ên civakî re wê, karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Rojhilat wê ew xosletê wê hebê ku wê weke deriyekê li herêmên weke bi ber asya dûr ve wê divebê wê di wê temenê de wê xwediyê dîmnenekê pêşketinê bê. Minaq wê dema ku wê zerdeşt wê derkeve wê hizrên wî ne tenê wê bi vê aliyê ve wê bidest pêşketinê wê bikin. Wê bi wan aliyên dûr ên ji aliyê din ê asya ve jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bidest pêşketinê wê bikê. Heta deverên weke çîyayê sabalanê û hwd wê di wê temenê de ku wê heta afganistana roja me wê dirêj bibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê. Di awayekê din de jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa rojhilat wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê, bi ber pakistanê û hwd ve wê pêşveçûn û çûyinên bi civakî û hwd wê di awayekê de wê karibê wê fahmbikê. Î ro ku wê hê li wan herêman wê piçûk mazin wê hinek civakên kurd hebin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi temenekê wê karibê bahsa wan bikê û wan werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de wê, rojhilat wê, dema ku mirov li rewşên wê yên pêşketinê ên wê binerê wê dikarê wê bi wê re wê li wê binerê ku wê çawa wê xwediyê çerçoveyek pêşketinê ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare rojhilat de wê, di demên berî zayinê de wê dema ku em li awayên wê yên pêşketinê wê dinerê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê çawa wê xwediyê awayekê pêşketinê bê wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê di demên berî zayinê de wê, bi teybetî di temenên medan de wê, demek hemdem wê di hemdemiya xwe de wê weke ku wê bijî. Ev dem wê bi wê re wê, di awayekê de wê, weke demek teybet ku wê pêşketinên wê yên demên pişt re jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare rewşa rojhilat de wê, heta ku wê bi ber başûr ve wê werê di wê temenê de wê, herêmên wê di rengekê û awayekê pêşketinê de wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê û dîmenê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê bi demê re wê çawa wê pêşketinên wê bibin wê karibê bi wê re wê fahmbikê bê. Di demên kevnera de wê bi pêşveçûnên di wê de wê, weke herêmek navend jî wê di awayekê de wê bileyizê. Ev wê di awayekê de wê bi zerdeştîyê re wê di awayekê de wê diakrê wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê

karibê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê xwediyê rengê fahmkirinê bê wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê karibê wê bi wê rengê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Rojhilat wê, dema ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê, di awayekê de wê bandûra wê pêşketinên wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin bê. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê, karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê. Di mijare pêşketinên herêmê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, were dîtin ku wê ji demên kevnera û pê de wê weke herêmek navend wê êdî wê di rengê de wê xwe bi pêşketinên ku ew li wê dibin re wê bide dîyarkirin bê.

Rewşa civakî û ardnigarî a rojhilat

Li rojhilat wê dema ku mirov wê ji aliyê ardnîgari û rengê civakî ve wê li wê binerê wê di awayekê de wê were dîtin ku wê xwediyê gelek teybetmendiyên teybet bin. Di awayekê de wê, herêm wê ên çîyayî û di awayekê de ku wê bikevina ber kuntara zagrosan de wê, di awayekê de wê, weke herêmên çîyayî bin. Li wê herêmê wê ji aliyê demên dîrokî ve wê gûharandinên ku wê bibin di awayekê de wê ji yên ku wê li herêmên bakûr û bi ber rojava ve ku wê bibin wê, cihtir bê. Ev jî wê di awayekê de wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê ve wê girêdayî bin.

Di awayekê de wê çendî ku wê, cihêyiyên civakî wê li herêmê weke di temenê êzdayî de wê, feyli, yarsanê, cafî, sencabî û gelek komên din û hwd wê hebin jî lê wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê, di ahengekê de wê dîmenê wê werê dîtin. Kirmansan wê di awayekê de wê bi hewirdora wê re wê bi zêdeyê wê yarsanî û hwd wê li wê bijîn. Heta ku wê were ber urmiyê wê, biradostî, mikriyî û hwd wê di awayekê de wê, nîşanakên wan wê werina dîtin. Herêmên rojhilat ên weke hewraman û urmiya wê, weke herênên rojhilatê kurdistanê ên zêde bi nav û deng bin. Ūrmiya wê bi gola xwe re wê, bi navûdeng bê. Wê di demên sasanîyan de jî wê di destê kurdên kawûşakan de bê. Di demên piştê jî wê, di demên islamê de wê weke ku wê were dîtin wê di destê kurdên **hazbanî** de wê, şahên wan ên weke Ebû'l-Heycâ b. Rebîbûddewle wê li wê û dora wê serwer bin. Wê di demên berî wê demê de wê di dema Cûstân b. Şermezen de bê. Piştî wê, di demên şadadîyan de wê, di dema

mezrûban de wê, ew wê, herêmê jinûve wê bi adilênê û wê serwerîya xwe wê li herêmê wê çê bikê. Ev dem û desthilatî wê kurdî bin û wê, di awayekê de wê, ew bi wê rengê wê, heta demê weke ya ku em di destana kela dimdidmê de wê dixwênin dema emîrxanî boradoskî de jî wê weke devereke giring a keleha **kurdan** bê.

Di awayekê din de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê li herêmên xorasanî wê di wê temneê de wê dikarê wê didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, bi zêdeyî wê komên civakî ên weke yên babeki, û hwd wê hebin. Ev ev kom wê xwe di awayekê de wê, weke çerçoveyek berfireh a civakî wê bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Jîyane xalkên herêmê di awayekê de wê, di temenekê kurdistanî de wê xwediyê xosletên xwe yên weke bi çûna zozana û jî wê hatina deştê û hwd wê hebin. Lê di temenekê de bi niştecihî wê li wê hebê. Di her demê de wê di awayekê civakî de wê xwe li hevgirtina wê di rengekê de bûya.

Di demên medan de wê, di awayekê de wê herêm wê li wê gelek komên cihê ku wê di awayekê weke klani û hwd de wê, bibin. Li ser wê temenê wê herêm bi herêm wê di temenekê konfederali de xwe bi rêxistinên wê di demên medan de ku wê bibin wê piştî wê di awayekê de wê were dîtin ku wê xwe bi wê rengê wê bide domandin. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di demên axamanîşan de ku wê di awayekê de ew rewş wê xwe bidina domandin wê, di rengekê de wê, piştî rûxîna medan wê, êdî wê zêdetirî di awayekê de wê, ew rewşa mirgehî û herêmî wê pêşkeve. Lê dîsa wê karibin xwe li hev bidina hev. Di aslê xwe de wê, Kiros bixwe jî ku wê navê wê, li gorî avêsta wê bi 'taoxman' were ser ziman jinek ji wan mirgehên herêmê wê piştî ku wê, kiros wê herê bi ser wan de wê, bê nîşanak û dagera wê şerê li hemberî kiros û li gorî hinek şîrove û rîwayatna wê kiros kûstîya û şerê wî jê kiriya û bi wê re di awayekê de dawî li wê desthilatiya wî ya demê hanîya. Lê di awayekê de wê, di demên piştî wî de jî wê ew rewş wê di awayekê de wê êdî wê piştî wê rewşê wê di awayekê de wê çendî ku wê weke ne weke rewşa dema medan jî bê lê wê di temenekê konfederali wê levkirinek ku wê dema axamanîşan wê piştî wê re wê di awayekê de wê were ser ziman wê bibê. Ev dem wê di wê temenê de wê, wê rengê de wê di wê çerçoveyê de wê xalkên herêmê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bidina domandin. Li gorî ku em ji heredot û dîroka wî dixwênin wê di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê di demên piştî de jî wê di wê temenê de wê ew serwerî wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê li herêmê bi mirgehên herêmê ên rojhilatî re wê xwe di rengekê de wê

bide dîyarkirin. Lê ne tenê di dema axamanişan de ku wê di destpêka sasanî de jî wê ku wê ew wê, xwe weke temenê hevgirtina herdû milletan weke faris û kurdan wê bide nîşandin wê piştî wî ku wê kûrê wî herê bi ser kurdan de wê weke ku em di dewama wê de wê bo wê demê di destana papag de wê ji wê demê wê bixwênê wê artişên sasanî wê dema ku wê herina bi ser artişên kurdan de wê werina têkbirin. Di wê destanê de wê bahsa şikandina artişên sasanî ji aliyê artişên kurdan ve wê bahsa wê bê kirin. Li gorî ku wê ji nava ragihandinên demê wê were xwandin wê artişên ardişêr wê pêşî wê herê bi ser xozîstan û piştî wê, xorasan, belh, xwarizmê û hwd re. Li gorî ku wê were ser ziman wê çendî ku wê di hinek nivîsan de wê bahsa serkevtina artişên ardeşîr wê bikê jî lê hinek nîşanakên ku em di wê temenê de têdigihin wê di wê temenê de bin wê di temenekê levkirinê de wê, di awayekê de wê, rewş wê bibê û piştî wê, li Tizpon'ê wê tacê wê dênê ser serê xwe.

Di wê temen de wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, rewşên desthilatî ên weke ya partan û hwd dihê gotin wê di wê demê de wê, piştî wê were dawî lê hanîn li leyha sasanî. Lê ev rewşa dawî lê hanîna li desthilatiya partan ew bi şer bûya û ankû bi awayên din ên levkirinê wê bibê wê, di hinek dîmenan de wê weke sergirtî wê bimênin. Çendî ku wê li hin deverna ku wê pevçûn wê bibin wê weke di nava herdû aliyan de wê werina ser ziman jî lê di wê temenê de wê, di awayekê de wê dîmenek wê were dîtin. Di wê demê de wê nîşanakên wê hebin ku wê roma wê were herêmê û ev herêm û rêveberên wan ji wê di tirsihin ku ew rastî kevirkirinê û dawîlêhanînekê werin û ew di wê temenê de wê, di bin sêwanekê de wê bigihijina li hev û ev wê, weke temenekê ku wê ardişêr wê bi zêdeyî wê ji wê sûdbigirê bê.

Dema ku mirov li rewşa sasanî a demê binerê û ankû rewşa demê a civakî û asta wê ya pêşketinê binerê wê, karibê bibêjê ku wê astek civakî wê hebê. Di aslê xwe de wê mijare sasanî wê hê jî wê ji gelek aliyan ve hem wê bo kurdan û hem jî wê bo farisan jî wê gelek nepeniyên wê di xwe de wê bihawênê. Li ser wê temenê wê çawa wê were fahmkirin û wê biçî rengê û nirxê wê were fahmkirin wê hê jî wê di wê mijarê de wê weke ku wê were dîtin wê di wê temneê de wê li ser wê re wê were dîtin ku wê nîqaş wê werina kirin û meşandin.

Haci qadirê koyî wê di helbestek xwe ya ku ew di nivêsinê de wê di wê de wê bahsa sasanî û di awayekê de wê çawa wê, di awayekê de wê weke ku ew bi nirxên kurdan mazin dibê wê bahsa wê bikê. Wekî din nûserên weke weke ferid letifî ku wê li ser dîroka urmiyê re bi navê 'history of

urmia' de wê bahsa wê bikê û wê di wê temenê de wê, dîmenekê weke ku ew çawa wê bi temenekê bi heman nîrxên kurdistanî wê pêşkeve û heta ku wê, di nava gel de wê çawa wê weke 'desthilatîyek kurdî' jî wê di rengekê de wê li wê bê nerîn wê dîmenekê wê bixwezê pêşkêş bikê.

Di dewama wê de wê, li ser nîrx û zimanê kurdî re wê hinek şîrovevên ku ew di wê temenê de wê werina kirin wê di wê rengê de wê bi wê re wê kirin. Mînaq wê destana kawayê hesinger wê çawa wê di wê demê de wê bi navê xwe wê hebê û wê navê kawa wê di wê demê de wê weke navê şahên wê bibê wê di wê temenê de wê were hanîn ser ziman.

Di awayekê din de wê, di aslê xwe de wê, di mijare fahmkirina sasanî de wê, di heman xabate ku me navê di paragrafa jor de hanê ser ziman wê werê hanîn li ser ziman ku wê çawa wê sasanî wê bi nîrxên medî wê, di awayekê de wê were bi temen kirin û wê li ser wê re wê pêşkeve wê di awa û dîmenekê de wê were hanîn li ser ziman.

Li ser wê temenê wê, sasanî wê, di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, fahmkirina wê di wê temenê de wê, dema ku wê ocalan jî wê bahsa wê bikê wê, bi gotina ji çîna serdest re wê bi levkirina nava wan re wê çawa wê temenê wê bê avêtin û wê were avakirin re wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de wê di awayekê de wê dikarê wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di mijare rewşa nîrxên medî û ankû yên wê demê ku wê piştî wê di demên axamanişî û sasanî de wê serwer bin û wê temenê pêşketina wan wê biafirênin wê, di awayekê de wê weke dîmenekê ku mirov wê nikaribê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Sasaniyan şênazî bi 'kawayê hesinger' dihanîya. Di dewama wê de wê, navê kawe wê ji wê were girtin û wê were bikarhanîn.

Di warê dema sasanîyan de wê di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa wê were kirin wê bi wê re wê çawa wê ji temenê medî wê sîd wergirê wê di wê temenê de wê, were ser ziman. Wekî din di wê demê de wê bi têgihên weke felsefeyê re jî wê hevnasîn wê were kirin û wê ne tenê wê bi ya herêmê re wê pêşveçûn wê li ser têgihên avêstaya zerdeştî re wê bibê. Weki din wê weke ku **wê** Hemdullah Mistefî di pirtûka xwe ya binavê "Nizhet El-qulûb" de, ku di sedsal 14'ê de nivîsiye, dibêje: "Xesrewê Yekem" bac û spah û defterdarê desthilata xwerêk xist ku di serdemê fermanrewaya wî de pirtûkeke binavûbang a bi **navê** "Kelfîle û Dîmine" ji Hindistanê ve hanî bo şahensahiya Sasaniyan. Herwusa dibistana çand û felsefe gihîşte gûpîka serkevtina xwe.

Di aslê xwe de wê, sasanî wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê di serî de wê, dikarê wê, ji sê aliyan ve wê di wê temenê de wê fahmbikê. Yek wê li ser wê temenê ku wê çawa wê çand û kelepûra kurd wê sût wergirê û wê xwe pêşbixê û bi temen bikê û wê di wê temenê de wê bigihênê nasnema û pergala lê wê, di dewama wê de wê ew wê, çawa wê piştî wê ji navê kurd û kurdistanî wê were dûrkirin wê ev wê bi wê re wê were dîtin. Du, wê dîroka kurd û kurdistanê wê di wê temenê de wê hatina wê ya li ser ziman bi nirx û çanda wê re wê, ji rastîya wê ya civakî wê were dûrkirin. Sê; di wê temenê de wê, di awayekê de wê, civak wê, bi wê temenê wê, piştî jî wê, di wê temenê de wê pirsgirêkên ku ew wê bijî wê çawa wê ji wê rastîya wê were dûrkirin bê.

Di rewşa sasanî de wê dema ku em di wê temenê de wê hildina li dest wê di wê temenê de wê bi tememî wê li ser nirxên kurdî re wê were avakirin û wê dema ku ew ji kurdî hat dûrkirin wê ew nirxên ku ew bi wê hat avakirin jî wê weke ji wê were dûrkirin wê di dîmenekê de wê bijî. Ev wê di awayekê de wê weke alî û dîmenekê wê yê ku mmirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare pênasekirinê de wê ev alî wê weke aliyna ku mirov wê ne tenê di dema sasanîyan de wê rastî wê were bê. Piştî wê di demên sefewîyan û heta ku wê ya osmaniyan de jî wê di heman awa û rengê de wê mirov wê rastî wê were ku wê çawa wê, bi ji destê kurdan girtina dîroka wan re wê di awayekê û çerçoveyekê de wê were dîtin bê. Di wê temenê de xwe bi wê temenê wê di renekê de wê, di renekê de wê bidina pêşxistin û wê di dewama wê de wê navê wê bi tûndî wê qadaxabikin ku ew wê werênina ser ziman. Ev wê di demên hemdem de wê bi iran û tirkiya vê demê re jî wê di heman rengê de wê di awayekê de wê karibê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê, pêvajoyên çandî ên ku ew di wê temenê de wê li ser çerçoveya îranîtiyê û tirkiyatîyê û çerçoveyên wan wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê direnekê de wê xwediyê dîmenekê bê. Di wê temenê de wê hemû dewlemendiya çandî, zimanî û civakî û hwd ku ew bi wê dijîn wê ya demên berî û nû a kurdistanî bê. Wê di wê temenê de wê li ser temenê bi şîroveyên wê re ku wê were pêşxistin bê.

Em dîsa ku em li dema sasanîyan vegehihin wê ev wê di wê temenê de wê di wê demê de wê di renekê de wê zêdetirî wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê di aslê xwe de wê mijare sasanî wê, di renekê de wê pêwîstîya wê fahmkirijna

wê ya li ser temenekê rast wê hebê ku ew bi wê were fahmkirin. Ev rewş wê weke ku wê di rewşa herêmên urmiya de ku wê çawa wê piştire wê, weke di çerçoveya ayaleta 'azarbeycanê jorin' wê were bi navkirin de wê were kirin û wê di wê temenê de wê, ji rastîya wê dûr wê di dîmenekê de wê were hanîn li ser ziman wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê bi awayekê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de herêmên kurdiistanî wê heta xorasan û hemedênê û hwd ku wê dervî sînore wê yê civakî ê kurdistanî wê werina hiştin wê mejuyek wan ya giring a ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman wê hebê.

Di awayekê de wê di aslê xwe de wê, di demên kurdistanê ên kevnera de wê, çerçoveya wê ya civakî û felsefeyî ku mirov wê li wê binerê wê çawa wê xwediyê pêşveçûnekê bê wê karibê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê hizirkirinên ku wê werina kirin wê di awayekê de wê di temenekê bi felsefeya ideayî de ku mirov wê karibê şîrove bikê û di wê temenê de wê bi wê re wê karibê bibê xwediyê kûrbûnekê wê bi wê re wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, di mijare rastîya dîrokê de wê, di wê temenê de wê, mejuyek ku ew pêwîstî li ser temenê xwe wê di wê temenê de ku ew bi rastî were şîrovekiirn û fahmkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtin. Di dîroka dema sasanîyan de wê di wê temenê de wê, çavkaniyên wê û bi wê pêşveçûnên wê re wê di wê temenê de wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê encamê wê bi rehetî wê li wê têdigihê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov li navarok û çerçoveya hizrên mitra, zerdeşt, mani û heta mezdek û hwd binerê wê di wê temenê de wê çerçoveyek berfireh bi hizrî û nîqaşî wê were dîtin ku wê biafirê. Di wê demê de wê nîqaşên ku minaq wê mani wê bikê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê bi şibihina li yên demên zerdeşt. Ew di dewama xwe de wê rastî gelek astengiyan wê were. Mani jî wê di dema xwe de wê rastî gelek astengiyan wê were. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê demên sasanî wê di wê temenê de wê taqabûlî deme ku wê di wan nîqaşan de wê zêde têrbûnek wê bi fşaqên felsefeyî ên hizrî, astronomî, matematikê û hwd wê were. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê di demên piştî wê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê çawa wê, hin bi hin wê di wan waran de wê berhemên giring û kûr wê werin dayin.

Li rojhilat di wê warê de wê, li herêma xorasanê û heta dinwerê û herêmên din ên weke hemedênê û şehrezorê û hwd wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê zaneyên kurd ên cihê wê derkevin û wê di gelek waran de wê hizrên xwe wê li ser mijarên felsefeyên din wê werênina ser ziman. Wê dema ku em tenê ji demên zerdeşt û heta manî û mezdek li wê binerin wê çerçoveyek ku wê biafirê wê bibê û ev çerçove wê di rengekê de wê, bi zêdeyî wê xwediyê temenekê kûrbûnê de.

Mezdek bi xwe wê, di awayekê de wê bi hizrên xwe wê gelek tiştan wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtî wê karibê bikê berlêpîrsînê. Manî çerçoveya hizrên wî di wê temenê de wê mijarên demê ên felsefeyê ên weke gîyanê, bedenê, û hwd wê bi dualisma wan re wê gelek mijarên din wê werina nîqaşirin. Di wê temenê de wê di nava hizrên tarî û rohnîyê de wê, di wê temenê de wê were dîtî ku wê hizir wê werina ser ziman. Ev wê diserê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê kaeribê wê didewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Sasanî wê di rengekê de wê hevgerînekê wê bi nîrxên berî dema xwe wê di xwe de wê biafirênê û wê bi wê re wê bijî. Di wê temenê de wê ya ku wê di aslê xwe de wê di awayekê de wê, ji serî ve wê bê temenê piştgirîyê jî wê ji aliyekê ve wê ev bê. Ber ku wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmikê werênê ser ziman bê.

Di demên sasanî de wê, nîrxên civakî û têngîniyê demên medî wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê werina esasgirtin. Wê li ser wê temenê de wê çerçoveyek hizirkinê wê biafirê û wê werê ser ziman. Lê sasanî wê, di awayekê de wê bi gotinên serwerîyê re ku wê, bi wê re wê were ser ziman wê ev wê weke aliyna ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û hinekê bikê mijare nîqaşê jî. Ber ku sasanî di rengekê de wê weke hêzek ku wê, weke ku wê di encama hatina herêmê a hêzên weke yên roma û hwd re wê, were afirandin. Di demên berî wê ên axamanişî de wê hatina herêmê a iskenderê zûrgerneyn jî wê di wê temenê de wê, bê destpêka pêvajoyek xirab bê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê, sasanî wê ji aliyê ve wê, bê deme xwe li hev dayina li hev a piştî wê re jî bê. Wê di wê temenê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Sasanî wê di wê temenê de wê, pêşketina wê, di wê temenê de wê li ser wê temenê wê bi levkirinek zimmî a civakî re wê, were dîtî ku wê li ser nîrxên ku ew bi hevbeş dihên herêkirin re wê bibê. Lê di wê temenê de wê, ya demên medîya û hwd wê, were dîtî ku wê, di wê temenê de wê bi zêdeyî wê

serwer bin. Wê li ser wan re wê, di wê çerçoveyê de wê, sasanî wê weke demek teybet bê. Wê tenê wê weke demek desthilatî a farîsî wê şîrovebikê jî wê di aslê xwe de ji temenê wê û nirxên ku ew esasgirê û xwe bi wan dihênê ser ziman re wê, fahmbikê jî wê weke ku wê rast wê nebê. Di wê temenê de wê ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Di mijare sasanî de wê, levkirinên bi peymanî wê, dema ku wê, ardişêr wê, bikê ku ew wê bikê wê demên medîya ên weke yên diyakos û hwd wê weke ku wê baş bizanibê û wê bixwênê. Dîyagos û piştî ku wê weke kurkeyekê kurd key melon wê heta wê demê jî wê bandûra wan wê li herêmê wê hebê û key melon wê weke kesê ku wî hêzên iskender ji herêmê dana derxistin jî wê were pênasîn wê di wê temenê de wê navê wî derkeve li pêş.

Ev dem wê di bin wan dem û bandûra wan de wê were dîtin û wê xwe bide dîyarkirin. Her çendî ku wê, bahsa hinek raperînên weke yên raperînêr wê were kirin jî lê ev ji herêmê na û ankû ne ji herêmê na ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê lêbikolê bê. Di dewama wê de wê mihtacê fahmkirinê bê. Kesekê ku rengê pêşveçûnên herêmê ên hesasî bi wan re haşîr û naşîr bê û xwediyê fahmkirinekê bê wê di wê temenê de wê weke ku wê bi rehetî wê fahmbikê ku wê di wê demê de wê sasanî wê nikaribê bi şer û pevçûnan li herêmê xwe serdest bikê. Di demên kiros de ev hat dîtin. Çendî ku wê, piştî kiros re axamaniş wê weke dema desthilatî ku wê were were pênasekirin jî mirov zêde nikaribê wê di wê temenê de di dewama hev de wê fahmbikê. Kiros wê bi şerên ku ew li herêmê, anatolia û hwd wê bikê wê, bi temenî wê, herêmê wê bikê qada şer û wê di nava wê şerê de jî wê jîyane xwe ji dest bide. Ji çavkaniyên heredot ên di derbarê wê de wê bidina nîşandin ku ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê bibê. Piştî kiros wê demek hinekê ku wê tenê weke dema birînên demên berî xwe û ankû yên ji şerên kiros wê were pêçan wê weke dema wê bê.

Di wê temenê de wê ev wê di wê rengê de wê, di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Dema axamanişî wê weke demek xanadanî bê. Di wê rengê de wê dîmenekê bi sînor ê herêmî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê dîsa wê dema ku mirov wê li wê demê binerê wê bi mirgehên herêmê ên kurd re wê bi levkirinekê wê weke rengê de wê desthilatî bê. Ev wê, weke

kevneşopîyekê wê di awayekê de wê di demên sasan de jî wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê di wê nûqteyê de wê pirsar ber çî sasanî derket û bû û di wê temenê de wê li herêmê bibê bê? Di çerçoveya wê pirsê de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê, hinek telûkeyên giştî wê li herêmê wê rûbidiin. Xalkên herêmê demên dagirkirinên iskender dîtibûn û ne dixwestin ku ew demek din a bi wê rengê bijîn. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê di serî de wê, çawa wê pêşîya wê bigirin wê di wê temenê de wê, li ser wê bisekin in. Li ser wê temenê wê rewşên ku wê werina dîtin wê ew bin ku wê xalkên herêmê wê bi desthilatîyên wan ên herêmî re wê di wê temenê de wê ji wê levkirinê re wê bêjin herê, Di wê temenê de wê ya ku wê bi sasanîyan re wê bê temenê levkirina wê biafirênê wê biafirênê wê ev bê. Weki din wê mijare desthilatîyên partan jî wê di wê temenê de wê di destpêkê de wê biqasî ku mirov keyê parti Artabanûsê çarem de ku wê were dîtin wê weke ku wê ew levkirin wê bibê û wê heta ku ev keyê partî wê keça xwe jî wê bo wê levkirinê û başîya wê bide şahê sasanî. Artabansûê carem wê ji klanên sûren-pahlaw bê û wê di wê temenê de wê, ev wê weke klana keyê serek a parti jî wê di awayekê de wê were dîtin bê. Li gorî hinek riwayatna wê şapûrê yekem wê zaroyê wê çeka keyê partî bê ku wê weke kûrê ardişêrê yekem wê piştî wê ser taxt wê rûnihê bê. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, li herêmê wê di wê temenê de wê rewşên ku wê rûbidin wê weke ku wê were dîtin li ser wê çerçoveyê de wê seferên şapûrê yekem û bavê wî ardişêrê yekem wê berî wî li hemberî komên li herêmê hêriş dikin wê di wê temenê de wê, weke di temenê hinek komên ku ew ji derve dihên wê weke hêrişên wan û seferên li hemberî wan bê. Di wê temenê de wê zêde nîşanakên wê nebin ku wê şerên mazin heta demakurkeyê kurd keyus ji kawûşakana ku wê hema bêja li giştîya kurdistanê wê bina xwediyê serwerîyê wê ew newê dîtin.

Di wê demê de wê kurd wê di wê temenê de wê ev rewşa wan wê di awayekê de wê, di encama hinek kiryarên ji qasra sasaniyan wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê, di awayekê de wê rewşên ku wê bina sedema bi tememî ku kurd wê herêmên xwe di bin desthilatîyek xwe ya herêmî de wê berhevbikin wê weke ku wê hinek sedemên li ser temenê mudahaleyên li jîyane wan wê bibin bin.

Di wê temenê de wê ev jî wê bina sedema ixtilafê di nava wan û sasaniyan de. Ev rewş wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li ser wê bisekinê bê. Di awayekê de

wê, di encama wê de ku wê weke ku wê parti jî wê levkirinê wê bi sasanîyan re wê çêbikin wê sedemên wê hebin. Di wê demê de wê hêzên romî wê din serfermandariya Gordianê sêyem û Valerianus de wê, bi ber herêmên kuşan û baktria wê herin ê wê gelek deverên wan wê talan bikin. Wê di wê temenê de wê, di encama wê de wê weke ku wê were dîtin wê, hêzên sasanî wê di demê de wê bin fermandariya şapûrê yekem de wê bi ber van herêman ve wê herin û wê wan dorpêçbikê û ew wan bi temen ji wan koman paqij û hêzên wan ên romî paqij bikê.

Li gorî ku wê di hinek naqşkirinên li 'naqşî rûstem' li dora 260-263 de ku wê di wê demê de wê bo şapûrê yekem wê werina çêkirin wê di wan de wê bê dayin nişandin ku wê di wê demê de wê, hêzên sasanî wê li hemberî hêzên romayî ên ku di herikina herêmê wê serkevtinek mazin wê di wê demê de wê bi dest bixin.

Di aslê xwe de wê, di wê demê de wê di awayekê de wê, çendî ku wê di derbarê demên sasanî de wê were ser ziman jî wê di wan demên destpêkê de ku wê, dibê ku ew bi bandûra hêrişên romayî bê wê, di wê demê de wê bi zêdeyî wê yekitîyek herêmî wê biafirê. Di wê demê de wê ji herêmên anatolia ku wê kesên ku ew warên kavilkirina wê werina deverên din wê ji aliyê şapûrê yekem de wê ji wan re wê bajarek nû ku wê, bi navê wî were bi navkirin wê were avakirin.

Di wê demê de wê gelek komên mesihî jî wê goçî herêmên nişabûr û bişabûr wê bikin û wê bijîn. Wê bi azadî û serbestî wê bijîn. Ev kom wê weke ku mirov wê fahmdikê bi awayekê mihtemel dikarê fahmbikê ew dibê ku asûr û ankû sûryaniyên demê bin. Wekî din wê li herêmên weke adibanê wê cihû jî wê bi heman rengê wê di nava komên din ên kûrd ên weke serdestî û hwd de wê, baş wê bi serê xwe wê bijîn.

Di wê demê de wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê, heta dema derketina Mani jî wê ew serbestî wê hebê û wê di wê temenê de wê bi azadî wê xwe hanîna ser ziman wê bibê. Di awayekê de wê, di awayekê de wê di aslê xwe de wê dema ku wê bahsa dema şapûr wê were kirin wê weke demek azad û di wê temenê de a aramiyê wê di wê temenê de wê bahsa wê bikê û wê di wê demê de wê li ser temenê zerdeştî û hwd re wê, were dîtin ku wê mani ku ew derdikeve wê li herêmê wê di demek kin de wê li ser wê temenê wê gelek aligirên xwe wê çêbikê û wê bawerîya xwe wê bi temenê wê demezrênê. Heta ku wê were gotin ku wê tékiliya şapûr wê bi komên din ên baweriyî ên weke cihûyan re jî wê baş bê. Li gorî hinek rêwayatna wê şapûr wê bi hahamê babilon ê demê ji Neherdea'yê bi navê samuel re wê tékiliyek baş a bi hevalî jî wê dênê. Ev wê di demên

piştire jî wê di awayekê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê weke têkiliyek ku wê di wê temenê de wê demekê wê cihu jî wê çawa wê, di nava başî û aramiyê de wê bijîn wê bo wê bahsa wê were kirin. Piştî wê demê wê dema ku em dihên demên piştî wê a dema Behramê yekem wê were dîtin ku wê, ev rewş wê bi tememî wê di awayekê de wê weke ku wê bi gûharin. Di wê demê de wê ev wê were dîtin ku wê, di dema pêşî a ku wê behramê yekem wê were ser desthilatê wê bi bandûra mengi'yan wê pêşî Mani û aligirên wan wê bigirin û wê zilm û êşkenceyê wê li wan bikin. Ev wê, di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, weke rewşna ku wê, bi tememî wê êdî wê sasanî wê êdî wê bidest windahiya piştgiriyên ji nava gel bikê bê. Ji xwe ev rewş wê dema ku wê bibin û rû bidin wê gel jî wê piştgirîya xwe wê ji wan wê bikişênê û wê, piştî wê demê wê kurdên herêmê wê mirgehên wan jî wê hin bi hin wê bi birrîna têkiliyên xwe wê bi serê xwe wê tevbigirihîn û wê di encama wê de wê di nava navendîya sasanî û kurdan di dema kawuşakaniyan weke bi kurkey kayus û hwd de wê şer wê derkeve di nava artişên kurd û saaniyan de. Wê di wê şerê de wê kurd wê weke ku em ji nava destanên demê ên weke papagê dixwênê wê bi artişên xwe wê bi serkevin.

Weki din ev kiryarên dema Behramê yekem wê bidom in heta dema behramê duyem û wê di wê demê de wê ev wê sasanî wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi temenî wê sasanî wê lawaz bikê. Di wê navberê de wê, imparatorê roma Carus wê bi seferên xwe yên li herêmê dikê wê gelek herêmên weke ermeniya roja me û heta azarbeycana roja me wê li ser wan wê serdestîya xwe wê denezênê. Di wê temenê de wê di wê demê de wê, were dîtin ku wê Behremê sêyem û Nerseh wê bixwezin ku ew cardin sasanî wê werênina ser sêra berê. Nerseh wê bi hêzên kurd ên herêmê re wê weke dema şapûr wê bixwezê ku ew têkiliyên xwe baş dênê û wê di wê temenê de wê, teminatên başkirinê wê bide wan. Di wê demê de wê li herêmê wê hinek mirgehên kurd wê li ser wê piştgiriyê wê bidina nerseh û wê li herêmê di seferên xwe yên li hemberî artişên imparatorê romî galerius (305-311) de wê, di awayekê de wê were dîtin ku ew gelek serkevtinan wê bidest bixê. Wê herêmên li keviya firatê û hwd ên li dora anatolia heta gelek herêmên nava wê paqij bikê. Bi wê rewşa serkevtinê wê seferê wê bixwezê li herêmên ermenya û deverên li dora wê bikê ku ew wan jî bidest bixê. Lê li gorî hinek riyawatna wê nerseh wê di wê sefera xwe de wê bikeve xafkê de û wê, di wê demê de wê, ku ew li anatolia roma ketinê ku ew destûrê bidina û bi ser wan de neçin wê ji sasanî wê li ser wê rewşa kirina xafkê a nerseh de wê,

bixwezin ku ew peymanê çêbikin. Di encama wê de wê, peyman wê were çêkirin û wê rewşan wê di wê temenê de wê li herêmê wê bibê. Di awayekê din de jî wê, weke pêwîstiya wê peymanê wê herêmên dorê ên weke ermanya û heta herêmê gûrçîstana roja me ku ew roma kirina dest êdî ew seferê li wan nekê.

Li gorî hinek ragihandinna wê, ew wê were herêkirin. Lê li gorî hinek rêwayatna wê ew wê, were ser ziman ku wê, di dema kûrê Nerseh hûrmûzê dêyem de wê, sefer wê li herêmê wê werina kirin û wê di awayekê de wê, roma wê li herêmê wê werina zayifkirin. Di wê demê de wê di seferê ji wan seferên xwe de wê bê ragihandin ku wê hûrmûzê duyem wê were kuştin. Û piştî wî kûrê wî Adûr nerseh wê wê were ser taxt. Ew jî wê di dewama bavê xwe de wê seferên wî bide domandin. Li gorî hinek ragihandinna wê ew wê di serên xwe de wê li hemberî roma wê li herêmê wê bi serkeve lê ji herêmên araban komên ku ew wê bi wan re wê bikeve şerê de. Ber ku wan talanên mazin dikirin. Weki din wê bê gotin ku ew jî wê di nava wan seferên li hemberî wan koman de wê jîyane xwe wê ji dest bide. Di wê demê de wê were gotin ku wê, piştî wê, ti kesekê ku ew herê ser taxt wê nemênê û wê, şapûrê duyem ku wê were bi navkirin ew hê ji zikê dayika xwe nehatiya dînyê wê were danîn li ser taxt û wê, weke şahê sasanî wê taç bê danîn li ser serê. Piştî ku ew bû wê di demek kin de wê weke şahekê xort wê xwe bide dîyarkirin. Gelek pêşketin wê di dema şapûrê duyem de wê weke ku wê were ser ziman wê bibin. Ew wê komên ku ew ji aliyê herêmên araban ve dihê wê seferê li wan bide kirin û wê bi serkeve. Wê piştî wê seferê li herêmên ku wê hêzên roma bidest xistina wê bikê û wê wan jî wê were gotin ku ew li hemberî roma wê serkeftinek mazin wê bi dest bixê. Şapûrê duyem wê bi hêzek mazin ku wê çêbikê ji herêmê bi levkirinên ku ew di nava xwe de dide çêkirin re wê herêmên di destê roma de wê cardin wê bi dest bixê û wê piştî wê bi imparatorê roma konstantinê duyem re wê peymana li hev nehêrîşkirinê wê bide çêkirin û ev peyman wê di awayekê de wê li gorî hinek rêwayatna wê pêşîya hêrîşên roma ên li herêmê wê bide girtin û wê, demekê wê herêm wê bi wê di aramiyê de wê derbas bibê. Di wê demê de wê di seferên ku wê bikê de şapûrê duyem wê, li pênc wilayatên mazin wê ji destê roma wê bigirê.

Li gorî ku wê were ser ziman wê di wê demê de wê, şapûrê duyem wê beşên wînda ên avêsta de jî wê bide dîtin û wê temem bikê. Wê di wê demê de wê politikayek olî a bi rêzkarî û ankû disiplinî wê bimeşênê. Bi zêdeyî wê bixwezê ku ew di mijare olî de ew yekkirinekê çêbikê û wê, di

wê temenê de wê komên din ên olî wê bê gotin wê bikevina bin pêvajoyek tafisandin û çewisendinê de.

Di aslê xwe de ev politikayên olî ên şapûrê duyem wê dikarê di bin bandûra du tégînên olî û pêvajoyên pêşketinê de wê bixwûnê. Di wê demê de wê maniyî wê di wê temenê de wê çerçoveya wan a olî ku wê çendî wê ne fermî jî bê lê wê di wê temenê de wê di nava baweriyê de wê yekkirinekê wê bidina çêkirin û ev wê weke ku wê bandûra wê ji nava ragihandinên aligirên manî wê li wê rewşê wê bibê. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê di wê temenê de wê, piştî wê heta dema mezdek ku wê, ew politikayên hişk ên olî wê werina meşandin û wê bina temenê şerên bi mezdekiyan di demên piştê jî wê li gorî ku wê were dîtin wê temenê wan di dema şapûrê duyem û politikayên wî yên dema wî ên olî û hwd de wê were avêtin.

Di aslê xwe de wê biqasî ku wê were dîtin wê dema şapûrê duyem wê weke demek ku wê sasanî wê derkeve li astek bilind piştî mirina şapûrê duyem û birayê wî yê hewî ardişêrê duyem (379-383) û şapûrê sêyem (383-388) wê nikaribin wê qabilieya şapûrê duyem bidina nîşandin. Piştî wan wê di awayekê de wê, were dîtin ku wê wan herêmên qafqasan û ermeniya roja me wê di dema behramê çarem (388-399) wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê, çendî ku wê ne zêde di wê qabilieyeta şapûrê duyem de jî bê lê wê, karibê wan herêmên qafqas û ermenia ji destê roma bistênê. Behramê çarem wê di awayekê de wê, sasanî wê, hinekî din wê bi tevger bikê. Lê kûrê wî yazdigirtê yekem ku wê li dora 399-421'ê de wê li ser taxtê wê rûnihê wê, di gelek şîroveyan li ser wî ên ku wê di roja me de wê, were kirin de jî wê, bê şibandin constantinê yekem ê roma demê a rojhilat û ankû wê weke ku wê di hin nivîsna de wê weke destpêka bizansê wê were dîtin. Wî zêdetirî wê dema şapûrê duyem ji xwe re minaq girt û wê di demê de wê, zêdetirî wê azadiyê wê bide baweriyê cihê. Di wê demê de wê maniyî jî ku wê di nava sînorê imparatoriyê de wê, misyoneriya xwe bikin wê ji wan re wê nebê asteng. Dema ku wê bahsa dema yazdigirtê yekem wê were kirin wê bi gotinên weke aramî, aşîfî û rehetiyê ku ew werênê welêt wê ji wî were bahskirin. Wekî din wê di wê temenê de wê di rengekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di dema wî de wê, Theodosiusê duyem(408-450) wê were ser taxtê roma û wê, di wê demê de wê, peymanek aşîfîyê a mayînda wê bi roma re wê çêbikê. Li gorî hinek rêwayatna ku wê heta roja me wê di nava kurdan de wê di derbarê de wê were gotin ku ew bi keça cihuyekê re zewîcî û bi navê narsî wê kûrekê wî jî wê bibê. Wê

hinek dîrokzan wê dema ku wê bahsa wê keça cihû wê bikin wê bi gotina 'keçmîr' û ankû prensessekê wê ji wê were bahskirin. Heta salên li dora 438'an wê piştî wî kûrê wî yê ku wê weke bi navê 'behrâmê gûr' jî wê were bi navkiriin Behramê pîncem (421-438) wê, were ser taxt û wê li gorî hinek rêwayatna wê, arabên herêmê jî wê di dema wî de wê, piştgiriyê wê bidê û wê bi wan re di nava tîkiliyek xweş de wê, desthilatiya wî û dema wî bi rê ve wê herê. Ku wê were gotin wê dayika wî sosandukht wê, cihuyekê eksilayî bê. Di hinek rêwayatên ku wê li dora kirmaşanê wê were vegotin di derbarê de li herêma dînwarê ku wê di wê dema ku min ev di nivîsan de wê were ser ziman ku wê, ew keçik keça mîrekê kurd bê. Lê ev mîrê kurd ku ew vegotin rast bê ew li ser wê temenê dikarê weke cihû jî were pênasekirin. Di awayekê de ew, di nava kurdên demê de jî wê di awayekê de wê were hasibandin û wê bi wî re wê tevgerîn wê bibê wê, ev faktor jî wê bi awayekê mihtemelî wê karibê weke nişanaka wê jî di rengekê de bê dîyarkirin.

Di dema wî de wê, herêmên asya ên ji ermeniya wirdetir wî çav berda bû wan. Dixwest ku ew sînôrên sasani hata hindistanê bibê. Di awayekê de wê di kirinên wî de wê, were dîtin ku ew zêdetirî li gorî kevneşopîyên civakê tevbigirihê û ji wan re rêzê bide nişandin jî wê tevbigirihê. Di wê demê de wê, gelek pêjnên çandî û wêjeyî ên demên medan wê jinûve wê wan bibîrbênê û wê derxê li pêş. Ev wê li xoşa mir û asilzadeyên kurd wê werê. Di dema wî de wî kûrê xwe ku wê piştî wî weke yazdigirtê duyem jî wê were bi navkirin wê bi zêdeyî wê di warê tîkiliyên dîplomatîkî de wê, bide pêşxistin û di wan karan de wê, bicih bikê. Piştî wî ku wê kûrê wî wê were ser taxt wê bi çîn û hindistanê û hwd re jî wê tîkiliyên xort ên dîplomatîkî wê dênê. Wê di wê demê de wî sefer li hemberî romayên herêmê da destpêkirin û hema bêja heta nêzî navenda wan wê di awayekê de wê herê. Wê herêmê wê desthilatiya xwe ya dema sasaniya mazin wê weke ku wê nû ve wê saz bikê. Li gorî hinek dîrokzanan ku wê yazdigirtê duyem wê were şîrovekirin wê weke keseyekê bi qabiliyet wê were pênasekirin û wê ji jê wê were bahskirin. Lê wî di wê demê de wê weke ku wê were gotin ku ew hêza wî hebû ku ew heta navenda roma jî hêzên xwe bide birin û bidest bixê. Lê wî ew nekir. Wî piştî wê hêzên xwe li nişapûrê berhevkir û herêmên partian wê di wê demê de ku wê di bin hêrîşên keyaniya kidarite de bin wî hêzên xwe li hemberî wan kir seferê û ew heta ji çemê deryaya amû wê wan bide derbaskirin. Di wê demê de wê, were ser ziman ku wê di dema wî de wê, mesihiyên herêmî ku wê piştî roma rojhilat ku wê bê mesihî ku wê bi wê re wê bikevina tîkiliyê

wê serê wan wê ji taxt bide dûrkirin û wê, kesên aligirên xwe wê ji nava wan wê binaqênê û wê bide danîn ser taxt. Ev rewş wê, heta dema şerê wartanantzê ku wê kûrê wî Hûrmûzê sêyem (457-459) wê li ser taxtê wê rûnihê. Lê di wê demê de wê, şer û pevçûnên taxt wê di nava sasanîyan de wê bibê û wê di demê de ku wê Hûrmûzê sêyem (457-459) wê were ser taxt wê demên xwe wê bi Fîrozê yekem ku wê bi alikariya asilzadeyên herêmê wê bixwezê were ser taxt re wê derbas bibê. Fîrozê yekem di wê demê de ku wê hûnî û ankû mogolî wê hin bi hin wê derkevin û wê werina herêmê wê demên wî bi pêşilêgirtina wan re wê derbas bibê.

Di wê demê de wê hêrîşên hûnan li herêmê wê bibê. Behramê pêncem û yazdigirtê duyem wê tekçûnekê wê bi wan wê bide jîyankirin û wê pêşîya wan û hatina herêmê wê bide girtin. Lê di dema Fîrozê yekem de wê, ev wê li gelek deveran wê hêrîşên talanê û kevilkirinê wê bikin û wê, gelek ziyarên zîrarên mazin wê bidina herêmê.

Dema fîrozê yekem de wê li ser taxt wê gelek leyistok wê werina kirin. Di wê demê de wê, demek hem wê di nava sasanî de wê, leyistokên taxt wê xwe bidina dîyarkirin bê û hem jî wê ji derve wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê, hêrîşên derve wê di awayekê de wê bibê. Li herêmê rûdana komên weke ên hûnan wê di wê demê de wê, hem herêmên roma û hem jî ên sasanî wê di awayekê de wê, bikê bin pêvajoyên talanê ên ji aliyên wan ve ku ew dihên kirin. Fîroz di wê demê de ew ketibû derdê taxt de. Wê çendî ku wê li nava sasanî wê, hinek seferên pêşilêgirtinê ê hûnan wê bikê lê wê zêde wê pêşde neçê. Di wê demê de wî weke ku wê were ser ziman wî birayê xwe Balaş ji taxt re amaede dikir. Piştî wê di nava salên 484-488'an de wê li ser taxt wê rûnihê. Lê di dema ku ew di demek pevçûnekê de wê, derbeyekê ji çavên xwe wê bixwê û wê kor bibê wê, piştî wî birayê kawadê yekem wê were ser taxt. Li gorî hinek ragihandinan jî wê were ser ziman ku wê, Talaş wê ji aliyê asilzadeyên sasanî ve wê bo ku ew ji taxt were kirin wê were korkirin.

Dema kawadê yekem wê, di awayekê de wê, taqabûlî dema mezdek û hatina wan wê bikê. Di wê demê de wê mezdek wê, wekhevîyekiyekê di nava gel de wê bixwezê û wê di wê temenê de wê hizrên mezdek ên li ser wê temenê ku ew bi temenekê li ser çorçoveya hizrên zerdeşt-manî re wê werênê ser ziman wê, bandûrê wê bikê. Mezdek wê di nava kurdên mezdekê ên herêmê de wê di demek kirin de wê li herêmên rojhilat heta xorasanê û gelek deverên din wê ji xwe re wê aligiran wê bibînê. Di

awayekê de wê, kawadê yekem wê, di awayekê de wê, ji asilzaedeyên dewlemend ên li dora xwe bixwezê ku ew semyanên xwe bi gelek ve parvebikin. Li ser wê temenê wê di renekê de wê, di aslê xwe de wê ev rewş wê, çendî ku wê ji aliyê gel û mezdekiyan ve wê bi xweşbînî wê were pêşwazîkirin lê ji aliyekê din ve jî wê ji aliyê çîna dewlemend a sasanî ku wê ji kurd, faris û hin komên din ên herêmê weke cihû û hwd wê biafirê ve wê bi başî newê pêşwazî kirin. Li ser wê temenê wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, li ser wê di renekê de wê, di nava wan de wê li lêgerîna hanîna kesekê din ê li ser tat wê hin bi hin wê weke aliyekê din ku wê li wê were lê hizirkirin wê xwe bide dîyarkirin. Hizrên mezdeki wê li ser temenekê wekhevîyê, başî, qancî û çerçoveyek civakî a ji hev re alikar bê. Di wê rengê de wê modelek civakî wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Ew di wê temenê de wê rast nebînî ku wê kesek wê ji serî ve wê kifşîkirinê li ser temenê jîyane girseyan ku ew bikê wê rast nebînî. Ber vê yekê wê, di wê demê de wê, li gorî hinek vegotinna wê, ew wê kawadê yekem wê ji taxt bikin û wê biavêjina zindanê. Lê li gorî ku wê were gotin wê piştî ku ew ji zindanê di ravê wê piştî wê, li ser xwesteka asilzadeyan wê hêzên xwe wê biajoyê bi ser mezdekiyan de. Wê dema ku wê bahsa 'raperîna mezdekiyan' wê were kirin wê di encama wê de wê, li rojhilatê kurdistanê wê di awayekê de wê rûbide.

Lê çîna serdest a sasanî wê di wê demê de wê, êdî wê nexwezê ku ew kawadê yekem li ser taxt bimênê. Wê di wê demê de wê, ew ji taxt wê were kirin û wê kesekê din ê bi navê Jamaspa (496-498) wê were ser taxt. Di aslê xwe de wê li gorî ku wê li ser dema Jamaspa wê were vegotin ew wê birayê kawadê yekem bê û wê, di wê demê de wê, li şûnê ku ew dihê taxt wê piştgirîya çîna serdest a sasanî wê bistênê.

Di wê dema ku wê Jamaspa wê were ser taxt wê, demek ku wê Kawadê yekem wê seferekê bi navenda keyenîya heftalîteyîyan re wê li hemberî romayîyan wê bikê de wê were ser taxt. Di wê dema ku ew weke idereten ew ser taxt bê wê di wê demê de wê, çîna serdest wê ji wî bixwezê ku ew mayînda li ser taxt bê. Lê ew di wê demê de wê weke kesekê ku ew bi bawerîya bi birayê kawadê yekem bê û wê dema ku ew wegerîya ji seferê wê di wê demê de wê ew wê, taxt wê dewrî wî bikê.

Di wê temenê de wê, ew jî wê weke kesekê bi bîaqil û nerm wê were pênasin û wê di wê temenê de wê cihêrengiyên herêmê li gorî ku wê were ser ziman wê bi başî wê nêzî wan bibê û wê tevli azadiya wan nebê.

Di wê temenê de wê ev wê, di rengê de wê ji jê wê were bahskirin. Kawadê yekem wê ji gotinan wê weke kesekê ku ew demek dirêj wê li ser taxt wê rûnihê û wê, dema wî ya duyem wê weke demeka piştî wê sefera wî ya li hemberî romayîyan ku wê weke demek nû a a duyem ya zêr a sasanî jî wê were bi navkirin bê.

Di wê demê de wê, demekê wê hêrîşên hûnan wê li romayîyan wê bibin. Lê wê piştî wê, li herêmên kurdistanê û ankû mesopotamya jêrîn û jorin wê bibin. Li gorî hinek ragihandinnan wê heta herênên ber amedê wê ev herîş wê di awayekê de wê bibin. Li ser wê temenê wê, di nava welat de wê bi alikariya mirgehên herêmê wê di wê demê de wê, kawadê yekem wê seferê wê bikê û wê heta ber keviya diclê û firatê wê ew wê seferê wê bikê. Di dewama wê de wê, di wê demê de wê peymanek aşîtyê wê çêbikê. Di wê demê de wê romayî jî ji wê xoşnût bûn ku wê belaya hûnan wê ji wan berê xwe bide bi herêmên sasanîyan ve. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, li wê bihizirê bê.

Lê di wê demê de wê, di awayekê de wê romayîyên li herêmê wê di aslê xwe de wê hema bêja wê hebûna wan wê kêmbibê. Wê herêmên weke yê ermeniya roja me û gelek deverên ên qafqasya wê di wê demê de wê, bidin serkêşîya sasani de bin. Lê wê piştî bijartina xiristiyanîyetê a roma rojhilat û piştî wê ya rojava wê, êdî ew jî wê di wê temenê de wê di nava aramiyê de wê bixwezînin ku ew bi mesihîyên herêmê re di wê temenê de bijînin. Wê ti hêrîş û seferan wê nekin.

Lê di wê demê de wê, sefera kawadê yekem a li hemberî hûnan bi alikariya mirgehên kurd ên herêmê wê di rengê de wê serkeve û wê hûnan wê di awayekê de wê ji herêmê wê bide derxistin. Di wê demê de wê, piştî kawadê yekem derketina li taxt kûrê wî Hûsrewê yekem (531-579) wê, were pênasin. Ku wê di nava kurdên demê de wê weke têgînek unwanî jî wê were dîtin wê bi navê 'anûşîrwan' jî wê were pênasin. Ev gotin wê ji aliyekê din ve jî wê were wateya 'gîyane nemiran' jî. Dema hûsrewê yekem wê di rengê de wê, weke ku wê weke demek ku wê bi başî wê bahsa wê were kirin wê weke demek ku wê zêde ji wê were axiftin bê. Wê di wê demê de wê, weke demek ku wê di warê rêveberîyê, desthilatî û hwd de jî wê gelek rewşên xwenûkirinê ku wê bide destpêkirin wê di wê demê de wê ji jê were bahskirin. Li gorî hinek şîroveyan jî wê ew wê weke di rêya bavê xwe de wê herê û wê di wê temenê de wê, xwenûkirinên ku wî dabûbûna destpêkirin ew wê wan bidomênê.

Weki din dema hûsrewê yekem wê, weke demek ku wê zêde li ser wê were axiftin bê. Di wê demê de wî, çav berda herêmên li dora anatolia, sûrîya roja me û deverên li dorê ku wê, komên romî wê karibin xwe bigihênina li wan. Di wê demê de wê, peymanê ku wê di nava sasanî û roma de wê weke ‘aşîtiya mayinda’ ku wê were bi navkiriin wê, ew dawiyê li wê werênê. Çendî ku wê komên roma wê bixwezînin ku ew bacê jî bidina hûsrewê yekem bo ku ew bi wan re nekeve şer de lê ew wê, herê nakê û seferê li wan herêman dide destpêbikirin û di wê demê de wê, dawiyê li hebûna wan wê werênê. Di wê demê de wê, imparatorê romî Justinianusê yekem (527 - 565) bê û wê, piştî wî, Justinusê duyem (565-578) ku wê were ser taxt wê, piştî wê, li herêmên qafqas û heta azarbecana roja me û ermeniya roja me wê çav berdê wan herêman. Di wê demê de wê, bixwezê ku ew xiristiyanîyên wan herêman bikê raperîne. Hinekî jî wê bi kuştina waliyê sasanî ê divinê wê weke ku ew bigihijê wê armancê û wê, piştî wê baca ku ew bide jî wê bibirrê. Ev rewş wê, piştî wê, di awayekê de wê, bê sedema seferek sasanî li wê herêman. Lê berî wê, xiristiyanîyên herêmanê û hwd wê, bixwezê ku ew afûyekê ji wan re derxê û ew wan di wê temenê de wan ji wê rewşê dûrbikê. Di wê de wê hûsrewê yekem wê di ya xwe de jî wê weke ku wê bi serkeve.

Ev herêmên weke heta azaerbecana roja me û ermeniya roja me wê di wê demê de wê, weke herêman ku wê çanda zerdeştî û hwd jî wê li wan wê bicih bê. Wê, di wê temenê de wê weke herêman ku wê, mirov karibê bahsa wan bikê bê. Lê di awayekê din de wê, dema ku wê, xiristiyanîyên herêmanê wê bi afûya sasanî wê, Justinusê duyem nikaribê ji wê sûdbigirê û piştî ketina herêmanê Daraa û hwd li destê sasanî û hwd de wê, di wê temenê de wê, Justinusê duyem mecbûr bimênê ku ew dûbare peyamana aşîtiyê bixwezê.

Lê di wê demê de wê sefera hûsrewê yekem wê pirr zêde wê li ser wê wre axiftin. Piştî wê, ew dixwezê ku ew herêmanê dûbare bikê bin dest û wê heta herêmên yemena roja me wê seferê wê li dar bixê. Wê bi şandina hêze li giravên adenê û hwd re wê di rengê de wê, ew wê bikê. Her çendî ku wê keyê demê ê yemenê med-karib wê bixwezê ku ew dawiyê li seferê werênê jî lê ew wê di wê demê de wê, bidomênê heta ku ew bigihijê armanca xwe. Sefer wê, heta li dora 575 wê bidomê û wê di wê demê de wê yemen ku ew hemû bidest xistin wê piştî wê kûrê med-karib wê ku wê bi navê saif bê wê bê weke key û wê were denezandin. Piştî wê key Saif wê yemenê wê weke wilayetek sasanî wê bi rêvebibê û wê, di

wê temenê de wê li gorî hinek gotinna wê, sasanî û ankû hûsrewê yekem wê, waliyekê jî li yemenê wê tayin bikê.

Serkeftina wê demê a sasanî wê demekê wê bidomê û wê di wê demê de wê rewşek nû wê weke pergalek wilayatan wê pêşkeve. Û ankû wê were pêşxistin ji aliyê sasanî ve. Di wê demê de wê, sasanî wê baçê ji wan berhev bikê. Ev rewş wê heta dema kûrê wî Hûrmûzî çarem (579 - 590) wê bidomê û ew jî wê rewşê wê di awayekê de wê bidomê. Lê ne gel û ne jî herêman wê ji politikayên sasanî ên demê wê êdî wê ne xoşnût bin. Lê hê di dema hûsrewê duyem de ku wê, weke serfermandarekê bê Behramê cobin wê, bikeve nava raparînê û wê, di awayekê de wê, rewşa sasanî wê demekê bikê tengezerîyê de. Di dema sasanî de wê du kevneşopîyên desthilatî ku wê li qasrê wê hertimî wê bi hev re wê, di nava şer de bin wê bibin. Yek wê, li ser aliyê behramiyan re bê. Ya din jî wê li ser aliyê din ê li hemberî wê ku wê heta hûsrewê duyem wê were bê. Di wê demê de wê, raperîna Behramê cûbin wê hinekê jî wê, weke ya aliyê pêşî bê piştî wê, raperînê wê behramê cûbin wê bi navê behramê şeşem wê li dora 590 û wan de wê li ser taxt wê rûnihê. Ev dem wê di awayekê de wê, weke demek nû jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê, werênê bê. Di aslê xwe de wê piştî rewşa mezdek wê ev rewş wê, di wê temenê de wê, hê jî wê weke tipolojiya sasanîyan wê xira bibê û wê, di wê temenê de wê, çawa wê bê kirin wê hê jî wê ji gelek aliyan ve wê weke ku wê ne dîyar bê. Hizrên mezdekiyan ku wê çendî wê sasanî wê demek dirêj wê li hemberî wan şer jî bikê û wê gelek mezdekiyan wê qatil jîbikê lê wê bandûra wan li rengê sasanîya demê û pêşveçûnên wê bibê. Hinekî jî wê rewşa behramê şeşem û hwd wê karibê di wê temenê de wê, bi awayekê di çerçoveya wê rewşê de di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev rewş wê hê ji dema hûsrewê duyem ku wê tengezerîyên bi rewşa roma rojhilat re ku wê bi dema Herakleios (610-641) re wê xwe bide dîyarkirin re wê, bi awayekê wê, weke ku wê dawiyê li wê 15 sal şerê wê demê jî wê bi xwe re wê werênê. Di wê demê de wê, sasanî wê, komên hûnan wê, hêrîşên wan wê hin bi hin wê bibiin. Hazarî wê weke hinek komên ku wê hêrîşbikin wê bibin. Di wê temenê de wê sasanî wê di wê demê de wê di aslê xwe de wê, bi ber ketinê ve wê êdî wê weke ku wê di encama wan herîşan de wê herê.

Ev rewş wê, ji aliyê qafqasya ve wê artişa roma a rojhilat di bin serfermandariya Rhahzadh de wê heta ninowayê wê di pêvajoyên hêrîşê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê li dora 627an de wê weke 'şerê ninowayê' jî wê were bi navkirin. Di wê demê de wê, romayî wê heta

deverên weke mebeta zerdeşt a tahtî suleyman û agirgehên gede û adubadagan û heta gayshawanê wê werina armancgirtin. Di wê demê de wê li gorî hinek rêwayatna wê ev herêm wê di awayekê de wê bidin hêrîşên komên roma de wê werina talankirin. Di wê demê de wê agahiya ku wê hûsrewê duyem wê di ancama sûîqastekê de wê were kuştin ku wê belav bibê wê piştî wê, demek aloz wê êdî wê xwe bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, ji keça hûsrewê duyem û heta spahbod Şahrbaraz ku wê derkeve ser taxt û wê artişên sasaniyan wê ji wan re wê serfermandariyê wê bikin.

Li dora salên 632'an wê, yazdigirtê sêyem ku wê weke newiyê hûsrewê yekem jî bê wê derkeve ser taxt. Di wê demê de wê yazdigirt wê bixwezê ku ew keyeniyên herêmê cardin wê berhev bikê. Lê wê di wê demê de wê ew nikaribê wê bikê. Wekî din wê şerê nava wan û romaya rojhilat jî wê herdû aliyan wê ji kal bikê. Wê wan biwastênê. Di wê demê de wê hin bi hin wê piştî ku wê, islam wê êdî wê derkeve wê, herêmên arab wê xwe bi temen wê hin bi hin wê têkiliyên xwe wê ji wê bibirrin û wê, di encama wê de wê, êdî wê di rengekê de wê, rewşek nû wê bi xwe re wê biafirênin. Sasanî wê di wê demê de wê, di awayekê de wê piştî wê ne bi gelekî re wê, zêdetirî wê bi rewşa ketinê re wê rû bi rû wê bimênê. Di wê demê de wê, li dora 633'an û wan wê aertişên islamê ku wê di bin serkêşîya kesên weke halit b. Welid û hwd de wê werin wê tenê di wê salê de wê, li dora neh û ankû deh pevçûnên mazin wê bi hêzên sasaniyan ên demê re wê bikin.

Di wê demê de wê ev şer wê di dewama yên romaya rojhilat de wê, êdî wê dawiyê li serdestîya sasanî a li herêmê wê bi xwe re wê werênê bê. Diwê demê de wê, dema ku ew dibin wê, artişên Rûstem Farrokhzad jî wê herêmên dora tizponê wê dorpêçbikin. Ji xwe wê piştî wê ne bi gelekî re wê herêmê wê hemûyî wê dagirbikin û wê talan bikin. Ev rewş wê weke rewşa dawî lêhatina sasanî jî wê karibê were xwandin.

Yazdigirtê sêyem wê di awayekê de wê, dema ku ew were ser taxt wê têgînên mezdekiyê wê di awayekê de wê ji xwe re wê bikê referans. Li gorî hinek rêwayatna wê ew bixwe jî wê ji malbatek mecûdî a kurd ba. Li ser wê temenê wê, ew wê newê redkirin. Piştî dagirkirina navenda sasanî wê ew wê artişên xwe wê bi ber xorasanê û herêmên nava wê de wê bide birin û wê, di wê temenê de wê, xwe li wê herêmê wê bidegirtin.

Di aslê xwe de wê, rewşa piştî ên wê heta babak û bavê mislimê xorasanî ku wê weke pêvajoyekê wê xwe bide domandin wê di wê temenê de wê êdî wê di rengekê de wê, destpêka wê jî wê, di rengekê de

wê weke ku wê bide dîyarkirin. Sasanî wê di awayekê de wê, li ser temenê navenda axamanişan Khwarwaranê wê ava bikê. Wê di wê demê de wê, komên weke çîna navîn ên şaşrdar wê, hin bi hin wê weke kermendên koma navîn wê pêşkevin. Di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê ji aliyê bawermendên zerdeştî û serekê wan mobadan ve wê, di renekê de wê, bi bandûra wî re wê, were dîtin ku wê, çawa wê xwediyê rewşek kifşkirinê a di demê de bê. Kesên bi wan ve girêdayî ên weke çîna azad "Vastrioshansalar" wê di wê temenê de wê pêşkevin û ev jî wê di nava civakê de wê xwediyê hêzek dîyarker û kifşkar a demê bin. Weki din wê çînek serdest a rêveberî di nava civakê de wê bibin. Li qasrê wê asilzadeyên Merv, Abarşehr, Karmania, Sistan, Îberya û heta adibaneyî û hwd wê were dîtin ku wê xwediyê hêzêk civakî a dîyarker bin. Di wilayatên sînorê ên marzbanê de jî wê xwediyê erkên li pêş bin. Di awayekê de wê dema ku mirov wê li ser wê re bahsa sazûmana demê bikê wê karibê wê bibêjê ku wê li herêmê wê sazûmanek baş û pêşketî a civakî wê di wê temenê û rengê de wê weke ku wê were dîtin wê bibê.

Tabî dema ku mirov wê bahsa demê wê bikê wê mijare sasanî wê li herêmê wê di awayekê de wê heta demên dawîya qatbûna roma re wê di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Romaya rojava wê bi awayekê dewletî wê xwe di renekê de wê bi temen bikê û wê bide domandin. Lê li rojhilat wê rewş ne wusa bê. Wê di awayekê de wê li herêmê wê, rewşên weke yên sasanî, part, kawûşakanî û hwd wê, direnekê de wê li hemberî wê bisekin in. Wê roma wê di awayekê de wê, temenê ku ev li ser wê dijîn wê bixwezê ku ew li wan bijî û ev jî wê bi dîrok û kevneşopîya wê ya civakî re wê di renekê de wê weke ku wê ne bi derfet bê.

Di awayekê de wê dema ku mirov wê bixwezê rewşa ramiyarî û desthilatî a demê wê bixwênê wê ji hindistanê bi xanadana gupta re bê û li çînê bi demên cihê ên bi wê rengê ên xanadanî re wê bê dîtin. Lê di wê temenê de wê mijare rojhilatê kurdistanê bê û em nexwezin ku em derkevina dervî mijare xwe û em wan aliyên din bi pêşveçûnên herêmê re wan werênina ser ziman. Ew jî bi serê xwe dikarin werina kirin mijare hinek lêkolinên din ên di wê çerçoveyê de li ser herêmê.

Demên piştî sasaniyan û hatina dema buweyhiyan û mirgehên din ên herêmî

Di awayekê de wê were dîtin ku wê di wê demê de wê hin bi hin wê di demên sasanî û ên ku wê bikevin de wê hinbi hin wê arab hî wê werina

herêmê. Di wê temenê de wê biderketina islamê û hwd re wê di wê temenê de wê ev wê bibê. Wê ev rewş wê li giştîya herêmê wê rewşên ramyarî û hwd wê di regekê de wê, bide gûharandin.

Di demên sasanî de wê mijare çand, ziman û hwd ji aliyê têgînek civakî ve ku mirov wê hilde li dest wê, were dîtin ku wê zimanê avêstayê wê di wê temenê de wê di regekê de wê serwer bê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê pêşveçûnên demê wê bibin. Di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê pêşketinên bi devok û zarawayên kurdî ên demê û piştî wê re wê li herêmê wê bibê. Weki din wê li ser farîsî jî wê dikarê wê bi heman rengê wê rengê wê bandûra wê ji temen ve wê kifşbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, di derbarê çand û felsefeyê de jî wê dikarê wê gotinekê wê bi wê re wê bibêjê. Wê di wê demê de wê were dîtin ku wê li herêmê wê pêşketin wê bibê. Minaq wê, di dema hûsrewê yekem de wê were dîtin ku wê berhemên platon, aristo û hwd wê werina wergerandin û şîrovekirin. Di wê temenê de wê di regekê de wê, pêşveçûnên bi wê rengê wê bibin. Wekî din wê xwandina rengên hizrên din ên asya dûr û hwd bê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê were dîtin ku wê were ser ziman.

Pergale hizirkirinê a avestayî wê pergalek astronomi û bi epistemolojîkî wê di regekê de wê li ser temenekê bi fahmkirina jîyanê bi aliyên wê yên zêhnî û ne zêhnî re ku wê fahmbikê wê di nava dualiteyekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtin. Ji aliyê mireteya wê ve ku mirov wê li wê binerê wê di wê temenê de wê karibê wê, bi rehetî wê bibêjê ku wê çerçoveyek berfireh a bi pêşveçûnên hizrî ên di wê warê de wê bixwe re wê di regekê de wê biafirênê. Tevî avêsta jî wê gelek nivîsar û pirtûkxaneyên demê wê piştî hatina islamê û pê de wê werina tarûmarkirin û şawitandin. Di wê rengê de wê dema ku wê bahsa wê rengê wê were kirin wê, di mijare pêvajoyên şerên li herêma şehrezorê de wê, ji wê aliyê ve wê gelek kirpendinên ku wê di wê rengê de wê di nava gel de wê werina kirin wê li kurdistanê wê werina dîtin ku wê werina ser ziman. Ji nava kirpendinan wê hinek ji wan wê di wê rengê de bin ku wê çî wê di wê rengê de wê, weke bi nivîskî wê werê dîtin wê bi zimanekê dijber wê were mahkumkirin û wê piştî wê were şawitandin û tûnakirin. Avêsta bixwe jî wê, di awayekê de wê, bi hinek kesên ku ew vêşartina wê, heta demên piştî wê ji wê tûfanê wê xilas bibê. Lê hê jî wê gelek beşên wê windahi wê di wê temenê de wê bi

gelek kanonikên wê yên ku ew hatina tûnakirin re wê hertimî wê bahsa wan wê were kirin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, ev çerçova wê di wê rengê de wê hinek tiştan wê di derbarê çanda demên berê de wê di rengekê de wê weke ku wê mirov dikarê wê fahmbikê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin û were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên piştre wê gelek vegotinênbi devkî û rengên kevneşopîyên pîroz û hwd ku wê di nava civakê de wê werina jînkirin wê di rengekê de wê, reng wê bidina rengê hizirkirinên ku wê piştre wê bibin. Di awayekê de wê, vegotinên bi evîndarî li ser temenekê rûhanî ku wê bi navê keç û kûrekê wê werina kirin weke kerem û aslê, leylûmecnûn û hwd wê di wê temenê de wê, weke berhem û rengna hizirkirinê ên ku mirov wê karibê bahsa wan bikê û werênê ser ziman bê. Ev çand wê piştre bi rewşên weke yên 'mem û zîna' ahmedê xanî û hwd re wê xwe di rengekê de wê bide nîşandin. Ev xosletê pîrozkirina jinê ku wê di nava wan rengên vegotinê de wê weke xosletekê çanda wê herêmê a kurdistanî bê û wê, xwe di rengê hizirkirinên piştre jî wê di demên islamê de wê bide dîyarkirin û ev tenê wê, minaqên wê yên zêde wê li vê herêmê wê bi zêdeyî wê werina dîtin. Weki din ji wan deman mirov wê zêde rastî minaqên demên kevn wê de wê newê.

Di nava zerdeştîyê de wê weke nirxek pîroz wê hildana li dest a zayenda jinê wê, di wê temenê de wê weke temenekê çandî a ku wê di wê rengê de wê karibê li ser wê temenê û di wê çerçoveyê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê din de wê dema ku em bahsa dema sasanîyan bikin wê di wê temenê de wê di wê demê de wê serwerîya wan wê heta demên islamê wê di awayekê de wê kêr zêde wê bidomê. Piştî wê demê wê ji xwe wê rojhilatê kurdistanê wê biqasî ku mirov wê kifşdikê wê bi xwe xwediyê rengê pêşketina xwe bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê di wê demê de wê, kurd wê li rojhilat wê di demên piştre wê herêm bi herêm wê xwe bi rêxistinkirî bin. Di wê temenê de wê dema ku wê, piştî demên sasanîyan wê seferên islamistan ên li xorasanê wê bi zêdeyî wê di wê demê de wê rastî wê berxwedana wê rêxistiniya civakî û desthilatî a herêmê wê were.

Çendî ku wê kurd wê di wê demê de wê di awayekê de wê bi rêxistin jî bin. Lê wê di hinek awayan de wê, hin bi hin wê rewşên nû ên xirab jî wê derkevina li holê. Di nava desniyan, berî wan babak û bavê mislimê xorasanîyan û hwd wê di rengekê de wê were dîtin ku wê çawa wê bibê.

Di demên piştî sasanî de wê, di awayekê de wê li rojhilat wê mrigehên kurdistanî wê navên wan ên giring weke herêm û bajarên rojhilatê kurdistanê ên weke urmiyê, kirmaşanê, hemedênê, xorasanê, mihabadê, ilam, sînê, dinwerê û hwd wê çend ji wan deverên ku wê di wê temenê de wê mirov wê karibê navê wan di wê temenê de wan rêxbikê bê. Di wê temenê de wê, ev dever û çend deverên din ên ku me navê wan hanî ser ziman wê di temenekê wilayatî de wê were dîtin ku wê xwediyê hinek rewşên mirgehî ên kurdiistanî bin. Li dora sedsale 9' min de wê weke li dora 950 û wan de wê were dîtin ku wê navenda wan xûzistan bê û wê ji wir heta şehrezorê wê di qadaka berfireh de wê serdest û serwer bin wê hasanwahîdî wê hebin. Wekî din wê hinek çavkanî wê dema ku wê bahsa wan wê bikê wê, bê gotin ku wê, heta herêmên li dora urmiyê wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê, li wê serwer bin. Li dora sedsale 9' min de di wê dema ku ew dijîn de wê hin bi hin wê komên selçûqî wê werina herêmê û wê bi wan re wê bikevina şerên giran de.

Di awayekê de wê hasanîwîdî wê di awayekê de wê, berî wan aê kabile û ankû aşîrên kurd ên weke ayşanî û ankû îsanîya wê hebin û ev aşîra kurd a mazin wê biqasî ku wê were dîtin wê li dora dinwerê, hemedên, nahawendê wê bi cih bin. navê mîrên wan ên weke Ghanim û Windad ku wê weke newiyên ahmed wê werina bi navkirin wê, bibin. Lê li gorî hinek çavkanî wê bidina nîşandin ku wê, herêmên ku wê şaqê aysani ku wê li wê serwer bê wê bi demê re wê, raastî dagirkirinên abbasî ên demê wê were û wê di wê demê de wê, bikê bin sehêta wan de. Lê şaqê ku wê bi bavikê Windad ku wê weke kûrê deysemî jî wê were bi navkirin wê, ew wê, desthilatiyek buweyhi wê avabikin û wê di wê demê de wê li herêmê wê, serwe bibin. Di awayekê de wê çavkaniyên herêmê wê bidina nîşandin ku wê buweyhi wê ji aliyê şûnpêya xwe ve wê bigihijina hasanîwîdîyan. Di dema salên 979 û wan de wê mîrê hasanwîdîyan bi navê bedir ku wê weke bedirê kûrê hasanweyh jî wê were bi navkirin wê herêmên dorê heta ermeniya û azaerbeycana roja me wê bikê bin destê xwe. Wê li ser wê çerçoveyê wê desthilatiyek berfireh wê li herêmê wê weke ku wê were dîtin wê avabikê.

Li gorî hin çavkaniyana wê piştî bedir wê kûrê wî Zahir wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, derketina li pêş a buweyhiyan bi şahê kurd şems

el dewlê ku wê weke navê wî were wateya 'roja welêt' jî wê di wê demê de wê, demek nû wê li herêmê wê were dîtin ku ew wê bi xwe re wê bide destpêkirin. Li gorî ku wê were ser ziman wê kûrê şahê demê ê kurd fehrûl dewle ê kurd bê. Ew jî wê ji herêmên hemedemê û heta deverên dûr ên weke gurgan û teberistanê wê were gotin ku wê bandûra wê bi serwerî wê hebê û wê, Fehrûl dewle wê kûrê rûknul dewlê ê duyem bê. Ew wê di wê demê de wê wekeku wê were dîtin wê şems dewle wê ûnwana 'şahan şah' wê hilde. Ankû 'şahîşah' ku wê di kurdî de wê, weke 'şahê şahan' wê karibê were pênasekirin wê bi navê wî re wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê, buweyhi wê demek teybet a zêr wê biqasî ku wê were ragihandin wê di wê demê de wê bijin. Ev jî wê di wê temenê de wê, weke demek nû a desthilatî li rojhilat wê weke ku wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Li gorî ku wê di nava hinek çavkaniyan de wê were dîtin wê, piştî rûknul dewlê mir wê kûrê wê fehrul dewle wê derkeve ser taxt û wê di demê de wê hinek rewşên ku wî pêwîst ba ku wî rast bikira wê bûban. Di wê demê de wê navenda wî ya li Rey'ê wê hebûna wî herê bikê. Lê di wê demê de wê rewşa desthilatiya şah adud al-dewle ku wê di rewşek cihê de wê xwe bide dîyarkirin wê bixwezê ku ew wê diserî de wê di bin otoriteya xwe de wê werênê li ser rêzê. Adud al-dewle wê heta baxdadê wê di qadaka berfireh de wê desthilatiya wî serwer bê. Di wê demê de wê navbeynî di nava wî û birazîyî wî Îzz al-dewle de wê hebê û wê di wê demê de wê ew wê bi wê ve wê mijul bibê.

Li gorî wê di wê demê de wê, fahrul al-dewle ku ew bo ew rewşa xwe xort bikê Ziyarid re wê levkirinekê wê bikê û wê di wê demê de wê ji desthilatiya şamanîyên afganiî jî wê piştgirîyê wê hilde. Di wê demê de wî dixwest ku ew ji aliyê herêmên weke ûrşelimê û hwd ve rewşa xwe xort bikê û wê dikê jî. Ev wê bo fehru al-dewle wê rewşek xort wê biafirênê. Di wê demê de wê Adud al-dewle wê dixwest ku ew weke yê pêşî ew li herêmê wer nasîn. Ber vê yekê wê ji reşa derketina li pêş a fehru al-dewle wê di wê demê de wê weke ku wê were dîtin û ser ziman wê bitirsihê. Di wê demê de wê, ji fehru al-dewle wê weke ku wê were ser ziman wê bi zêdeyî wê bi aqil wê tevbigirihê. Wê, dema ku wê Adud al-dewle li hemberê wê weke ku wê bikeve nava pozisyonê wê, êdî wê ne zor bê ku wê, di ber keviya desthilatiya wî de ku ew jî wê weke mirgehek xort a 'mû'ayyad al-dewle wê ji aliyl Adud al-dewle ve wê were bi erkkirin ku ew di wê demê de ew bandûra feru al-dewle bişikênê. Lê ew

wê di wê demê de wê di ya xwe de wê bi sernekeve. Lê wê demek dirêj wê weke ku wê di temenekê ramyarî de wê li hemberî hev wê bixin. Piştî di salên 983'an de wê adud al-dewle û sale 984'an de wê mû'ayyad al-dewle wê bimirin wê ev wê ji fehru al-dewle re wê weke firsendekê bê ku ew li herêmê bi giştî ew bibê serwerê giştî. Di wê demê de wê, piştî mirina Mû'ayyad al-dewle wê wezirê wî sahib b. Abbad wê, li civînek ku wê li gorganê wê bide li darxistin wê xwe weke xelefê Fehru al-dewle wê bixwezê bide destnîşandin. Di wê demê de wê, fehru al-dewle wê, di seferek gerînê a li herêma xorasanê de bê û wê di wê demê de wê piştî wê rê bigirê û wê herê gûrganê. Di wê demê de wê, weke şahê şahan wê di wê demê de wê were pêşwazî kirin û wê li giştîya herêmê wê desthilatiya wî ya mazin wê êdî wê di bin destê wî de wê were avakirin (Nagel, **Tilman** (1990). "BUYIDS". In Yarshater, Ehsan (ed.). *Encyclopædia Iranica*, Volume IV/6: Burial II–Calendars II. London and New York: Routledge & Kegan Pau).

Derketina li pêş a fehru al-dewle wê, di wê demê de wê, li herêmê wê encamên girîng wê bi xwe re wê werênê. Sahib b. Abbad jî wê xwe weke wezirê wî ê demê wê bide dîyarkirin û ev rewş wê, di aslê xwe de wê, êdî wê bi tememî wê rewşê bide gûharandin. Bandûra wezir sahib wê hebê û wê, di wê demê de wî jî dixwest ku ew derkeve li pêş. Di wê demê de wê ya xwe de wê weke ku ew wê bigihijê armanca xwe. Di wê demê de ku wê, ji ber girêdana wan a bi adud al-dewle ve wê şahên xûristan û basra tac al-dewle û dîya al-dewle wê, di rewşek ne naskirinê a bîdengîyê de ku ew xwe bidina girtin jî wê piştî wê civînê û encamên wê ew jî wê weke şahê şahan wê, hebûna fehrul al-dewle wê herê bikin. Fehru al-dewle wê di wê demê de wê rojhilat û herêmên farisan ên iranê ên din û dora wan jî wê bikê bin destê xwe. Malbatê Fehru al-dewle wê derkeve li Xanima fehru al-dewle ku wê bi navê 'şêrîn' bê wê, di wê demê de wê weke şêx wê derkeve li pêş. Wê navê wê jî wê di wê demê de wê, were bihîstin. Lê di wê demê de wê, di nava samaniyên herêmê de wê, dema ku wê pîrsgirêk li ser temenê desthilat û herêkirinê wê derkevin wê ew jî wê di awayekê de wê sefera kontrolkirinê li dora xorasanê û heta herêmên afganê wê li wan wê bidest li darxisstinê wê bikê.

Di wê seferê de wê biqasî ku wê were ser ziman wê Sahib b. Abbad wê bi rêve bibê wê bi destê wî ew herêm wê di bin desthilatiya fehru al-dewle de wê bînd gihandin li hev û wê bînd kirin yek. Di wê demê de wê weke kşrê piçûk ku wê li hemedênê wê li ser mirgeha xwe bê şems al-dewle wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Li gorî hinek çavkaniyan wê di wê

seferê de wê, şems al-dewle wê di awayekê de wê derkeve li pêş û wê li herêmê wê serweriya xwe ku ew mazin dikê wê êdî wê derkeve li pêş.

Ji dema fehru al- dewle û heta ya şems al-dewle wê were dîtî ku wê desthilatiya buweyhiyan wê weke ku wê kêmbibê. Lê wê bi demê re wê, bi derketina li pêş a şems al-dewle re wê, li ser herêmên ji ûrselîmê heta teberîstanê û gelek deverên din wê desthilatiya xwe wê di wê demê de wê, mazintir wê xort bikê. Di wê demê de wê, pêşketinên ku wê bibin wê di awayekê de wê di çerçoveya desthilatîyek herêmî a di rengê împaratorî de ku wê dîmenekê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin.

Di wê demê de wê, desthilatiya semsan al-dewlet ku wê di çerçoveya wê ya li herêmna farîs, umman, xûzîstan, kirman û çend deverên re wê bibê wê bibê û wê bi wê re wê otorîteya xwe wê bide herêkirin.

Li gorî ku mirov wê di nava tîkîliyên ramyarî de wê dibîne wê rewşa teybet ên komplîka wê xwe bi tîkîliya samaniyan û şahê gezneyîyan mihemedê kûrê sabûk tîgin wê li herêmên xorasanê wê were tayînkirin wê di wê rewşê de wê, weke rewşek ku wê fehru al-dewle jî wê bi zêdeyî wê alaquadar bikê bê. Di wê demê de wê, ev rewş wê weke rewşên ku wê bikê ku ew di helwesta xwe de wê, hinekê bihizirê û wê di awayekê de wê, zêde wê pêşde neçê jî wê di rengê de wê li herêmê wê bikê. Ber ku wî ne dixwest ku ew di nava desthilatiya wî de rewşek şer rûbide. Biqasî ku mirov wê fahmdîkê wî dixwest ku ew rêyên tîkîlîdanîne ew pisgirêkên xwe yê desthilatî di asta pêşî de bi ceribênê ku ew çareserbîkê (Bosworth, C. E. (1975). "Iran under the **Būyids**". In Frye, Richard N. (ed.). *The Cambridge History of Iran, Volume 4: From the Arab Invasion to the Saljuqs*. Cambridge: Cambridge University Press).

Li gorî rewşa ramyarî a demê wê di wê demê de wê, bi şems al-dewle û bedir b. Hasaniwid wê, derkevina li pêş û wê di wê demê de wê hebûna xwe bidina nîşandin. Minaq rewşên weke yê majd al-dewle bo ku ew were kirin wê di dema xwe de wê, çendî wê giringîyê wê bide pênasekirina wî ya ji aliyê şems al-dewle û bedir b. Hasaniwid ve. Ev rewş wê, weke rewşek ku wê bandûra wan jî wê di awayekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê.

Li gorî ku wê li dora 1013'an de ku wê Bedir b. hasaniwid wê bimirê wê piştî wê şems al-dewle wê bixwezê ku ew li giştîya herêmî serwer bibê û derkeve li pêş. Ji xwe wê di wê demê de ku wê, weke 'roja welat' wê were bi navkirin wê êdî wê piştî wê demê re wê êdî wê weke ku wê were dîtî wê bibê. Piştî roj û demên zor êm girtî ku wê serbest were berdan majd al-dewle ku ew firsendê dibîne xwe li şems al-dewle wê

bikê û wê di wê demê de wê ew jî wê weke kesekê bi wî ve girêdayî wê piştî mirina bedir b. hasaniwid wê, êdî wê, li rey'ê wê herê serê desthilatîyê. Wê di wê demê de wê ew wê êdî wê li wê herêmê wê di demên piştre wê navê wî derkeve li pêş. Lê ev demên şems al-dewle wê zêde ne dom in. Heta li dora salên 1020an û hwd wê ew jî wê bi nexweşîya giran wê bikeve û wê demek dirêj wê di nava nivînan de wê bimênê. Li gorî hinek ragihandinan wê were ser ziman ku wê ew wê, bo ku ew wî baş bikê wê bakê ibnî sîna ku ew were qasra wî û wî baş bikê. Hinek çavkanî dibêjin ku wê ibni sîna wê herê û wê heta ku ew li wir bê wê karê wezirtîyê jî wê di wê demê de wê ji wî re wê bikê (Gutas, D. (1987). "AVICENNA ii. Biography". In Yarshater, Ehsan (ed.). Encyclopædia Iranica, Volume III/1: Ātaš–Awā'el al-Maqālāt. London and New York: Routledge & Kegan Paul). Şems al-dewle wê piştî wê bi salekê li dora 1021'ê de wê bimirê. Piştî wê li şûna wî kûrê wî Sama al-dewle wê her ser taxtê şahiye.

Dema bûweyhiyan û piştî wê

Dema ku mirov wê li demên bûweyhiyan wê binere di awayekê de wê, di rengekê de wê weke ku wê demek piştî dema sasanî wê li herêmê wê serwer bê. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, dema ku em li wê dinerin wê hêzên kurdi û kurdistanî wê di wê demê de wê di awayekê de wê hin bi hin xwe bi rêxistin bikin li gorî demê wê ser wer bibin.

Destpêka bûweyhiyan wê bi têgînek efsanewî wê were hanî ser ziman. Bûwey wê navekê ji avêsta jî ku wê karibê wê bi kok wê were kirin bê. Li gorî wê vegotinê wê, bûwey û ankû bûya wê kûrê kesekê zerdeştî ê bi navê 'panah-xûsrew' bê. Li lehîcanê wê dijîn û wê, piştî ku ew weke masivanekê dijî û misilman dibê wê du kûrên wî bi navê Alî û hasan wê bibin. Wê ew wê temenê desthilatîya bûidê û ankû bûweyhî wê biavêjin.

Çendî rast a em wê nizanin lê li gori hinek gotinna ku wê di wê nûqtîyê de wê, were ser ziman wê bê gotin ku ev wê, weke şûnpêya bi tûxmî a behramê pîncemîn ê dema sasanî bê ku wê xwe piştre wê bide domandin jî bê wê were hanîn ser ziman.

Piştî wê ev herdû mazin bin wê piştî wê, weke ali b. Bûya anjî bûweyd û hasan bin bûya û ankû bûweyd herêmê wê pêşî wê rey'ê wê bidest bixin û wê piştî wê hin bi hin wê li herêmê wê desthilatîyek ku ew mazin dibê wê avabikin. Li dora 945'an wê birayî wî ahmed bin bûweyd wê di awayekê de ew heta başûrê kurdistanê û li ser wê re wê heta xwe bigihênê herêma baxdadê û wê bidest bixê û wê desthilatîya xwe wê

şînorê wê mazin bikin. Piştî wê navê "dewlê" wê weke 'dewletbûnê' bi navê wan wê bibê û wê dema ku wê baxdadê wê bi dest bixê wê, bi navê 'mu'izz al-dewle wê ûnwana wê dewletbûnê wê bidest bixê. Piştî wê, navê hasan jî wê di awayekê de wê di wê temenê de wê bi temenekê ûnwani wê bi gûharê û wê, bi gotina 'rûkn al- dewlê' ku wê were wateya temenê dewletbûnê' wê werênê ser ziman wê bi wê re wê were bi nav û ûnwankirin.

Bûweyhiyî wê di awayekê de wê gelek dagerên zerdeştî ku wê di demên sasanîyan de wê werina bikarhanîn wê werina li holê û wê bikarbênin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê ji hinek aliyan ve wê bi gotinên weke 'jinûve vêjandina sasanî' jî wê bo bûweyhiyan wê were gotin û ev gotin wê were bikarhanîn. Di dewama wê de wê navê 'şahîşah' wê di wê demê de wê bikarbênin û ev nav wê navekê bi ûnwani ê dema sasanîyan jî bê. Wê, di wê demê de wê were bikarhanîn û wê weke şahê sahan û ankû keyê keyan û hwd re wê were bi watekirin û wê were ser ziman. Di dema bûweyhiyan de wê bi zêdeyî wê imad al-dewle wê bi zêdeyê wê navê şahîşah wê bi zêdeyî wê ji wan re wê êdî wê were bikarhanîn û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, derkevina li pêş. Piştî imad al-dewle wê şahên bûweyhiyan wê navê şahîşah wê bi zêdeyî wê di rengekê de ku wê weke mireteyek ji wan demên sasanî jî wê were dîtin wê bikarbênin. Li ser wê temenê wê, destpêka bûweyhiyan wê, ku wê weke keyê wan ê efsanawî jî wê were dîtin cemsîd wê, bê gihandin li wî. Li gorî hinek vegotina ku wê li persepolisê bermehiyên ku ew hena wê werina gotin ku ew 'ji dema axamanîşan mana' ku wê çendî ji demên berî wan jî wê di wê demê de wê ew wê hebin jî wê di wê temenê de wê, bûweyhi wê bi xwe gihandina wan re wê, werina dîtin. Wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, girêdanak bi temenî û nirxî wê li ser wê re wê bixwezin ku ew bi xwe re wê bidina çêkirin.

Dema bûweyhiyan wê weke ku wê were dîtin wê di dema adûd al-dewle de wê derkeve li astek li jor a bilind. Wê pêşkeve. Heta ku wê, li deverên weke şîrazê avakirinên weke 'band-e amîr' wê bê gotin ku wî temenê wê avêtiya. Di dema wî de wê, şînorê bûweyhiyan wê ji xorasanê heta rojavayê kurdistanê û şamê li deverên ku wê weke şînorên sasanî jî wê werina dîtin wê pêşkeve. Di destpêka wan ku wê weke bi zeyd wê têngîna şîitîyê wê bi wê bijîn jî lê wê piştî wê bi xwandinandina wê re wê di dewama wê de wê weke gihiştina têngîna '12 imaman' re wê, ew wê, pêşkeve. Di destpêka islamê de wê, bi têngînek xweşbînî wê təkiliya wan bi abasiyan re wê bibê û wê di wê temenê de wê, təkiliyek baş wê di nava

wan de wê bibê. Lê ev wê pştre wê bi demê re wê li ser temenekê ramiyarî re wê êdî wê bigûharê. Di nava wê de wê bi zêdeyî wê zerdeştî û êzdayî wê di awayekê de wê bibê û wê, di wê temenê de wê, di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, weke ku wê navenda wan kirmaşan bê wê yarsanî û hwd wê, weke wan komên din ên civakî wê xwe li ser wê xatê wê bi rêxistin û jinûve wê şîrove bikin û wê bënina ser ziman.

Derketina sultan sahaq, û piştî wê, êzdayîyan şêx Adî û hwd wê taqabûlî wê demê bikê û wê di nava pêşketin û serkevtinê wê demê û rengê hizirkirinê wê demê de wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê aliyekê din wê bi têkiliya wan a bi deylemiyan re ku wê were ser ziman wê jî wê di awayekê de wê bi gotinekê wê dikarê wê werênê ser ziman. Li gorî hinek ragihandinna wê Ali b. bûweyd wê, di xizmeta şahê deylemi Makan b. Kaki de bê. Li vir wê gotinekê wê bibêjin ku wê ev navê kaki wê di awayekê de wê weke ku wê, di demên piştre wê 'kurdê kakayî' wê bikarbênin wê weke ku wê, şûnpeya wê jî bê wê dîmenekê fahmkirinê ê morfolojikî wê bi xwe re wê di rengelê de wê bide dîyarkirin.

Lê piştre dihê gotin ku Alî b. Bûweyd wê, bikeve bin xismeta xanadana ziyarid de. Weke ku emê li jêr hinekê bi têgîna çand û baweriyê jî li ser wê bisekin in wê, ziyarid wê têgîna zeyîdîtiyê jî wê bi wê re wê pêşkeve û wê di demê de wê derkeve li pêş. Ev têgîn wê weke yek ji wan têgînên ku wê piştî ya '12 îmaman' wê ya mazintir ku wê pêşkeve a şîitîyê bê. Ev xanadan jî wê di pêşketina wê de wê weyneke di wê demê de wê **bileyizê**.

Piştî wî herdû birayên wî yên din hasan û ahmed jî wê ew wê bikê. Wê bi wê re wê bikina bin serwerîya 'de gilan' de. Li vir wê, di awayekê de wê de gilani wê di regekê de wê navê 'komcivake kurd' kurdên geylanî' ên rojhilat ku wê şêx abdukkadirê geylanî jî wê ji wan wê were wê di mejiyê mirov de wê bişaq û şîyar bikê.

Di wê demê de wê, ev gûharînên ku wê bibin wê di wê demê de wê, ji aliyê wezir mardawij ve jî wê, bixwezin ku ew Alî û herdû birayên wê werina kuştin. Lê bi rêya wezirê wî wê agahiya wî ji plangeriya **Mardewij** wê bibin. Piştî ku wê timara karajê di salên 932'an de wê bê dayin li alî wê ev wê hingî wê, rewşek ku wê rewşa deylemiyan jî wê bi dorpêçêkê wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Piştî ku wê alî wê bi malbate farisî a 'fasanjas' re wê têkiliyê wê dênê wê demê wê ev wê weke têkiliyek ku wê ji aliyê farisan ve jî wê weke 'itifaqekê' wê were dîtin. Di wê rewşê de wê, rewşek din wê xwe bi demê re wê bide dîyarkirin. Xalkên herêmê ku wê bi zêdeyê wî li azadiya xwe wê bihizirê

wê, dema ku wê, bixwezê di bin desthilatiya xwe bide hev wê, alî wê birayê wê bişênê kirman û herêmên li dorê wê, di wê demê de wê rastî bertekna jî ji aliyê xalkên beluçî û hwd ve wê were. Mardawij rewşa wî xort bê û wî dixwest ku ew rewşa demên berî islamê a demên sasanî ên zerdeştîyê weke ku wê were gotin wê bixwezê wê werênê. Di wê demê de wê, li hemberî seferên abasiyan û serdestîya wan a li dora xorasan û xûzistanê wê tevgerê bide destpêkirin û wê wan ji herêmê wê derxê.

Di wê demê de wê, Alî û desthilatiya wî ya ku ew di wê demê de wê bi têkiliyên abasiyan re wê pêşkeve û wê di tifaqek baş de bê wê weke ku wê bi wê re wê bikeve zorê de. Xiyalên Mardawij wê ew bin ku ew dawiyê li abasiyan li herêmê werênê û ew demek weke ya dema sasanî wê weke ku wê werênê bi şûn ve. Li herêmê di demên bûweyhiyan de wê, rewşa mardawij wê weke rewşek teybet bê. Ji xwe wê piştî ku wê, mardawij wê were kuştin wê piştî wî, Alî û birayî wî ahmed wê, herêmên weke xûzistanê û heta isfahanê wê, di xatekê de wê, bidest bikin. Di wê demê de wê ev wê, çendî ku wê weke rewşek bo xanadana ziyarid wê weke rewşek nexoş bê û wê hinek tengezerîyan jî wê bi demê re wê bi xwe re wê werênê jî lê wê di wê demê de wê, ev rewş wê, bo desthilatiya bûweyhiyan wê yekser wê bi aliyekê ve wê weke bêastengî êdî wê pêşketina wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, alî û ahmed wê dubare wê hêzna mazin wê bişênina li herêmên rey û cibalê û wê serwerî û desthilatiyên xwe wê li wan wê xort bikin. Li ser wê temenê wê Alî wê weke 'Mû'izz al-dewle' weke avakarê dewletê û birayî wê hasan weke 'rûkn al-dewle' ku wê weke temenê dewletê wê werina bi ûnwan û pênasekirin.

Piştî kuştina Mardawij wê, bûweyhi wê demek pêşketinê a zêr wê êdî wê piştî wê bijîn û wê li gelek herêman wê desthilatiya xwe wê mazin bikin. Heta ku em dikarin bêjin ku wê heta keviyên ava sipî a anatolia wê di awayekê de wê were dîtin ku wê pêşkevin û wê bina xwedî serwerî û destî. Di wê demê de wê, ji kirmanê heta teberistanê, ummanê, gorganê û gelek deverên din wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê li wê serwer bibin.

Di demên piştî wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê, hin bi hin wê êdî wê li herêmê wê rengên din ên desthilatî wê xwe bidina dîyarkirin. Di aslê xwe de temenê ku wê mardawij wê biavêjê wê, di awayekê de wê, nehêlê ku wê piştî wî jî wê bûweyhî zêde li ser wê pêşde herin. Wê di wê temenê de wê, beluçî wê bi wê yekê wê bixwezî ku ew bi serê xwe tevgerihin. Wekî din wê başûr û herêmên din ên wê bi serê xwe wê

pêşkevin. Herêmên hemedan, urmiya, kirmaşan, mihabad û hwd wê, weke deverên ku wê bi xanadanî wê bi serê xwe wê derkevina li pêş.

Di awayekê de wê bi gelemperî wê ketina desthilatiya bûweyhiyan wê li gorî gelek dîrokzanan ku wê bi hevbeş wê wê bi kirpênin wê mirina adûd al-dewle wê destpêka bi şûnveketina desthilatiya bûweyhiyan wê biafirênê û ev wê, li herêmê wê êdî wê hin bi hin li ser pêşveçûnên nû re wê nikaribin wê valahiyê wê tişî bikin.

Ev dem wê weke demên ku wê êdî wê taqabûlî demên desthilatiya anayizidi, kekoyidi, û ankû eyeridiyî û hwd ku wê bibin jî wê bi xwe re wê werênê. Di dewama wê de wê, piştî wê, ku wê ev desthilatî ên herêmê wê çawa wê hêzên xwe wê bikina yek wê li herêmê wê bi wê temenê desthilatiya şadadiyan wê di awayekê de wê biavêjin wê, di dewama wê de wê li ser xate herikina dîrokê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Gelek rewşên ku wê filosofê kurd **el-şadadî** ku wê di xabate xwe ya biografikî a li ser selahadinê eyûbî ku wî nivîsandîya ku mirov li navaroka wê dinerê wê di wê temenê de wê di xatekê de wê, dîmenekê pêşketinê wê di derbarê wê demê de jî wê di rengekê de wê bi xwe re wê di wê ahangê de wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman. Çendî ku wê xabate el-şadadî wê di temenekê rojgirtinê wî de jî bin lê wê di awayê wê û rengên kirpendinê xwe de wê gelek tiştan wê karibê ji wê were fahmkirin ku ew di vebêjê. Ji wê dîmenê al-şadadî ku ew di wê xabate xwe de çerçoveya wê dihênê ser ziman wê, dibînê ku ev dem wê bi desthilatiyên nû re wê, di wê temenê de wê rengê serwerîyê wê, di pêvajoyek destgûharandinê de wê çawa wê derbas bibê wê di dîmenekê demkî de wê bide nîşandin.

Lê wê jî mirov di heman rengê de ji navaroka wê xabate wî fahmdikê ku wê, bermehiyên bi nirxî û kevneşopîyî ên bûweyhiyan wê xwe di demên piştê de jî wê di temenê pêşveçûnên demê de wê werina kifşkirin û ji wan sûdgirtin. Ji şadadiyan û heta merwaniyan wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Kevneşopîya bi navê şahên merwaniyan re ku wê navê 'dewlê' wê li şûna navê wan wê were bicihbûn wê hinekê jî wê xwediyê şûnpêyek wê kevneşopîyê bê û wê, karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê dibînê ku wê di wê xatê de wê bi têngîna şîatîyê de wê heta şam û misrê wê, ew hebûn wê xwe bide dîyarkirin. Di demên piştê ku wê bi navê ismailiyan wê li misrê wê bibin weke li herêmên anatolia û hwd wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Li herêmên din ên weke ummanê û heta teberistanê û hwd wê, di wê temenê

de wê, ev wê karibê di wê temenê de were kifşkirin. Di demên dawî de wê, dema ku wê badê kûrê dostik wê merwanî wê avabikê bi alikariya wezirê mûayyad al-dewle Sahib b. Abbad wê fehru al-dewle wê bixwezê ku ew di bin desthilatiya bûweyhiyan de ew jinûve di bin desthilatiya xwe de bikê yek. Lê wê weke ku wê di dema Adûd al-dewlet û ya Fehru al-dewle de wê hatina komên selçûqî û hêrîşên wan wê weke fektorek din a alozi û tengezeriyê wê temenê wê li herêmê wê biafirênê bê. Di wê demê de wê kûrê adûd al-dewle abu rahir firuz şah wê xwe li herêmên li dora basra û dora wê weke şah wê denezênê û wê ûnwana diya al-dewle wê bistênê. Di dewama wî de wê kûrê wî abu'l husayin al-dewle jî wê ûnwana tac al-dewlet wê hilde û wê xwe weke hukumdarê xûzistanê wê bide dîyarkirin. Di wê demê de ku wê bi ûnwana şaraf al-dewle wê were pênasîn Shirdil Ebu'l-Fawaris jî wê herêmên heta ummanî wê bikê destê xwe. Lê wê di her demê de wê bi hêrîşên talanî ên komên selçûqî re wê meşkul bibê. Wê çawa wê pêşîya wan wê bigirê wê li ser wê bisekinê û wê, bixwezê ku ew di awayekê de pêşîya wan bigrê. Bi alikariya xizme wî Ziyar b Shahrakawayh wê li herêmên başûrê kurdistanê jî wê bê xwedî serwerî û serdestî. Di wê demê de wê herêmên başûr û heta baxdadê wê di nava aloziyê de wê bibin. Wê demê wê li herêmê wê, piştî mirina Adûd al-dewle wê bûwyhi wê weke ku wê bikevina nava rewşek weke ya şerê navxweyî. Wê di wê demê de wê, zaroyên wî Samsam al-dewle û şaraf al-dewle wê, bixwestina bûna şahînaşahê herêmê wê werina hemberê hev. Di wê demê de wê, Asfar b. Kurdawayh û ankû afsar b. Kurduya li giştîya herêmê wê serdestiya xwe wê denênê û wê samsam al-dewle re wê tevbigerihê (Kraemer, Joel L. (1992). Humanism in the Renaissance of Islam: The Cultural Revival During the Buyid Age).

Ji aliyekê din ve jî wê were ser ziman ku wê samsam al-dewle wê di wê demê de wê bi alikariya wê li herêmê wê serwer bibê bi alikariya Fuladh b. Manadhar. Lê di wê demê de wê dawî ku wê li rewşa baha al-dewle wê were wê, bi levkirina samsam al-dewle û Asfar b. Kurdawayh re wê demek piştê jî wê herêm wê di aramiyê de wê were bi rêvebirin. Lê piştî wê, dihê dîtîn ku wê, Asfar b. **Kurdawayh** li dora 985 û wan wê, serwerîya wan li herêmê wê pêşkeve. Di wê demê de wê, bûweyhi wê bi xanadanî û levkirinê wê di çerçoveya desthilatiya şadadîyan de wê li herêmê wê bijîn û wê, di wê temenê de wê di nava wê levkirinê de wê bixwezin ku ew hebûna xwe bidina domandin. Ji xwe jî wê û pê de jî wê zêde wê ji wan re wê derfet nebûban. Hêrîşên komên selçûqî ên talanê li herêmê wê di wê temenê de wê, zorê wê bidê wan ku ew karibin bi serê

xwe di aramiyê de wê bidina jin kirin(Donohue, John J. (2003). The Buwayhid Dynasty in Iraq 945 to, 1012: Shaping Institutions for the Future).

Weki din Asfar b. Kurdawayh wê, dema wî taqabûlî dema şahê şadadî fazlê kûr mihemed bê û wê di wê demê de wê ev herêm wê di awayekê de wê bi hevdu re wê tevgerîna wan wê di rengekê de wê nîşanakên wê hebin ku wê tevgerihin. Ji dîmenê navaroka biografiya selahadin a el-şadadî bê û ankû nivîsarên din ên demê wê di wê warê de wê, derfetê wê di çerçoveya fahmkirinekê a bi wê rengê de wê bidina me.

Weki din di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê, mijare kurdên afşarî û rewşa Asfar b. Kurdawayh wê, di demên piştê jî wê xwe di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê bide dîyarkirin li ser axa başûr û rojhilatê kurdistanê jî. Demên bûweyhiyan ku wê di temenekê desthilatîyek giştî de wê weke ku wê berhev bikin wê, li ser kekoyidi, eyeridi, anaziya wê pêşketina şadadîyan bê. Di wê temenê de wê, wateya derketina li holê a dewleta şadadîyanwê ji gelek aliyên ve wê dikarê wê fahmbikê. Ji aliyê ramyarî ve wê hinekî din wê zêdetirî wê dîmenekê şafî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê wê nîrxên demên bûweyhiyan û hwd ku wê piştê wê, temenê pêşveçûnên şîtiyê ên demên piştê jî wê biafirênê wê red nekê. Di warê gûharînên çandî û ramyarî û ankû zêhnî de wê, di wê nûqtayê de wê ev dem wê karibê hinek tiştên nû ji me re vebêjê û wê karibê werênê hanîn li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di demên dawî ên bûweyhiyan de wê di aslê xwe de wê, di awayekê de ku mirov wê li wê binerê wê, di encama hêrîşên selçûqîyan û hwd de wê, ew ketin wê di awayekê de wê bibê. Bi wê re wê hêrîşên selçûqîyan û hin bi hin demek nû a gaznewiyan ku wê bi serwerîya wan a li herêmê re wê baxtê bûweyhi û desthilatîyên wê yê herêmî wê bi gûharînê wê bide dîyarkirin. Minaq wê di wê demê de ku wê bi hinek komên deylemî wê rewşa raperînê wê bibê li herêmên weke rey'ê wê, di wê demê de wê Majd al-dewle wê, ji mahmûdê gaznewî wê were gotin ku wê alikariyê w bixwezê. Lê ev gotin dibê ku ew ne rast bin. Ber ku wê hinek sedemên wê yê bi rengekê din wê hebin. Di wê dema ku wê rewşên nexweş wê rûbidin wê, li ser wê re wê, ew wê xwe bigihênina herêmê û wê piştî wê ew wê bixwe wê li gorî hinek ragihandinên wê, bê ser ziman ku ew wê, majd al-dewle wê ji taxtê wê bikin û wê li şûnê gaznewiyekê wê dênê û

wê di wê demê de wê ev rewş wê weke 'dawîlêhanîna desthilatiya bûweyhiyan a li wir' jî wê were pênamekirin.

Wê dema ku em li ser rewşa bûweyhiyan binerê wê dibînê ku wê di dema xwe de wê sê navendên wan ên giring wê hebin û wê di wê temenê de wê bi awayekê konfedereli wê xwe bi rêxistin bikin û wê xwediyê têkiliyek desthilatî a serdest bin. Ev hersê navend jî wê Şîraz, rey û baxdad bin. Wê ji van hersê navendan wê herêmê û dora wê bi giştî wê bi desthilatiyên xwe re wê bi rêve bibin.

Di temenê desthilatiya bûweyhiyan de wê, mirgeh û ankû keyeniyên herêmî û ankû kurkeyî (in: principality) wê, bi zêdeyî wê weke renegekê rêveberî wê bibin. Weki din wê tayinkirinên weke waliyan, kurkeyî û emirîtî wê hebê. Ji bili wê ûnwanên weke 'melik al-muluk' jî wê bikarbênin.

Ji aliyê leşkerî ve wê were dîtin ku wê giraniya wê leşkerên wê û ankû sûwariyên wê kurd bin. Lê wê xalkên din jî wê di bin mirgehên wan ên herêmî de wê werina rêxistin kirin. Wê ji demên sasanîyan û heta demên şedadî û piştî wê a sefewîyan wê demek zêde giring a bûhûrîner li islamê jî wê di wê temenê de wê bi gûharînen bawerî, çandî û hwd re wê cihê xwe di dîrokê de wê bigirê. Lê di wê demê de wê pevçûnên çandî ji demên kevn û ya dema nû wê wergerihina temenê şerên mazin li herêmê di dewama de ku weke ku em bi raperîna mardewij û hwd re dibînin.

Di aslê xwe de wê dema ku em ji vê aliyê ve mijarê wê hinekî li wê binerin wê dikarin wê bibêjin ku wê, bûweyhi wê di demên ku ew li herêmên rojhilat û başûr û heta baxdadê wê serwer bibin wê di wê demê de wê hin bi hin wê, ev rewş wê weke rewşek ku wê bandûrê li pêşveçûnên wan ên navîn wê bikê. Di wê warê de wê dema ku em li navaroka nivîs û xabatên Edmund Herzig û Sarah **Stewart** jî dinerê ku wê li ser bûweyhiyan û demên wan wê werina ser ziman wê di wê nûqtayê de wê hizrên xwe wê bi 'demên islamê ên pêşî' re wê werênina ser ziman. Ya ku ev dihênina ser ziman wê di wê demê de wê, di demên piştî wê ên ku ew bi serwerîya li herêmên baxdadê û dora wê re wê, weke têkiliyek çandî a bi islama ku ew pêşdikeve re jî bê wê werênina ser ziman. Li ser wê nûqtayê de wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî wê werênina ser ziman.

Lê wê dema ku em di wê temenê de wê weke ku wê, ji nava têngînên Edmund Herzig û Sarah Stewart' û hwd wê binerê ku ew li ser 'demên islamî ên pêşî' de ku wê hizrên xwe wê di wê temenê de wê bi xabatên xwe re wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê balê bikişênina li

ser temen û çerçoveya bandûra zerdeştîyê û hin bi hin di wê temenê de li wê herêmê ku wê çawa wê kêmbibê jî. Di wê temenê de wê bi ber aliyê rojhilat û herêmên deylemiyan ve ku wê, were çûyin wê li gorî ku wê werênina ser ziman wê bi zêdeyî wê weke kêmbandûrbûyin wê di wê temenê de wê bibê û wê zêdetirî wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê gûharînên çandî, zimanî û kevneşopîyî û hwd wê di wê di çerçoveyek pêvajoyî de ku wê çawa wê bibê wê di wê rengê de wê li ser wê were sekin in. Di wê warê de wê were dîtin ku wê, zêde wê zimanê arabî wê li ser wê temenê wê bi zêdeyî wê li herêmê wê bi cih nebê. Lê wê di demên mirina Sahib b. Abbad û hwd de wê, li qasra rey'ê wê were dîtin ku wê ji wê demê û pê de wê helbestên bi arabî ên ku wê werina nivîsandin wê hin bi hin wê werina dîtin. Lê di wê demê de wê, kurdiya avêsta û ya demên piştrewê, di awayekê de wê were bikarhanîn. Li rex wê farîsî jî wê were dîtin ku wê bi wê çerçoveyê wê serwerîya wê xwe bide dîyarkirin li herêmên xwe. Wê dema ku em li demên çandî ên bûweyhiyan binerê wê dibîne ku wê bi awa û temenekê çandî wê xwediyê çerçoveyek cihêrengî a ku mirov wê balê bikişênê li ser wê bê. Ev cihêrengî wê bi civakî û beşên jî wê heta demên piştrewê li rojhilat wê bi komên civakî ên cihê û hwd re wê were dîtin ku wê karibê hebûna xwe bidina domandin. Li ser wê çerçoveyê de wê, çanda demê wê, di awayekê de wê, di temenekê civakî de wê were dîtin ku wê, çawa wê li wê wer lê hizirkirin bê.

Di demên piştî yên bûweyhiyan de wê heta demên şadadîyan û hwd jî wê di awayekê de wê di wê rengê de wê, regekê pêşketinê wê bi çandî wê xwe bide dîyarkirin. Şedadî wê rengê pêşketina wan wê dema ku em ji wê dema bûweyhiyan û heta wê demê bi serwerîyên wan ên weke li baxdadê, rey'ê û hwd û deverên li dorê û bi wê bandûrên bi çandî û zêhnî ku ew li wan bûna wê ew wê, di awayekê de wê, weke ku ew wê werina barkirin li temenekê desthilatî. Di nava têgînên şadadîyan û desthilatiya wan de wê çendî ku wê, ew cihêrengî wê di regekê de wê weke ku wê di demên bûweyhiyan de wê hebê ku wê di demên wan de jî wê hebê jî lê wê di awayekê de wê, gûharînên bi ber aliyê islamî ve ji yên temenî zerdeştî wê zêdetirî wê di dîmenekê de wê, xwe di regekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê, weke minaqek balkêş ku em dikarin wê hertimî li ser temenekê civakî û çandî wê bi mejuya wê re wê balê bikişênina li ser wê rewşa xorasanê wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê, cihê bê. Wê, ew gûharînên ku ew dibin wê li wir wê zêdetirî wê xwe bi wê rengê wê nedina nîşandin. Xorasan wê herêmên weke ya rojhilat ku wê heta

demên hemdem jî wê hertimî wê rêjeya gelhêyên wê kurd bin û wê, bi çanda wê ya kevn û ankû ya demên kevnera û hwd re wê li ser wê temenê xwe bi xwe re wê bijî bêt (Donohue, John J. (2003). The Buwayhid Dynasty in Iraq 945 to1012: Shaping Institutions for the Future. Leiden and Boston: Brill).

Li vir wê di awayekê de wê, di çerçoveya kevneşopîyî de jî wê cihêbûnê wê dikarê wê di awayekê de wê cihêbûnê wê kifşbikê. Wê çendî ku wê ji nava heman civakê jî bêt wê, minaq wê bi aliyê Ali, hasan û ahmed ku wê di rengekê de wê xwediyê şewayekê navîn bin. Lê ji aliyê din ve jî wê ji aliyê bi ber hûndûrîyên herêmê ve wê, bi zêdeyî wê wê navên weke yên Kamrava, Marzuban, Behram, xusraw û hwd wê werina dîtîn. Di wê rewşê de wê, ji demên bûwehiyan û heta yên şedadiyan wê ew wê were dîtîn ku wê ev nav wê di awayekê de wê bidest bi karhanîna di nava hev de bikarhanîna wan wê rastî wê were. Minaq navên şahên şedadî wê di wê temenê de wê karibê wê navên weke bi rengê anûşîrewan, eskerî, mezrûban û hwd ku wê were dîtîn wê beremberê wê, navên weke fezl, mihemed, necmedin, eyûb û hwd jî wê di wê temenê de wê rastî wê were. Di wê temenê de wê ev dîmen wê dîmenekê ku wê çawa wê di awayekê de wê li ser temenekê çandî wê gûharîn wê bibê û wê, di wê demê de wê di zikhev de wê derbas bibê wê dîmenekê wê bi wê re wê bixwe re wê rayixê li berçav.

Ev rewşên weke yên bi kevneşopîyî ku me bi têtîna navan re wê hanî ser ziman wê di demên piştî de jî wê di awayekê de wê bi şedadiyan û piştî wê bi sefewayan û hwd re jî wê were dîtîn ku wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê dîn ê giring bêt ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Li gorî ku wê Herzig û Stewart jî wê di nava ragihandinên xwe de wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê li ser temenê çanda berê û ya wê demê ku ew pêşdikeve wê di rengekê de wê, çawa wê, di awayekê de wê were dîtîn wê balê bikişênina li ser wê. Di aslê xwe de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare têtîna çandî de wê, di wê temenê de wê dema bûwehiyan wê referansên demên berî xwe wê zêdetirî wê dimenekê de wê, bi xwe re wê, bidina dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, dema ku ez pêşveçûnên bi hewldanên serwerkirina rengên desthilatî de wê weke ku wê bi mardawij û raperîna wî re wê were dîtîn wê di wê temenê de wê, hinekê jî wê bi aliyekê ku mirov wê bi wê herdû aliyên çandî ku wê di zikhev de wê derbas bibê jî wê aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser

ziman bê. Di şîroveyên ku wê li ser dem û rewşa mardewij û raperîna wî wê werina ser ziman wê, di wan de wê kirpendinên bi gotinê ên di rengê weke 'wî dixwest sasanî bi şûn ve werênê' jî wê di wê temenê de wê, rengê têgînî ê weke pevçûna çandî ku wê bi zêhnî wê xwe bide dîyarkirin jî wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Ev rewş di warê têgîna bawerîyî de jî wê, dikarê wê bi gotinekê di dewama wê de wê bi wê re wê hinekê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, raperînên zeydismê ku wê bibin wê di wê temenê de wê, bi bandûra wê û pêşveçûnên di temenê şîitîyê de wê xwe bi awayekê wê li ser girêdanên bi Alî û hwd re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê di rengê de wê, weke dîmenekê gûharînî a teybet bê. Zeydîtî wê weke destekê şîitîyê ê destpêkê ê kevn bê. Wê di demên xalife emewiyan hişam (724-743) de wê, bi raperînên wê yên li hemberî xirabûnê û hwd re wê, di awayekê de wê, di temenekê zêhnî de wê xwe bide dîyarkirin. Di awayekê de wê weke bi temenê xwe gihandina fatimîtiyê re wê, di rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, wê dema ku em di demên piştî wê, bi şedadîyan û heta eyûbîyan re wê dibînê wê, ev wê di rengê de wê li ser wê temenê wê xwe di rengê de wê, weke ku wê di awayekê de wê, li ser wê xatê wê di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê, bi temenekê lêgerîna wekehevi û dadîtiyê re û li hemberî wê bêdeng mayinê wê di awayekê de wê weke ku wê ji xwe re wê zor bibînin bin. Ev koma şîitîyê wê piştî ya '12 îmaman' wê ya mazintir wê karibê wê pênasebikê.

Bandûra wê di demên bûwehiyan de wê, bi rêya şedadîyan re wê, di rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Zeydîtî wê, di wê temenê de wê, weke ku wê di demên şedadîyan û eyûbîyan de wê were dîtin wê temenekê gihandina li hev jî wê di awayekê de wê bi çandî û hwd re wê temenê wê karibê bixwe re biafirênê bê. Di derbarê têgînên wê de wê weke ku wê Zeyd b. Ali wê werênê ser ziman di pirtûka xwe ya bi navê 'Mecmu' El-Fîkîh' wê sûdbigirin û wê, bi temenekê wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Di awayekê de wê, fikîhiya zeydîtiyê wê di rengê de wê weke ku wê bi şibihê dibistana henîfitîyê û ya îbadîtiyê. Zeydî wê xirabûnên bawerîyî wê redbikin û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, xwediyê dîmenekê ku mirov wê karibê bi wan re wê fahmbikê û werênê ser ziman bê(Stephen W. Day (2012). *Regionalism and Rebellion in Yemen: A Troubled National Union*. Cambridge University Press).

Li gorî wan bûweyhi ku wê imamê pêşî wê ji xwûna Ali wê newê wê bi wê werênina ser ziman. Li ser wê berê xwe dana '12 îmaman' wê, avakirina wê temenê wê weke aliyekê ku ew wê li wê bihizirin bin. Bûweyhi wê di awayekê de wê, di çerçoveya baweriya xwe de wê bixwezînin ku ew di temenekê layikî de bimênin. Wê zêde wê hizrên xwe wê nekin ku ew bi zorê bidina herêkirin. Ev kevneşopî wê piştre wê, bi abasîyan re wê hin bi hin wê weke ku wê xira bibê. Di nava bûweyhiyan de wê zerdeştî ku wê weke renekê baweri ê xort bê wê were dîtin. Wekî din wê baweriyên din ên weke maniyî, mezdeki, mesihî û hwd wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bijîn(Blair, Sheila S. (2009). "Būyid art and architecture". In Fleet, Kate; Krämer, Gudrun; Matringe, Denis; Nawas, John; Stewart, Devin J. (eds.). Encyclopaedia of Islam).

Wê dema ku mirov wê li dema bûweyhiyan binerê wê bi wê re wê weke demek teybet wê di wê temenê de wê bi gelek aliyên ku em dikarin ji nava wê kifşbikin, şîrovebikin û werênina ser ziman re wê, fahmbikin bê. Li herêmê lê wê bi hemû pêşveçûnên xwe re wê, dema bûweyhiyan wê, demek gûharîna çandî wê zêdetirî wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ji çanda demên berê islamê û bi bûhûrîna li wê û bi wê re li herêmê bi temen bûn û pêşketina wê re wê dema bûweyhiyan wê weke demek numina wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê deme û temenê de wê, ji demên bûweyhiyan û heta demên şedadîyan wê gûharîne wê di awayekê de wê mirov wê di awayekê zelal de wê dibîne û wê kifşdikê. Şedadî wê, di wê temenê de wê, di dewama wê de wê pêvajoyek pêşveçûna çandî wê di wê temenê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê, demên şedadîyan wê nîşanaka gûharînek zêde berfireh a bi demê re wê weke ku wê bi xwe re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê çavkaniyên çandî û zêhnî wê di wê temenê de wê, dîmenekê gûharîne wê, bi pêşketinê re wê bidina dîyarkirin.

Ji demên bûweyhi, şedadî û heta demên sefewîyan rojhilat

Ji demên bûweyhiyan heta ku wê dem wê were demên sefewîyan wê di wê navberê de wê, pêvajoyek demdirêj a demî wê derbas bibê û wê di wê demê de wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, gelek pêşveçûnên desthilati wê bibin. Ji kekoyidiyan, eyeridiyan, anaziyyidiyan û heta şedadîyan wê di wê demê de wê gelek serwerî û desthilatî wê bibin. Di

awayekê de wê, şedadî û piştî wê, eyûbî wê weke desthilatiyna ku wê li herêmê wê piştî bûweyhiyan wê bi zêdeyî wê serwer bin û wê, di wê temenê de wê, weke desthilatiyna ku wê, herêmê wê piştî wan wê di awayekê de wê, di bin desthilatiyên xwe de wê, wê bigihênina li hev bin.

Di wê temenê de wê, Ji şahe kurd a jin dayika anazê û heta avakerê şadadî mihemedê kûrê şedadî wê di wê temenê de wê ev pêvajoyê wê di wê temenê de wê karibê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Li rojhilat wê, piştî desthilatiyên bûweyhiyan û demên wan wê di awayekê de wê, ev navber wê, di wê temenê de wê bidomê heta demên sefewîyan. Bêgûman wê dema ku mirov wê li demên şedadîyam û hwd binerê wê karibê wê, di wê demê de wê gelek tiştan wê bibêjê. Di wê demê de wê, li ser temenekê renggirtinê li gorî islamê û hwd wê di wê demê de wê zêdetirî wê bibê û wê derkeve li pêş.

Di wê temenê de wê, êdî wê, ji wê demê wê, di awayekê de wê ew wê bibê. Li rojhilat wê, di wê demê dewê, dema ku em bahsa ji demên bûweyhiyan û heta sefewîyan hilde li dest di serî de wê demê em divê ku em rewşa rêxistinîya kurdan a li ser tarqatên wan re jî wê di awayekê de wê li wê bihizirin. Di wê demê de wê dema ku em dibînin wê demên sefewîyan wê, desthilatiya wê ku wê bi ya di şopa gêlaniyan de wê, di awayekê de wê, ji demên şêxê kurd ên weke Zahed gêlanî û heta demên şafi-el-dinê erdebilî werênê ser ziman. şafi-el-dinê erdebilî jî wê kesekê kurd bê. Wê di wê temenê de wê, ew wê, bandûra wî di wê demê de wê weke ku mirov wê dibîne wê bi zêdeyî wê li rojhilat wê di wê temenê de wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin.

Zahed gêlanî bixwe jî wê kurdekê şêx ê bi navê ' Tac Al-Din Ebrahim b. Rushan Amir Al-Kurdi Al-Sanjani ' bê. Şêxê wî bixwe jî ku wî ji destê wî fêrbûn girtiya wê ' Tadj'ad-Dîn Ebraheem Zâheed al-Geylânî ' bê û ew jî wê ji tarqîta helwatîyan ku wê bê koka naqşîyên kurd ên piştî ku wê bi sedsalan wê li herêmên rojhilat û başûr wê hebûna xwe wê bidina domandin jî bin.

Li gorî ku wê were ser ziman wê, şafi-el-dinê erdebilî wê bi keça Zahed gêlanî bibî fatîma re wê bizewicê û wê di wê demê de wê hinekê din li ber destê kûrê wî Zahedîyeh sûfî wê, fêrbûnên xwe wê bidomênê û piştî wê were wê avêste ku wê tariqat bixwe jî wê li destî wê were radest kirin. Di wê temenê de wê, ev wê di awayekê de wê di şopa wî de wê, êdî ew wê di wê temenê de wê bandûra xwe wê, li ser wê temenê û heta avêstina

temenê desthilatiya sefewîyan wê di wê demê de wê bide dîyarkirin û domandin.

Li gorî hinek ragihandinên ji nava civakê ku wê werina ser ziman wê navê sefewî bixwe jî wê ji navê wî were û wê pêşî bi navê 'safî'weh' bê. Piştî wê êdî wê di awayekê de wê weke 'sefewî' di rengekê de wê, bibê û wê, weke navê wê desthilatiyê wê di rengekê de wê, xwe li gştîya rojhilat û herêmên din ên irane roja me jî wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li gorî secereya sefewîyan ku wê piştî wê ku wê ji şop û malbate Zahed geylanî wê were Pîr huseyin abdul Zahedî ku wî nivîsandîya wê di wê temenê de wê li ser temenekê wê ew werênê ser ziman. Li ser wê şopê wê li gorî ku wê were ser ziman wê piştî şafi-el-dinê erdebilî wê, Sadr al-din mûsa wê were û ew wê, di wê şopê de wê pêşxistinên xwe wê di çerçoveya desthilatiya sefewîyan de wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê bide domandin. Xosletekê wê tariqatê a wê demê wê li ser temenê ku wê bi jîyankirin û aligirên wan ên li bakûr, rojava û heta başûrê kurdistanê ê demê ku mirov li wê dinerê wê were dîtin ku wê temenê xwe yê weke yê şafîtî wê biparêzê û wê li ser wê temenê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di nava wê de wê, girêdaniyên bi wê ve wê, di wê temenê de wê bi giştîya civakê re wê xwe re wê temen wê di awayekê de wê bibîne. Li ser temenê 'koçektîyê' re wê, girêdana her endamên civakê bi wê ve wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev kevneşopî wê hebûna wê û ji wê axiftinên ku ew dibin wê heta roja me jî wê di nava kurdan de wê li herêmên botana bakûrê kurdistanê, rojava û heta başûrê kurdistanê jî wê bi derfet wê werina dîtin bin.

Sefewî wê di wê şopê de wê, heta şah ismail jî wê ku wê bi aslê xwe wê kurd bin wê di rengekê de wê li dûr hev wê werin Şah ismail bixwe jî wê ji malbate sûfîyê kurd şafi-el-dinê erdebilî bê. Lê ew weke 'şer sor' û ankû koka elewiyên roja me bin.

Di demên salên weke 1488'an û wan de destpêka hatina şah ismail û malbate li ser taxt wê bi hinek rewşên ku wê bibin re wê bibê. Di wê demê de wê li şirwanşahê ji aliyê kesekê bi navê ferrukh yasser ve ku wê bavkalê wî were qatilkirin ew jî wê heta bi herêmên ermeniya û azarbecana rojava û deverên weke divînê û hwd wê bixwezê ku ew sefewî li wan bikê. Di wê demê de wê ev wê, di rengekê de wê, piştî wê, demê wê bo tola bavkalê xwe şah haydar hilde wê di destpêkê de wê li gorî ku wê were ragihandin wê şîwanê wê bidestbikê. Piştî heta tebriz û

herêmên din ên li dora qafqasya wê dagirbikê û wê xwe weke 'şahîşah' wê denezênê. Piştî wê bi şikkeyan wê bi navê xwe wê bide derxistin û wê di wê temenê de wê sazûmana desthilatî wê di wê rengê de wê bi navê xwe wê li giştîya herêmê wê avabikê. Heta wê demê wê, sefewî wê di regekê de wê weke bi temenekê destilatî a tariqatî di awayekê de wê xwe bide domandin. Lê şah ismail wê di wê demê de ew wê di temenekê dewletî û imparatorî de wê, di wê rengê de wê, bi sazkirinên wî re wê, êdî wê avayekê wê bistênê. Ber vê yekê wê bi navê şah ismail ku wê were ser ziman ew wê weke avakerê jî wê di hinek ragihandinna de wê were pênasêkirin û ser ziman.

Di wê demê de wê, hêrişên komên oxuzan û hwd wê bi komên din ên weke diherikin herêmê ên selçûqîyan û hwd re wê li herêmê bibê. Desthilatîya sefewîyan wê di wê demê de wê, êdî wê xwe bi wê ve wê mijul bikê ku ew wê çawa wê pêşîya wan hêrişan û talanan wê bigirê wê di wê çerçoveyê de wê, tevbigerihê. Di wê demê de wê hinek seferên weke yên 'aramiyê' ku wê li herêmên weke yên xorasanê ku wê ji aliyê şah ismail û hwd ve wê werina pêşxistin wê di wê temenê de wê bibin. Di wê demê de wê dema ku wê ji aliyê seferên şah ismail û ankû sefewîyan ve wê pêşîya wê di awayekê de wê were girtin wê di wê demê de wê li ser herênên xorasanê lê ên li dora urmiyê hev ve wê were dîtin ku wê, ev kom wê xwe bidina dîyarkirin wê ji wê herêmê û heta çolemerga bakûrê kurdistanê wê hinek nîşanakên wê hebin ku wê, dem bi dem wê hêrişên wan koman wê li herêmê wê bibin û wê ziyan û zararên mazin wê bidina xalkên herêmê.

Di aslê xwe de wê sefewî wê biqasî ku mirov hem ji nivîsandinên di derbarê wê de wê dihê nivîsin ku mirov ji nava wan dixwênê û hem jî ji ragihandinên wê demê ên di derbarê wê de ku ew bi devkî dibin ji wan dibihîzê wê sefewî wê hê di wê demê de wê weke 'di dema xwe ya nû avabûnê de bê' û wê, di wê temenê de 'wê, hê sazûmana xwe û di wê pêjtina wê zêde nebûbê' re wê were hanîn li ser ziman û wê ji wê were bahskirin.

Di wê demê de wê ev komên selçûqîyan ên ku ew dihêna herêmê wê di awayekê de wê hin bi hin wê bidest dagirkirinên herêmên herêmê wê bikin û wê di wê çerçoveyê de wê êdî wê weke 'hêzekê xwe li herêmê wê êdî wê bidina dîyarkirin' bin. Di wê çerçoveyê de wê ev êdî wê dem bi dem wê destpêka pêvajoya bi ber pêşketina osmanî û şerê wê yê bi sefewîyan re wê hin bi hin wê di regekê de wê biafirênê bê. Pêvajoya ku wê heta 'şerê çardiranê' ku wê were bi navkirin wê di wê demê û temenê

de wê hin bi hin wê di wê temenê de wê, ev kom bo serwerîya xwe ku wê çawa wê sefewîyan wê ji holê rabikin wê di wê temenê de wê, êdî wê weke şerê wê jî wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Her çendî ku wê weke şerekê nava aliyê şîî û sefewî wê were dîtîn û dîyarkirin jî lê hinek aliyên wê yên din ku mirov wê karibê wê ji hinek aliyên din ve wê di wê temenê de jî wê fahmbikê û werênê ser ziman wê hebin. Wî di awayekê de wê bi seferên xwe yên li herêmê wê çawa wê pêşîya hatina komên selçûqî wê li herêmê wê bigirê wê, di wê temenê de wê li ser wê bisekinê. Heta demên wî yên dawî jî wê wezirê wî mirza şah huseyin wê bi herêmên weke yên qafqasan ve wê alaquadar bibê ku ew wê bi wê re wê çawa wê pêşîya wan koman wê bikê û wê bi wê ermancê wê bixwezê ku ew herêmê di bin serwerîya xwe de wê bide girtin.

Wê dema ku em bahsa wê demê û hatina şah tahmasp û hatina wî ya li xorasanê a li ser taxt bikin ku wê di demek pirr zû a piçûkatiya xwe de wê were rûnandin li ser taxt wê, bi rewşên weke yên hêrîşên li herêmê û çêkirina aramiyê re wê demên xwe wê bide derbaskirin. Di wê demê de wê mijarên weke yên sultan Divê Alî û Ustajlu û hwd jî wê hebin ku wê, ew wê weke rewşna bi hev re mijulbûnê ên derbasbûnê bin.

Di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, ne demek hesan bê li herêmên xorasanê wê di wê demê de wê bi hin sedemên ku me li jor hanîn ser ziman wê hema bêja wê li giştîya xorasanê wê hêrîş û pêvajoyên şer wê xwe di awayekê de wê li herêmê wê di wê demê de wê bidina dîyarkirin. Di şerên qasrê ên div'ê de jî wê sultanê cihê takkulu û hwd re wê rewşa ku wê were bibê karibê werênê ser ziman. Di wê demê de wê li herêmê hêrîşên komên tirk ên li herêmê wê şah tahmasp wê, bi zêdeyî wê, li çareyan bide lêgerin. Emirê wî husayin han wê di wê demê de wê li şûna ku ew bo ku ew bi komên ku ew bi wê rengê dihên herêmê li şûna bi wan bawerkirinê wê, bi zêdeyî wê, bixwezê ku ew li şûnê bi yên faris pêbawerîyê werênê û wê di wê demê de wê waliyên ku ew bi aslê xwe faris bin wê li ser serê wan wê bxwezê ku ew werênê li herêmê li ser desthilatîyê. Di wê demê de wê, biqasî ku wê were dîtîn ji aliyê xorasanê ve hêrîşên ozbekan jî li ser yên komên din wê herêmê wê di wê temenê de wê, bikê zorê de.

Di mijare hêrîşên komên tirk ên piştî ku wê bi wan komên din re wê bibê wê, ne di temenê hêrîşên serweriyê de bin. Bi wê armancê wê bibin lê wê di awayekê de wê, nikaribin li herêmê bibina xwedi serwerîyekê mayinda.

Li gorî hinek ragihandinna wê li dora 1554'an wê sefewî şahê wê, tahmasp wê, hêzên xwe wê heta li herêmên bakûr ên li dora erzîngan û erzorumê wê bişênê û wê di wê demê de wê, encamên mazin jî li gorî ku wê were gotin wê bidest bixê. Di wê temenê de wê ya ku wê were dîtin osmanî wê di wê demê de wê, bixwezin ku ew bo ku ew seferên sefewîyan wê, pêşîya wan li xwe bigirin wê, doza levkirinê wê bikin û wê li dora salên 1555'an de ku wê, weke bi 'levkirina amasya' jî wê were bi navkirin di dema suleyman de wê, weke levkirineka ku wê piştî wê ku wê ev komên osmanî hêzên xwe bi wê hênceta aşîtî û aramiyê wê berhev bikin û wê piştî wê bidina hêrîşkirin. Ew wê levkirinê ne bi armanca arami û aşîtiyek mayînda li wê dinerin. Wê çawa wê pêşîya seferên sefewîyan wê li herêmê wê bigrin wê bi wê armancê ba.

Di wê levkirinê de wê herêmên weke yên dagirkirî û din hêrîşên osmanyên de bin ên weke herêmên erîwanê, nahçîwan û heta qarabaxa demê ku wê ti hêrîş û dagirkirin wê li wan nebin. Sefewîyan dixwest ku ev herêm di bin destê wan de bin ku ew bi wan pêşîya hêrîşên selçûqî û ya ozbekên ku wan di wê demê de hêzek berhev kiriya ku ew li herêmên weke xorasanê û dora wê û gelek herêmên din didina hêrîşkirin ku ew bi wan pêşîya wan bidina girtin bê. Weki din wê di seferên sivil ên li arabistan û ankû mekkê ku wê bibin wê li wan hêrîş nebin. Di dewama wê de wê herêmên başûr û heta baxdadê wê, li wan wê ew herêm jî wê din serwerîya sefewîyan de bin û wê li wan wê hêrîş nebin. Di wê temenê de wê levkirina amasya wê di awayekê de wê, encamên wê bo herdû aliyên wê bibin. Ya ku wê sefewî wê bi wê re wê, hizirbikin ku wê, bi wê pêşîya hêrîşên komên osmanî û hwd wê bigirin bê. Lê di wê demê de wê, ev wê weke rewş zor jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, li herêmên din ên asya babûrî ku wê bibin wê, di awayekê de wê, di nava rewşa şîtiyê û ya sünntiyê de wê herin û werin. Şahê sefewî wê, di awayekê de wê, piştî demek dirêj a pênerîya serokê xanadana babûr humayun wê di berdêla ku ew wê weke desthilatiyek şîî bijîn wê, alikariya leşkerî û ramiyarî wê bide xanadana wî. Babûrî wê berê wan bi hindistanê ve bê û wê, bi zêdeyî wê weke ku wê bi têngînek olî sünî-şafî ve wê di temenê xweşbînî de wê girêdayî wê bimênin. Di wê demê de wî dixwest ku ew bi wê re ew çerçoveyek desthilatî li herêmê bi wê re biafirînê ku ew herêmê bikê bin sehête ku ew ji wê aliyê ve hêrîşên ku ew dibin pêşîya wan bide girtin.

Babûrî û bi t kiliy n Humayun  n bi  ah  sefew  tahmasp re ku w  d nin re w , n ve w  demek  w  bij n   w  serwer ya xwe li keviya ganj    r ya kandahar    hinek dever n w    bikin.

Ev rew  w  di awayek  de w  bo sefew yan j  w  di renek  de w  weke serkevtin  di d men de w  were d tin. Ber ku wan dixwest ku ew bi t kiliyek d plomatik    ba  w  her m  weke deriyek  ji w  h r   li axa sefewîyan dibin ku w  bigir . Di w  dem  de w  ev wî di renek  de w  xwe bide dîyarkirin.

Sefewî di w  dem  de w ,  andak wan ya weke ya d r  ya w   anda bab r yan a bi xwe b n  wî bi wan re w  heb . Ber ku w , ev di temenî w  de w  t g n n zerde t  w  ji dem n w  y n berî w  hebin   wî, di w  temenî de w  were dîtin ku wî, di temenî   tiy  de hemû  irovey n islamî   hwd ku w  werina kirin wî di renek  de w  ev w , band ra wan di w  de w  heb . Di w  n qt y  de wî, bi dem  re w  du ali w  derkevin. Yek w  weke bi Zeyid yan ku wî, li ser temenek  xwemal   renek  baweriyî   deforme neb y  re wî li w  bihizirin   away  din wî li ser temenek  civakî ku wî li wan t g n n p bawer  ku w  binerin   w  di w  temen  de w  di w  de w  aliy  civak  w  li p   b  w  hertim  w  werina hember  hev.

Di w  rew  de w , aliy  civak  w , di nava baweriy n kurdistan  de j  w  di her dem  de w  weke aliyek  ku w  li p   b . Di dem n  edad    ey b yan de j  w  dib n  ku w  di w  temen  de w  li p   b . W  di w  reng  de w , s nor  rew  n le ker  w  hertim  w  li w  bisekin .

L  kom n weke y n osman  ku w  pi tre w  li her m  w  biafirin ew s nor w  bi wan re w  neb . Ber ku ew ne xwediyê temenekê civak  weke ya li her m  ku w  heb . Di w  temenê de w , ew w , s nor  di h r  n xwe de w  ber v  yek  w  nasnekin. Di w   er ov y  de w , li   na ku w  bawer  civak t  w  s nor  sekinandina h r  n w  biafiranda w  vaj  w  bi wan re w , bi reng   encam  w  xwe di w  temenê de w  bide d yarkirin. Vaj  w  kirinên  erxwaz    hwd w ,  awa w  bi awayekê di bin maskeya ol  de w  werina kirin w  dem bi dem  d  w  were d tin w  weke 'kevn  opiyek ' w  were pêşxistin.

Di w  temenê de w , t g n n bawerî ku w  bina temenekê h r  kirin  w  bi w  temenê re w  di renekê de w  weke ku w  bibin. Ev w , di w  temenê de w  weke aliyekê w  y  w  y  giring w   awa w , ol    er w  bi hev re w  were kirin w  temenê wî di w  temenî de wî di d menek  de w  were p  xistin   domandin.

Sefewî wê, di awayekê de wê, kevneşopîya wan wê di renekê de wê, di demên ku wê avabibin de wê, hinek sentez û ankû hevqirtinên ku em bi wan re fahmbikin wê hebin. Ji demên bûweyhiyan û heta demên şedadî û hwd wê, di wê temenê de wê pêşveçûnên li herêmê wê di wê temenê de wê were dîtîn ku wê karibê were dîtîn.

Sefewî wê di wê demê de wê, hem di nava xwe de wê bi hêrîşên ji derve dihên wê alaquadar bibê û hem jî wê bi tehdîda osmanî re wê mijul bibê. Di awayekê de wê, ev rewş wê, di awayekê de wê, piştî wê, di renekê de wê, baxtê pêşveçûnên imparatoriyê wê bidina dîyarkirin. Di dema suleyman de wê, rewşên weke bi 'komploiyî' jî wê pêşkevin. Minaq rewşên ku wê weke kûrê hûrrê sultan bayazîd ku wê xwe bi spêrê tahmasp ku wê, hinekê bi serfe herê ku ew wê weke xafkekê bê. Piştî wê ew wî digirê û dixwezê radest bikê. Ji xwe pêşketinên piştî wê, bo ku suleyman wê, weke hênceta şer bikarbênê wê, bi kesên ku ew dişênê wê kûrê xwe ji aliyê wan ve wê bide kûştin û wê piştî wê, ev wê, weke temenê pêvajoyên şerê osmanî li hemberî sefewîyan wê bikin wê bide domandin. Pêvajoyên weke yên şerê çardiranê ku mirov wan fahmbikê wê di wê temenê de wê hinek aliyên wê jî wê, hebin ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di dema sefewîyan de wê di dema tahmasp de wê dema ku wê were dîtîn wê di wê demê de wê, leşkerên wan 'şersor' ku wê, di awayekê de wê, di rengê 'yenîşêrî'yên osmaniyan de wê, hin bi hin wê pêşkeve. Di hin seferên sefewîyan ên li herêmên asya de wê, gelek komên ku ew weke deste serkirî wê, bînin kirin weke komên şer jî. Ev jî wê bi demê re wê rewşek deformayî wê bi xwe re wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, rewşa leşkerên sefewîyan wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Lê ev komên ku ew wê werina hanîn wê heta demên şah abbas jî wê karibê were dîtîn ku wê zêde ne di temenekê rêxistinî de bin. Di demên sefewîyan de wê ew wê were dîtîn ku wê ji derve heta ji ozbek û ankû osmaniyan tehdidek nebê wê, weke di nava xwe de wê di rewşek aramî de wê dîmenekê wê bide nîşandin. Ev rewş wê heta dema şah abbas ku wê di awayekê de wê, malbate şah ismail wê bi tememî wê ji taxt wê dûrbikê û pê de wê di renekê de wê ev wê bi wê re wê xwe bide domandin. Piştî wê demê wê were dîtîn ku wê, dem bi dem wê li pîrranîya herêmên rojhilat wê di nava sefewîyan bixwe de jî wê rapêrînên civakî wê bibin. Minaq wê, di demên mihemed xodabendî(1578-1587) de ku wê li herêmên weke yên bokan û şîvanê ku wê di şûr de wê derbas

bibê wê di wê temenê de wê çawa wê bi hewldana bikê bin kontrola xwe de bê.

Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Dema ku mirov li dema mihemed xodabendî binerê wê dibînê ku wê weke bi rewşa mirza selman re bê û ankû Mehdi ulya û hwd re wê, rewşên weke xafkî wê çawa wê li hev wê di qasrê de wê werina kirin wê bi wan re wê were dîtin. Mehdi ulya li gorî hinek ragihandinna wê dewşîrmeyek ji komên ozbekî bê û wê di dema dema ku ew di şerekê nava osmanî û sefewîyan de wê bi têkiliyên wî yên 'kirim han' ku weke dil were girtin ji aliyê sefewîyan re wê, were kifşkirin û wê piştire wê, di qasrê de wê di harema wî de wê were xaniqandin. Ev bûyar wê li dora temûza sale 1679'an de wê were û bibê bê.

Piştî wê rewşê re ku wê, şahê sefewî wê dema ku wê, ev rewş wê bibê wê, ev rewş wê, weke bi wê re wê hinek rewşên din wê bên û bibin. Minaq wê piştî wê, şah wê weke walihat wê hemza mirza wê denezênê. Di wê demê de wê, kiryarên weke antrika ên di qasra sefewîyan de wê ne kêmi ya osmaniyan wê di awayekê de wê êdî wê bibin û wê xwe bidina dîyarkirin. Lê piştî wê li ser rewşên ku wê rûbidin wê, piştire wê, şah Abbas wê were denezendin weke şah. Di wê demê de wê, şerê osmaniyan jî wê bi sefewîyan re wê, zêdetirî wê gûr bibê. Osmanî ber çî di wê demê de wê, zêdetirî wê giraniyê bidina hêrîşên xwe wê, hinek sedemên wê yên navxweyî jî wê hebin. BI teybetî ji aliyê nava sefewîyan ve wê binerê, gelek komên weke yên ozbekî ku ew weke kole û ankû desteserkiri ku ew hatina birin welêt û weke leşker bikardihênin ew jî wê ji aliyekê din ve wê, di wê pêvajoya şerê osmanî de wê weke çekekê li sefewîyan wê vegehîhê. Di wê demê de wê ev komên ku wê weke leşker wê li welêt wê werina pêşxistin wê, di wê demê de wê, li herêmên weke yên xirasanê wê çawa wê, piştî wê bixwezin ku ew dagirkirinê û serdestkirinê wê bikin wê were dîtin.

Şah Abbas wê di dema wî de wê, ew rêveberîya dewletê wê weke ku wê ji nûve wê li gorî xwe wê di sazûmanekê de wê derbas bikê. Ew di wê demê de wê, çawa wê sefewîyan wê jinûve wê serdest bikê wê, li wê bihizirê. Ew rêya wê di levkirinên piştî şer û windahiyên gelek herêmên ku wî bi dev osmaniyan re berdana re wê, li ser wê re wê bibînê. Ber vê yekê bo ku ew herêmên rojhilatê kurdistanê bê, bakûrê gûrcistanê bê, daxistanê bê, karabax bê, bi hinek deverên din re wê, di wê temenê de wê bi levkirinekê wê desthilatiya xwe wê li wan wê misogerbikê wê bikeve

pey wê de. Di nava sefewîyan de wê komên ku ew weke lesker hatina bicihkirin wê weke 'xûlam' wê piştî yên 'sersor'an re wê werin. Şah abbas wê di wê warê de wê tiştê din wê bikê. Minaq wê li herêmên qafqasan û hwd wê ji wan deveran wê komên leşker bi artişî wê biafirênê wê, li wê bihizirê û ew wê dikê. Piştî ku şah abbas wê bikê wê, di wê demê de wê artişa ozbekî ku wê bidestê sefewîyan di dema şah abbas de wê ava bibê wê, herêmên xwe wê ji sefewîyan wê cihê bikin û ev wê, piştî wê dewama wê were. Di wê temenê de wê, ev rewşa ku şah abbas bi wê dihizirî ku ew rewşa xwe xort bikê wê bê sedema ku ew hin bi hin herêmên di bin desthilatiya xwe de ên wan herêman jî dem bi dem ji dest winda bikê bê.

Di wê demê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê bo başûrê kurdistanê û heta baxdadê jî wê bibêjê. Tevî gelek pêvajoyên hêrişan ên osmanî di dema şah ismailê yekem de wê, ev herêm wê di çerçoveya desthilatiya dema sefewîyan de wê bimênin. Di dema sultanê osmaniya suleyman de wê, ew li wê ketina wê bibê û wê gelek şer wê bibin. Lê di şerê osmanî sefewî ê li herêmê di salên 1623an de ku wê bibê sefewî wûcana li wê herêmê wê xortir bikê. Wê piştî wê di levkirina bi peymanana zûhabê ku wê weke 'peymanana qasrî-şêrîn' jî wê were bi navkirin di 17 gûlana 1638an de ku wê bibê wê, di wê de wê, sînorên nava osmanî û sefewîyan wê were dîyarkirin û ev peyman wê ne tenê wê weke peymanek ku wê bi wê sînor wê were dîyarkirin bê wê, osmanî jî wê bi wê re wê, weke hêzek herêmî wê temenê were pênasekirin. Rojhilat û başûrê kurdistanê ku wê di nava sînorê sefewîyan de wê bimênê wê, bakûr û rojava wê, di nava sînorê osmaniyan de wê bimênê.

Li dora sedsale 16' min de wê di rengekê de wê, weke demek ku wê êdî wê zêde wê di wê de wê bi xwûn wê pêşkevin bin. Hatina şah abbas li ser taxtê sefewîyan wê, di serî de wê di nava kurdan de wê, weke rewşek newê pejiyendin jî wê were dîtin. Di wê temenê de wê hertimî wê weke rewşek 'nemeşrû' wê were dîtin. Di wê demê de wê li herêmên qafqasan li herêmên kakhatî û hwd wê, rewşên weke bi seferên sefewîyan ênbi armanca kontrolkirinê wê rê li gelek pevçûnên mazin ku wê di demên piştê wê weke 'raperîn' jî wê werina bi navkirin wê bibin.

Komên gûrcî ku ew berê hatina wir wê li wir wê êdî wê, bixwezin ku ew bi serê xwe wê, bijîn. Di demên pêşî de wê bi destûrê wê demên ku ew di bin destê sefewîyan û berî wan di bin destê şedadîyan de bê wê, li wan herêman ev kom wê dîyar bibin û wê bicih bibin. Politikayên desthilatî ên sefewîyan wê di wê temenê de wê bixwezin ku ew di

rengê de ya weke ya demên bûweyhiyan kopî bikin wê di rengê de wê were dîtin. Her çendî ku wê li gorî wê zêde bi ser jî nekevin lê wê, di rengê de wê, pêkhatinên weke di wê temenê de ku wê bixwezin bikin wê bibin. Di wê temenê de wê, di demên berî demên şah abbas de ku wê di temenekê mirgehî ên herêmê de wê pêşî wê herêm bi herêm di temenekê konfederali de wê were birêxistin kirin wê piştî wê, şah abbas wê li ser wê çerçoveyê re wê bixwezê ku ew di temenekê kontrolkirinê de zêdetirî wan erkên rêveberîyên herêmî di destê xwe de kontrol bikê. Ev jî wê herêm bi herêm wê bina sedemê raperînan. Li rojhilatê kurdistanê ji şîvanê, bokanê û heta biradost û mikriyanê û hwd wê, li gelek deveran wê ev wê bibê. Li dora salên 1609an û wan de wê li biradost ku wê bibê malê dîrokê jî wê, berxwedana kurdan a kela dimdimê wê ji her aliyê ve wê di nava civakê de wê piştî wê were ji jê bahskirin. Ev wê di wê demê de wê di pêşengîya amirxanê biradostî de ku wê bibê wê, li herêmê giştî wê desthilatîyekê avabikin. Li dora du salan wê di dema şah abbas de wê, hêrîşên li ser kela dimdimê û hewdora wê bibin û wê, gelek kustin wê di wê demê de wê bibin. Di wê demê de wê, gelek komên ji herêmên qafqasan dihênin ên bo şerkirinê wê bijona bi ser herêmên biradost û mikriyanî de. Di wê demê de şah abbas, di bikarhanîna sûwarîyên sersor de wê, hinekê wê weke ku wê, bo ku ew bertekên ji nava civakê bigirê wê ji wan zêdetirî wê ev komên weke dihên herêmê wê ji wan wan bi çek û rêxistin bikê û wê bijona bi ser wan herêman de. Gelek aşîrên azerî, hin komên celalî, û gürcî ku ew bi komî hanîna li herêmên li dora biradost, mikriyan û heta deverên li dora urmiyê wê ji wê demê bin û wê, di wê demê de wê piştî şikandina kurdan wê bi dehan êlên kurd wê li herêmên ên ji wê herêmê dîr wê werina dayin penaberkin. Aşîrên biradostî wê herî hindik wê di wê demê de wê li heft herêman wê bînan dayin penaberkin. Herêmên çolemerga bakûr, hin herêmên rojava, başûr ên weke li dora herêmên keviya başûr û dikevîna naqabîna baxdadê, herêmên xorasanê, isfahan, lericanê û hinek herêmên din rey û şîrazê û hwd wê ji wan herêmên ku wê kurdên kela dimdimê ku wê piştî şikandina raperîna wan wê li wan wê werina belavkin bin.

Di aslê xwe de wê berxwedana dimdimê wê hinek wateyên wê yên din jî wê hebin. Ew jî wê di wê temenê de wê di wê rewşê de wê karibê were gotin ku wê, rewşa sefawî û desthilatîya wê ku wê êdî wê di awayekê de wê, ji rastîya xalkên herêmê wê dîrkeve û wê weke desthilatîyek di rengê ya osmaniyan a demê de ku wê piştî nede xalkê de wê pêşkeve. Di rengê

'yenişeri'yên osmanî de wê, komên 'sersor' wê di wê demê ên sûwarî û leşkerî wê werina pêşxistin û navendên perwerdeyê wê werina çêkirin. Di wê temenê de wê ev wê, di wê rengê de wê, di her seferên ku wê ji wê demê û pê de wê weke di dema şah abbas û heta ku wê di demê mihemed xodabendî de wê, weke seferên ku ew dikin wê weke seferên berhevkirina koleyan bo ku ew di wan navendan de bo xwe weke leşker perwerde bikin wê di wê temenê de bê. Ya ku wê, bi zêdeyî wê komên osmanî û hwd ku wê li herêmê wê di wê demê de wê temenê wan bi wê rengê wê biafirênê jî wê di wê rengê de wê ev rewş bê.

Sefewî wê di wê demê de wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê, temenekê leşkerî wê ji xwe re wê ji komên ku ew dihên herêmê û ew weke 'sersor' wan perwerde dikê û di wê temenê de bi wûcan dikê wê biafirênê. Piştî bi demê re ev kom wê êdî wê bi serê xwe bin. Wê di wê temenê de wê minaq komên 'tirkmenên sersor' ku wê bahsa wan wê bikê wê di wê temenê de ên ku ew ji herêmên dûr hatina û ew di dema sefewîyan de ew bi wê rengê hatina perwerdekirin ji aliyê sefewîyan bê. Di wê temenê de ev kom wê bi demê re wê li cihên ku ew li wê biniştêcihbûna wê êdî wê rêveberiyên xwe yên herêmî wê li wê avabikin û wê êdî wê bi serê xwe bibin. Di demekê piştî jî wê otoriteya giştî wê êdî wê nasnekin û ankû wê raperînan wê li hemberî sefewîyan wê bikin.

Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê berxadana kela dimdimê wê di renekê de wê weke destpêkekê wê biafirênê. Piştî wê, rewşa şah Abbas wê, xira bibê. Kûrê wî mihemed bekir mirze ku wê bi hinek komên çerkes re wê hinek antrikayên ku ew tevlidibê wê, were bi dervekirin. Piştî wê herdû kûrên wî yên din wê kor bibin. Piştî ku ew dimerê wê ti kesekê wê li şûna wî nebê ku ew li ser taxt rûnihê. Li dora sedsale 17'min de wê biqasî ku mirov wê dibînê wê, demek nû wê destpêbikê. Li rojhilatê kurdistanê û dora wê, hinek komên ismailî ku wê weke girêdana xwe bi şah ismailî ve girêdayî wê bînina ser ziman wê bidest raparînan wê bikin. Ev ismailiyên ku ew raperîne dikin ku ew tebrîzê bidest dixin wê bandûra wê li deverên din jî wê bibê û wê, li gelek deverên din wê, rewşên weke yên raperîni wê xwe bidina dîyarkirin. Aşîrên kurd ên li deverên weke xorasanê ku ew ji berxwedana biradost, mikriyan û hwd hatina şandin li wan herêman ew mirgehên xwe yên herêmî ava dikin û ew nahêlin ku ti kesekê ji sûwarîyên sefewîyan nêzî wan bibin. Li gorî hinek gotinan ku ew çendî rast bê em zêde nizanin lê wê bê gotin ku ev kom wê, piştgiriyê li ismailiyên ku wê raperîne di wê demê de li gelek deveran wê bikin wê bidin û wê bi xweşbînî wê nêzî wan bibin.

Di wê demê de wê, rûsya ku ew nûka derdiekve li dika dîrokê wê herêmên asya ên sefewîyan wê bidest bixê. Piştî wê gelek herêmên din ên osmanî wê di wê çerçoveyê de ku wê hêza wan ya parastinê wê lawaz bibê û ankû ji aliyê wan komên weke tirkmen ku ew hatina perwerdekirin ve dihê parastin wê bêî zêde rasti zoriyekê were wê bikina bin destê xwe de. Li dora salên 1698'an û wan de wê li herêmê wê bi zêdeyî wê kom û mirgehên herêmî ku wê bi xanadanî wê pêşkevin wê bikevina pey serwerîya herêmên din. Li herêmê beluci bi ber kirmanê ve wê bixwezin werin bi dest bixin. Hotaki ku wê weke xanadana ku wê bi zêdeyî li ser axa afganî bê wê bixwezê ku ew were û bikeve herêmên xorasanê û wê bidest bixê. Lezgiyên van herêmên qafqasî jî wê xwe berhevbikin û wê, bixwezin ku ew daxistan û şivanê bidina destê xwe. Di wê demê de wê arabên herêmê wê bixwezin ku ew ji herêmên başûrê kurdistanê û bi ber rojhilat ve ew di awayekê de ew xwe bidina nîşandin. Di wê temenê de ev arabên ku wê kabili bi kabile di dema omer b. Hatab de wê werina şandin li herêmê û wê li herêmê wê werina bicihkirin wê di wê demê de wê xwediyê bandûrek ne kê m ku em karibin wê li berçav bigirin bin. Di demên li dora sedsale 17'min û piştre ku wê sefewî wê kê m bibin û wê werê ber têkçûn û windabûnê ji nava rûpelên dîrokê wê di awayekê de ew jî wê bandûra xwer wê bidina dîyarkirin. Li dora sedsale 18'min de wê rûsya çar wê wan herêmên qafqasya û heta kirimê wê bikê destê xwe û wê li wan wê serwerî ya xwe wê demezrênê.

Di wê demê de wê, rewşên ramyarî ên desthilatî wê hin bi hin wê bûgûharin. Wê, li herêmê wê, ti desthilatîyên ku wê xalkên herêmê wê bi wan wê rêya xwe wê bibîne wê nebê. Mirgeh û xanadanên piçûk jî wê ne di wê rewşê û sîyanê de bin ku ew karibin wê bidina dîyarkirin. Ji xwe piştî şerê nava rûsya û sefewîyan di salên 1722-23'an de ku wê bibê wê di wê demê de wê, van herêmên qafqasya wê bi temenî wê li wan wê dawîyê li serwerîya sefewîyan wê werênê. Di wê demê de wan herêmên ku rûsya çar wê bidest xistiya wê osmanî jî bi hênceta ku wê gelek komên ku ew dikarê bi wan xwe bi sipêrê wan hena û wê bi serkeve wê bixwezê ku ew seferê li wan herêman bikê û ew li şûna rûsya çar ew xwe bikê serdest. Lê wê sefera wê ya li kirimê bê û deverên din wê bi têkçûn û hazimetê wê bi encam bibê.

Di wê demê de wê, wê bi bandûra raperînên ismailiyan ên wê demê wê, şahêkê nû ku wê bi navê nader şah wê were serê sefewî wê, derkeve li pêş. Nader şah wê li gorî ku wê di nava gelê herêmê de wê were ser ziman wê isamilî û kurdekê ji herêma xorasanê bê. Wê di wê demê de wê

pirr zêde wê ji aliyê hûnera leşkerî ve wê weke kesekê pirr zane û şehreza wê were pênasekirin. Di wê demê de wî gelek sefer kirin ku ew axên sefewîyan ku osmanî û rûsya bidesrt xistina wan bidest bixê. Seferên wî heta Herat, Mihmandust, Khort, Kerkûk, Yeğevârd, bûhûrîna Khyber, Karnal, Kars û hwd bibin. Weki din wê herêmên din ên qafqasya, afganistan, bahreyn, ermniya, azarbeycana roja me, pakistan, umman, basra û hinek deverên din ên weke wan wê seferên wî li wan wê bibin. Di wê demê de wê, ev dem wê, weke demek û hewldanak ku sefewî xwe li xwe bide hev wê were pênasekirin. Lê di wê demê de wê, Nader şah wê navê xwe wê di dema şerê şerê demghanê ê li afganistanê bi hotakiyan re ku wê bikê li dorasalên 1729'an de ku wê bikê de wê navê xwe bide bihîstin wê heya herkesekê wê bikikişênê li ser xwe.

Di wê demê de wê, Rûsya wê, di wê demê de wê di dema imparatorçe Anne Ionnovna de wê, têkiliyê bi rûsan re wê dênê û wê di demê de wê bi levkirin û hevpeymanên ku wê nader şah wê bi wê re wê çêbikê ên bi navê 'resht' û 'gence' re wê hem axên xwe yên qafqasya wê serwerîya xwe wê li wan wê çêbikê û hem jî wê weke ku wê piştire wê were ser ziman wê li hemberî osmaniyan wê itifaqê rûs-sefewî wê di wê demê de wê temenê wê biavêjê. Destpêka têkiliyên nava rûs û sefewîyan û ankû piştire îranê jî wê mejuya wan wê ji wê û pê de wê êdî wê dest pê bikê. Di sale 1730an de wê bi şerê nava osmani û sefewî de wê herêmên ku osmaniyan bidest xistibûn ên sefewîyan wê ji aliyê nader şah ve wê werina bidest xistin. Li dora salên 1738an ku wê kela hotakiyan a kandaharê wê bidest bixê re wê di wê demê de wê ev rewş wê, êdî wê weke ku wê sefewîyan wê cardin wê weke hêzekê derxê li pêş. Ev rewşên li afganistanê wê di wê demê de ku wê babûrî wê zayif bin û wê, hin bi hin wê ahmed şah dûrranî ku wê derkeve li pêş wê li ser axa afganistanê wê, van hêzên zayif jî wê di bin serdestîya xwe wê bikê yek û wê, desthilatiyek bi hêz wê li ser axa afganistan wê ava bikê, li dora salên 1747an. Di heman salê de wê, bi kuştina nader Şah re wê sefewî wê bidest ji hev belabûna wê bibê. Di wê demê de wê, xanadana zend ku wê derkeve li pêş wê bi navê şahên sefewî taç danîna ser serê xwe wê, di rengê de wê, weke bi armanca çêkirina temenekê meşrûiyetê wê bikê. Piştî raperînên ismailiyan wê li bendê bûna derketina ser taxt ismailê sêyem ku wê weke mirgeheekê wê di wê demê de wê bijî wê bibê. Lê li gorî ku wê were gotin wê şahê zendî ê demê kerim han wê di wê demê de wê, bixwezê ku ew desthilatîya mazin demezrênê û wê, hin bi hin wê dawîyê li desrthilatiya sefewîyan jî wê werênê. Lê di wê demê de wê,

rewşên imparatori ên bi wê rengê wê dewra wê dawî li wê were. Êdî wê demek civakî wê xwe di rengekê de wê piştî wê demê wê bi bandûra bûyina rewşa şoreşa firansa re wê xwe li herêmê jî wê bide hîskirin. Ev rewş wê, di wê temenê de wê biqasî ku wê, were dîtin wê êdî wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Li rojhilatê kurdistanê wê, di wê dmeê de wê, piştî wan pêşketinan wê bandûra wan çendî ku wê ji temen ve wê were hîskirin jî lê wê bi civakî wê di xwe de xwe girtî wê, di awayekê de wê, xwediyê rewşekê û rengekê pêşveçûnê bê.

Di destpêka demên hemdem de rewşa rojhilat

Di çerçoveya tevgerên civakî de wê di demên hemdem de wê gelek tiştên ku wê karibin bo rojhilat wê werina gotin wê hebin. Ji aliyê hişmendî û pêşketina wê ve jî wê di wê temenê de wê, bi derfet bê ku mirov wê karibê gelek tiştan vebêjê bê. Lê di wê temenê de wê di xate dîrokê de wê piştî demên sefewîyan wê çi rewş wê li herêmê wê derkeve li holê wê hinekî dikarê wê pêşî wê li ser wê bisekinê bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dema ku em bahsa wê bikin wê di wê temenê de wê rewşa mirgehên herêmê wê were dîtin ku wê bi serweriya wan re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bibê. Piştî sefewîyan wê zanadana zendê ku wê şîrazê wê ji xwe re wê bikê navend û ankû peytaxt wê pêşkeve. Malbate karim xan li gorî ku wê dema ku wê li koka wê binerê wê di awayekê de wê bi koka xwe wê zendî bin û zend jî wê kurd bin. weke laqsî wê destekê zendî wê ew wê karibin bi wê rengê werina pênasekirin(Perry, John R. (2010). "**Zand dynasty**". Encyclopaedia Iranica, Vol. XV, Fasc. 6.)

Zendî û ankû serokê wan karim xan wê weke kesekê dil nizm û baş wê bikeve nava dîroka herêmê de. Piştî sefewîyan wê weke tevgerek mazin ku wê bandûra wê bi zêdeyî jî wê li rojhilat bê. Gelek mirgehên herêmê wê were dîtin ku wê, di rengekê de wê, karim xan wê piştgir bikin. Wê di rengekê de wê, ev xanadan wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê, di temenekê ku wê bi referansên şîftiyek civakî wê di rengekê de wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê weke kuwê were dîtin wê, di aslê xwe de wê, bandûra wê, li wê herêmê wê bi piştgirîya tarîqatên kurd ên weke zahed, û ankû gêlanî û piştî wê heta naqşîyan û hwd wê di awayekê de wê, bê temenê bandûra wê. Ji aliyekê ve wê hinek pirsgirêk wê di awayekê de wê di nava wî û wan tariqatan û hwd de wê hebê. Lê wê bi

peyamên ku ew li ser temenekê başîyê wê bide wê di wê temenê de wê bê temenê piştgirîdayina wê jî bê.

Têgînên karim xan ên di wê demê de wê bikê wê di demên piştire de jî wê di nava irana ku wê pêşdikeve de jî wê bi bandûrên xwe re wê bidina dîyarkirin. Minaq wê dema ku em dihêna demên pîrr piştire dema 'şoreşa islamê' a di salên 1979'an de ku wê hûmeyni wê bikê wê têgihên karim xan wê di awayekê de wê ji gelek aliyan ve wê bi rengê pêşveçûnên dema wê re jî wê weke referans wê were dîtin ku wê were bikarhanîn.

Lê kirinên karim xan ên piştire ku wê li hemberî kurdên feylî û baxtiyarî û hwd wê bikê û wê bi seferên ku wê li keviya zagrosan û hwd wê bikê re wê, di rengekê de wê, gelek bertekan jî wê bide kişandin li ser xwe. Di wê temenê de wê ev jî wê were dîtin ku wê di demê de wê, di encama wê sefera wê de wê gelek ji wan xalkên herêmê ên kurd wê mecbûr bimênin ku ew goçî herêmên weke xorasanê bikin. Ev rewş wê, di wê demê de wê bê sedema şerekê mazin di nava mendî xan û zendiyan de ku wê gelek xwûn di nava wan de wê birihijê. Lê piştî wê di awayekê de wê, ev rewş wê bê sedema şerekê mazin ku ew wê piştî wê, gelek goçberkirin li herêmên Abiward û dargazê wê bide kirin. Di salên 1736'an de wê, di sefewîyan de wê, şah Abbasê sêyem ku wê ji taxt wê were xistin wê, destpêka xanadana afsarî jî wê bi wê re wê bide destpêkirin. Nadir şah wê, di wê demê de wê, derkeve li pêş û wê di nava wan zendiyan de wê pevçûnên ku wê bibin wê, bi têkçûnên zendiyan re wê di awayekê de wê bi encam bibê. Karim xan ji wê demê wê bo ku ew xwe derxê li başîyê wê bi baxtiyariyan re û serekê wan Ali mardan re wê, bibê.

Di wê demê de wê Ali mardan wê derkeve li pêş û ew were golpayagan wê piştire wê bixwezê ku ew isfahanê hemûyî bikê destê xwe. Li ser wê temenê wê di salên 1750 de wê seferekê wê bixwezê bikê û ku ew bi wê ew wê bidest bikê. Lê hêzên wî ku wê li xortê ku wê bên kirin nava dorpêçkirinekê de wê bên şikandin. Li ser wê temenê ku wê piştire wê, karim xan û zekariya xan jî di nav de wê peyamên hêzên xwe gihandina hev û lêvkinê wê bên şandin. Karim xan wê di wê demê de wê, windahiyên ku wî kirina wê bixwezê ku ew bi seferekê li kurdistanê bikê re ew bidest bixê. Di wê demê de wê, Ali mardan wê bi hêza re ku ew xwe dispêrê çîyayan û şerê weke yê gerilla dimeşênê wê, di xwest ku ew bi ser şîrazê ve herê. Di wê demê de wê, raperînên Ali mardan wê, hinek aligirên wî ku wê xwe ji aliyên wê bidina vekişandin wê, bi keve têkiliyê bi waliyê luristanê ismail xanê feylî re. Piştire wê bi wê re wê xwe li huzistanê wê bide vekişandin. Piştî ku wî xwe da kişandin li huzistanê wê

bi waliyê wir şêx Seid re wê, tifaqê wê çêbikê û wê di wê temenê de wê, hêzên xwe wê xort bikê. Piştî ku Ali mardan bi ismail xanê feylî re wê bi ber kirmaşanê ve wê herin wê, di wê demê de wê hêzên karim xan wê ew wan kifşbikin û wê hêrîşî deverên ku ew li wan disekin in wê bikin. Piştî wê, Ali mardan wê di nava axa zendiyan de wê heta nahawandê wê herê. Li wir wê hêzên wê rastî yên karim xan wê werin. Wê di çenga ku wê di nava wan de wê werina kirin de wê, piştî wê, ew wê xilas bibê û wê xwe bi sipêrê herêmên başûr ên li dora şehrezorê û piştî heta baxdadê wê di qadekê de wê xwe bide girtin.

Salêk şûnda, di destpêka sala 1753 de, alî Mardan, dîplomatekî berê yê Efxarî û Şahê Duyem yê Sefewî yê berê. Ew tevî kurekî Tahmasp (1729-1732) vejeriya herêmê luristanê û dest bi komkirina artêşê li Luristanê kir û piştgiriya serokê leşkerî yê paştûn Azad Xan Efxanî jî wergirt. Ali mardan wê di demê de wê aligirên wî yên li herêma kirmaşanê wê li dora du salan wê ji aliyê hêzên karim xan ve wê werina dorpêçkirin. Piştî wê ku ew fahmdikin ku ew ne di nava tevgerê de na wê, êdî wê dest ji wan berdin û piştî wê karim xan û aligirên wî wê weke 'xwe radestkirina' wê bidina ragihandin. Lê piştî hatina herêmê Ali mardan ku wê ji serekê hêzên wî yên kirmaşanê wê bi wî re wê bixabitê û wê demê wê hêzên karim xan wê cardin wê herina bi ser wan de. Wê di wê demê de wê, Ali mardan jî wê were girtin û wê çavên wî bèn korkirin û wê bê şandin li herêma şehrezorê a başûrê kurdistanê.

Lê di wê demê de wê hinek pêşveçûnên din jî wê bibin. Ew jî wê di wê temenê de bin ku wê, karim xan, bi serekek baxtiyarî weke bi navê abdufeth xan baxtiyarî wê bi Ali mardan re wê bixwezin ku ew li hev beş bikin û di wê temenê de bi levkirinekê levbikin û taxtê sefawî jî bidina şah ismailê sêyem. Lê piştî wê dihê gotin ku wê, Ali mardan wê çawa wê isfahanê wê dagirbikê û wê, abdufeth xan wê bi kujê wê, piştî wê ev levkirin wê weke ku wê xira bibê û wê, newiyê şah nadir bi navê şahrukh wê were hanîn li ser dewsê û wê demê wê xorasan dervî wê hemû herêmên din ên herêmê wê di bin desthilatiya wê de wê bigihina li hev. Lê wê di wê demê de wê, di wê demê de wê weke serokê giştî wê karim xan wê derkeve li pêş wê di wê rewşê de wê weke ku ew wê, hemû welatê wê bikê bin desthilatiya xwe de. Di wê demê de wê, ev dem wê weke dema zendiyan ku wê derkeve li asta bilind jî wê were dîtin û ji wê were bahskirin. Ev levkirina ku wê di nava wan de wê pêşî wê were kirin wê, di awayekê de wê bin navê jinûve restorekirina sefawîyê û taxtê wê bê. Di wê demê de wê, bi zêdeyî wê navê karim xan û Ali mardan wê bi

zêdeyî wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Piştî mirina nadir şah wê ev pevçûnên bi armanca serwerbûn û bûna şahê demê wê, bi Ali mardan û karim xan re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku wê bahsa Ali mardan û Mustafa xan wê were kirin wê di wê demê de wê, bê gotin ku ew di bin hênceta xwe bi hêzkirin û hatinên welêt û hwd re wê, ew wê, gotinê bikarbênin. Di hemû demên desthilatiya karim xan de wê, demên hêrîşên Ali mardan wê di rengekê de wê were dîtin (çav: Perry, John (1991). "The Zand dynasty". The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic. Cambridge: Cambridge University Press).

Karim xan wê di wê demê de wê di aslê xwe de wê, serdestîyek mazin wê li herêmê wê biqasî ku wê were ser ziman wê bidest bixê. Di dema wî de wî, dixwest ku ew sefewîtîyê li gorî demê wê jinûve wê bigihêne şewayekê rêveberî û idereyê. Di wê temenê de wê çawa wê, di awayekê de wê ew wê were rêvebirin wê, li ser wê bisekinê. Li gorî ku wê dîrokzan wê werênina ser ziman wê şewayê wî yî rêvebirinê wê, ji sefewîyan wê ne zêde cihê bê. Wî li ser herêman wê weke dema ku wê mîrek hebê wê mîrêmîran wê bide avêjin. Bajar ku wê di bin iderea 'darugha' de wê, tax jî wê di bin 'kadhuda' de wê werina birêvebirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, ew wê, şewayekê rêveberîyê ku wê ji serî bi ber binî ve wê were bi hûrgilkirin û hwd re wê, di awayekê de wê were dîtin ku ew wê pêşbixê û wê biwê bide bi rêvebirin.

Di awayekê de wê biqasî ku wê were dîtin wê ji aliyê sazûmana leşkerî ve jî wê dikarê bo artiş û hêzên artişî ên dema karim xan û xanadana wî dikarê bibêjê û wê werênê ser ziman. Aşîrên lur ku wê li rojavayê herêmê irana roja me ku wê bibin û wê bi zaravayê lurî wê biaxifin û wê, di çerçoveya wê de karibê weke bi baxtiyarî, mamasanî, kohgiluyehî û lurî û hwd bin. Weki din wê, li aliyê din wê, leksi û ankû leki wê biaxifin wê çerçoveyek berfireh a aşîrên kurd wê di wê çerçoveyê de wê hilde li nava xwe bê. Weki din aşîrên feyli ku wê ne tenê wê li rojhilat wê li başûr û heta baxdadê û hwd wê di qadaka berfireh de wê serwer û serdest bin û wê xwediyê çerçoveyek berfireh a desthilatiyên herêmî bin wê temenê karim xan û xanadana wî bi piştgirî wê biafirênin bin. Weki din aşîrên zendî ku wê ji herêmên rojhilatê kurdistanê ên weke hemedên û heta ên başûrê kurdistanê ku wê herênên weke xanaqînê û hwd wê li gelek deveran wê bicih û serwer û serdest bin wê, di wê temenê de wê ji aliyekê dinn ve wê temenê xanada karim xan wê biafirênin. Weki din zengenehî ku wê ji herêmên weke kirmaşanê ku wê ji wan re wê navend

bê û wê hinek aliyên wan heta luristan, mihabad û hawram û hwd wê di wê temenê de wê, bibin. Wê devikê wan ku wê weke nêzî soranî bê wê, di awayekê de wê bibin û wê ev herêm wê, kurdên wan wê bi zêdeyî wê, bi çanda yarsanitiyê wê di rengekê de wê bi cih û temen bin û wê bijîn bin. Wê di wê çerçoveyek rêxistinîyek wan ya zêde xort a civakî ku wê di nava xwe de wê bi rêgezên xwe yên teybet wê bijîn û wê hin bi hin wê bi demê re wê li derve wê weke wê ji ber sedemên xwe yên teybet û bawerîyî wê li xwe wê were girtin re wê wê, di awayekê de ku wê di wê demê de wê zêde serdest û xort û vekirî bê wê temenê wê xanadanê wê, bi şêwayekê mirgehî û rêxistinîya wê di wê temenê de wê, biafirênê bê. Weki din mirov dikarê navê kerhor û sîwariyan jî di wê temenê de bahsa wan bikê ku wê aşîrna kurd ku wê hem li rojhilat û hem jî wê weke feyli, zend û zenegenehiyan ku wê serwer û serdest bin wê karibê navê wan wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê were dîtin ku ev aşîrên kurd wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê xwediyê rengekê serwerîyê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Di aslê xwe de wê, dema karim xan wê di awadanî û awakirinên weke bi çêkirna xani û şêwayên wan re jî wê di awayekê de wê bi reng û modelên avakirinên xwe re wê di wê demê de wê balê bikişênê ser xwe. Wê di awayekê de wê, di dema xwe de wê, demek çandî a barokî wê bijî û wê li herêmê wê biqasî ku wê were ser ziman wê bide jîyankirin. Ev wê di wê demê de wê ji asya dûr wê, ji çîn û hindistan û heta ewropa wê bal û heya kesên di wan waran de xwedî zane û hişmendî na jî wê bikişênê li ser xwe.

Di warê hûnerî de wê, bahsa wê were kiriin wê di wê demê de wê, di derbarê pêşveçûnên di wê warê ên demên wî de jî wê, bahs wê ji jê wê were kirin. Melodramvanên weke Nicolò Gabrielli di Quercita ve ku wê were çêkirin berhemên weke bi navê 'dorpêça şîrazê' ku wê were ser ziman ku wê, di karnawala salên 1840 û wan de wê li dîyatroya italia wê were danîşandin wê di derbarê wê têgîna hûnerî a demê a dema karim xan de wê weke pênasîyê wê were hanîn li ser ziman bê.

Weki din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê têgîna barokê a hûnerî wê li herêmê wê di dîmenekê de wê were jinkirin û gelek kifşkirin wê di wê temenê de ku wê piştî wê werina kirin wê bîr ser ziman. Di wê temenê de wê gerwanên li herêmê di çin û dihên di wê demê de ên weke Nicolò Gabrielli di Quercita ji italia, Jean Chardin ku wê weke zêrker û gerwanên ji firansa û hwd bin wê werina herêmê wê rengê dilûbergê û

jîyane herêmê bi orf û adetên wê re wê, di awayekê de wê qaydbikin û wê di derbarê de wê bikin ku ew hizrên xwe werênina ser ziman.

Weki din ji aliyê baweri û têngînên dadî ên hevbeş ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di demê de wê navên weke kirmaşan, qum, isfahan, xorasan, şehrezor û heta baxdadê û hwd wê di wê temenê de wê bibin. Ji aliyê têngînên dadî ve wê, du ali wê bi zêdeyî wê were dîtîn ku wê derkevina li pêş. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, dema ku mirov li rojhilat binerê wê bi zêdeyî wê, orf û adetên civakî wê di awayekê ku wê li nava wê hati xistin wê têngînên wan ên bawerî û civakî wê li gorî wan wê bijîn. Ev wê temenekê dadî û hwd jî wê di awayekê de wê ji wan re wê biafirênê. Piştî pêşketina islamê û şîitîyê li herêmê wê bi têngînên dergehî û ankû wele bi melleyan bi dana fetwayan û hwd re wê, ew wê, weke aliyekê ku wê, weke 'li gorî navaroka pirtûka pîroz' ku wê bê gotin wê were hanîn ser ziman bê. Lê ev wê, di awayekê de wê, hertimî wê weke temenekê ne nivîsandî ê destûrî ê bi pirsgirêk jî wê di rengekê de wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Di aslê xwe de wê, li ser wê temenê wê, di demên piştî wê de ku wê dem wê were demên sedsale 19' min de wê hin bi hin wêl derketina li holê a desthilatiya pahlawiyên û hwd re wê, demek din a nû wê bi xwe re wê di rengekê de wê biafirênê bê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê, li ser temenekê faristiyê ku wê hebûna nîrx û rengê jîyane xalkên din ên herêmê wê werina ji berçav dûr kirin û wê newîna esagirtin re wê êdî wê di rengekê de wê, pêşkeve û wê, di wê temenê de wê li herêmê wê pêşkeve. Di wê temene de wê leşkerî faris ku wê bi alikariya hin hêzên qazakî wê ew wê bikê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew piştî wê, li ser serê hemû xalk û herêmên din farzbikê.

Di wê temenê de wê çerçoveya karim xan ku wê bahsa wê were kirin ku wê were esasgirtin jî lê wê di aslê xwe de wê, ew wê, piştî wê ne di demek zêde dirêj de wê were dîtîn ku wê ne rast bê. Di awayekê de wê li ser temenekê civakê, û bi gotinên hemdem hanîna ser ziman û di dewama wê de wê weke bi têngînek layiq wê weke ku wê tevbigirihê jî wê di wê temenê de wê bandûra dema karim xan wê di awayekê de wê li wê zêde wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, karim Xan wê di dema xwe de wê bixwezê ku ew di temenekê federalî de ew di awayekê de wê pergalekê avabikê û ew di wê temenê de wê, weke ku ew wê werina ser ziman jî wê weke di deama sefewîyan de bê. Lê di wê demê de wê, dibistanên xwandinê wê werina vekirin. Wê di wê temenê de wê, rewşên

aktiwiteyên civakî û civaknasî wê bi zêdeyî wê were dîtin ku wê werina pêşxistin.

Desthilatiya Riza şah ku wê ji demên saên 1923'an û pê de wê rengê xwe wê êdî wê hin bi hin wê bide dîyarkirin wê, di wê demê de wê êdî wê bê sedema raperînên li herêmên rojhilatê kurdistanê jî. Di wê dema ku wê ev tevger wê bi hêzên riza şah re wê bibê wê di wê demê de wê aşîrên kurd jî wê di wê demê de wê, tevbigerihin nava herêmên kurdan jî wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê xwe bidina dîyarkirin. Berî wê, li kirmaşanê ku wê aşîrên kurd ên herêmê wê yekbûnek konfedereli wê di nava xwe de wê çêbikin û wê hukumeta xwe wê denezênin li dora salên 1914 wê bibê. Ev rewş wê weke rewşek nû bê. Demê de wê alaqa ya li herêma kirmaşanê wê bi sovyete nû avabûyî re jî wê bi destê bolşewikan wê bibê. Peymana hevgirtinê ku wê bi hukuma kirmaşanê re wê were kirin li dora salên 1917'an wê bi wê re wê di wê demê de wê bibê. Rewşa hukumeta kirmaşanê wê di demê de wê bi zêdeyî wê berfireh bibê û wê di wê demê de wê, heta ku wê ji aliyê herêmên rojhilatê kurdistanê ên weke Salmas, urmiya, kotur, Mergawer, Bradost û gelek deverên din ên herêmê re jî wê were pênasin. Wê di wê temenê de wê ew rewşa hukumeta herêmê wê bi ber rewş û awayekê netewî a li herêmê ve jî wê herêmê. Di wê temenê de wê, di nava xwe de wê rayadarên wê hukumetê wê biqasî ku wê di nava gel de wê were ser ziman li dora salên 1920-21ê de wê nîqaş bikin saazîyên hukumî ên netewî û hemdem ew avabikin ku ew di wê temenê de bi nava civakê û pîrgirêkên wê yê hevgirtinê re alaquadar bibê. Di wê temenê de wê çendî ku wê ji wê aliyê ve wê bahs wê were kirin jî lê wê zêde ti nîşanakên wê yê ku ew hizrên bi wê rengê ku wê ji wan wê were bahskirin wê newê dîtin ku ew, hinek ji wan hatibibina pîretizekirin. Di wê demê de wê, di awayekê de wê, rewşa Riza şah ku ew qazakan di hilde piştî xwe û hin komên din ên ku ew bi wê rengê bi wan re tevdigerihê wê hukumeta xwe li dora salên 1922'an wê bikin ku ew denezênin û wê di wê temenê de wê, hinek nameyên weke yê 'ultimatômê' wê ji herêmên kurdan û şerok aşîrên wan re wê bişênin ku ew bi wan re û weke tevbihgerihin û di bin desthilatiya hukumeta Riza şah de tevbigerihin û wê pênasebikin. Lê kurd wê rewşê wê, bi tûndî wê li hemberî wê bertekê wê bidina nîşandin. Riza şah wê bikarhanîna navê 'şah'tiyê jî wê di wê temenê de wê weke hinek kirpendinên li ser temenê sefawî û şahên wê bê û wê di wê temenê de wê bi wê bixwezê ku ew bandûrê li nava civakê û komên wê bikê.

Di awayekê de wê ev dem wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê, êdî wê piştî wê, di awayekê de wê bi temenî wê kurdên rojhilatî wê bi yekdengî wê xwe bidina aliyekê. Di wê demê de wê piştî wê rewşê wê kirmaşan, hemedem, luristan, sînê bokan, şîvan, zerdeşt û hwd wê bertekên pêşî wê xwe li hemberî wê helwesta riza şah wê bidina dîyarkirin.

Di wê demê de kurdan wê, çendî ku wê hêzên wan ên aşîrî wê hebin jî lê wê riza şah wê hêzên ku ew berhev dikê wê di wê demê de wê bi têkiliya xwe ya bi ingilistan û amarika re wê hin bi hin wê bikê ku ew xort û bi sazûman bikê. Wê di wê temenê de wê yekser wê Riza şah wê jî wan hêzên mazin wê bixwezê ku ew weke bi navê iranê li ser navê hemû civak û herêmên wê were herêkirin. Di wê temenê de wê teminate ku ew wê hertimî wê di gotina wan de bê û wê bi wan re wê tevbigirihê. Di wê demê de wê bi bamdûra telukeya sovyetê wê ev xwestekên Riza şah pehlawi wê zêde wê dem têve neçê ku wê, weke ku wê êdî wê werina herêkirin wê, bertek ji wan re wê werina danîşandin.

Di wê demê de wê ji navende riza şah pehlawi wê dij propagandayên bi wê rengê wê werina kirin ku kurd bi bolşewikan re tevidgerihin û wê, balê bikişênina li ser levkirina peymanê bi hukumeta kirmaşanê a hevgirtinê.

Di wê demê de wê ev rewş wê, piştî wê, dema ku wê li hemberî kurdan wê were bikarhanîn kurd wê li ser wê bisekin in û wê bi hev bikin ku ew bi şewirin. Piştî wê, bertekên pêşî wê, di temenê wê biryardayina kurdên herêmê de wê derkeve li pêş ku wê ew çawa wê bi temenî wê li herêmên xwe wê serwer bibin bê. Di wê temenê de wê jî herêmên kirmaşan û heta urmiya, zerdeşt, hewraman, xorasan û hwd wê bi wê re hemû herêmên rojhilatê kurdistanê wê bi kevina nava serhildan û raperînê de. Di wê demê de wê li herêmên weke kirmaşanê di serkêşîya Reşîdê kelkur de wê li kirmaşanê wê raperîn û serhildana serbixwebûnkirina herêmên kurdistanê de wê bî destpêkirin. Di heman demê de ku wê herêmên urmiyê, Mergawer, kotur, bradost û gelek herêmên din ên li dorê wê bikê nava xwe de wê serhildan û raparîna kurdan wê bin serkêşîya simkoyê şîkak de wê li wê herêmê wê xwe bide dîyarkirin. Şimkoyê şîkak wê serokê aşîrên şîkak bê û ku wê li herêmê wê bi zêdeyî wê serwerîya wan wê hebê. Kurdan di wê demê de wê jî ber gola urmiyê heta herêmên Mihabad, Maku, Hoy, Kotur, Dilman, Saqiz, Serdeşt, Bane, Bukan û hwd, wê di asta pêşî de wê bikina destê xwe de. Di wê demê de wê di aslê xwe de wê xorasan jî wê di bin desthilatiya mirgeha kurd ku ew bi

wê raperînê re di ahengekê de tevdiageriya ba. Kengî wê hêrîş li xorasanê bi armanca ji destê kurdan girtina serdestîya wê herêmê wê êdî wê raperîna kurdan wê li dora salên 1925an û wan wê li wê pêşkeve. Di wê demê de wê belucî jî wê, di awayekê de wê bi herêmên xwe re wê bi kurdistanîyên raperîner re di ahengekê de wê were dîtin ku wê tevbigerihin.

Di pêvajoya pêşî a serhildanên rojhilat de wê kurdistanî wê di awayekê de wê, weke ku wê di rengekê de wê dest dênina ser hemû herêmên xwe. Lê wê di wê demê de wê rêxistinîyek wan ya civakî û leşkerî wê zêde nebê. Wê bi hêzên aşîrî û kêmkê di dest de jî wê zêde nikaribin pêşde herin. Di wê demê de wê li başûr jî wê berzencî wê dema ku wê navenda wê suleymani bê wê rêveberîyek kurdistanî a keyani wê pêşbixin û wê denezênin.

Ev sal û dem wê bo rojhilatê kurdistanê wê giring bin. Di wê demê de wê, di sale 1922'an de wê aşîrên kurd wê li suleymaniya wê berhev bibin û wê civîna xwe wê li darbixin. Di wê civînê de wê biryara serxwebûnê wê bigrin. Lê ingilistanê dixwest ku ew di bin serkêşîya melik faysal de iraqê avabikê û di nava wê de kurdên başûr bîn hiştin. Di wê temenê de wê ev biryara ingilistan wê bê sedema hatina berhev a kurd û ingilisan. Piştî wê, hêrîşên bi balafirên hewayî ên hêzên ingilis ku wê li herêmên kurdan wê bibin wê li ser wê temenê wê bibê.

Di wê demê de wê, pahlawî wê dema ku wê desthilatiya xwe wê avabikê wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê fektorên demê ên ramyarî weke bi 'telukeya sovyetê' ku wê amarika û ingilistan wê li wê bihizirin û hwd re wê, di wê temenê de wê li berçav wê bigirin. Ev rewş, wê piştî wê weke ku wê were dîtin wê weke rewşek ku wê êdî wê li ser esasê hewldana serdestkirina riza şah pahlawî wê, pêvajoyek dest bikê. Li hemberî wê, heta salên 1939an jî wê li hemû herêmên kurdistanî rojhilat wê raperînen wan wê dest pê bikin. Mijare gihiştina kurdan li serdestî û desthilatiyê wê bi 'telukeya xîşîqîna wan a li rex sovyetê' wê were lê nerîn û wê di wê temenê de wê nexwestin ku ew derfet ji wê were were hiştin.

Piştî wê, di wê temenê de wê li ser esasê desthilatiya riza şah pahlawî wê, di awayekê de wê, bi dest dzaynkirina herêmê wê were kirin. Minaq ji herêmên wan şandina li pênbariyê û ankû sûrgûnê a kurdên celalî ji aliyê desthilatiya riza şah ve wê, di wê temenê de wê weke pêvajoyek ku wê ji sakên 1925' û heta salên 1935'an ku wê bidomê bê. Hinek ji kurdên celalî wê li dora çîyayê agirî ê bakûr wê were şandin û hinek ji wan li

herêmên qafqas û hin ji wan jî wê li deverên din ên dûr ku ew nîkaribin ji wan bikevina tevgerê û werina herêmê wê werina şandin.

Di aslê xwe de wê dema ku em rewşa demê wê hinekî wê ji aliyê pêşveçûnên demê ve wan bixwênê wê karibê wê bibêjê ku wê qatkirina kurdistanê wê di wê demê de wê di weke dîmenekê şerê dorpêçkirina sovyetê jî wê di rengekê de wê bê dîtin. Ne riza şah ji M. kemal ataturk û ne jî M. kemal wê ji Riza şah wê kêmtir xwediyê têgînek nîqadperestî ku wê bi wê re wê, xalkên herêmê wê temenê qirkirina wan wê werênin. Ji xwe wê di wê demê de wê dema ku mirov li wê binerê wê têkiliya herdûyan jî wê bi hevdû re wê hebê û ev têkili wê bi wê temenê paxta sadabadê wê, li ser temenekê desthilatî û alikariya ji hev re wê, were kûrtir û mayindatir kirin.

Di wê demê de di wan herdû nûqtayan de wê pêşxistina bi wê rengê du rejimên bi wê rengê wê, di awayekê wê, di ahengekê de wê bi hev re wê li gorî politikayên demê ên ingilis û amarika ên li hemberî sovyetê jî bê. Di wê demê de wê, komkujiyên ku wê ji demên koçgirî û heta zilan û dersimê wê, tirkiya wê li bakûr wê bikê wê bi heman rengê wê ji salên 1920an ji kirmaşan, heta urmiya zerdeşt û mihabadê wê, rejima pehlawi ku wê were avakirin wê bikê. Di wê temenê de wê nûqtaya dawî wê di nava wan de wê bi têgîn û levkirina paxta sadabadê wê bi encam bibê. Ev levkirina wan wê di wê temenê de wê ji aliyê zêhnî ve jî wê di temenê levkirina wan de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê li rojhilat wê weke ku wê li bakûr û herêmên din ên kurdistanê wê bibê wê, dawî li serhildan û raperînên gel wê newê. Wê ev rewş wê, di rengekê de wê, di aslê xwe de wê, weke ku mirov wê dibîne wê piştê jî wê di wê temenê de wê xwe bide domandin.

Têgîna layiqiyê ku wê di dîmenekê hemdemiya demê de wê rejima pehlawi wê bikarbênê û ankû wê bi gotin bikê wê di temenê pêşveçûn û pêşketinên li ser referansên pêşketinên li ser temenê karim xan re ku wê berî wê bibin wê bi wê re wê di rengekê de wê bibin. Lê ev jî wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê baş wê newina fahmkirin. Çi rasthatina ku wê weke rejima pehlawi wê ya tirkiya jî wê gotina 'layiqiyê' wê bikarbênê. Lê ew têgîna layiqiyê wê ti carî jî wê li gorî mantiq, felsefe û wateya wê tevgerînek wan jî wê nebê. Nîşanaka wê şerê rejima pehlawi a li dijî rojhilatiyên kurd û ya tirkiya wê li dijî bakûriyên kurd bê. Wekî din wê, dîmenê wê yê olî jî wê li tirkiya wê bi rejima evren û ankû derbeyê 12 êlûnê re wê di awayekê de wê çawa wê bibê wê, berî wê, bi têgîna şoreşa islamê a humeyni re wê, xwe di rengekê de

wê bide dîyarkirin. Rejima humeyni ku wê bi gotina şoreşê li dijî ya pehlawi wê bê kirin wê were ser ziman jî lê di aslê xwe de wê di dîmenekê din de wê, li ser wê zêhniyetê û temenê wê di rengekê de wê xwe bi çerçoveyek nîjadî a pehlawi çerçoveya wê çêkiriya wê tevbigerihe. Di heman dîmenê de wê li tirkîya ji jî wê rejima 12ê êlûnê wê, bi heman rengê wê têngînek nijadperestî wê referansên xwe yên ku ew di maskeya 'senteza tirk-islamê' de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bide hanî li ser ziman

Di dewama şoreşa islamê a li iranê û derbeya bi wê mantiqê a evren a 12ê êlûnê a li tirkîyê de wê li sûrî jî wê bi nakokiyên mezhebî ji sûrî birrîna libnanê û hwd wê, karibê were fahmkirin. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji van aliyan ve heta ku mirov rewşa herêmê bi çerçoveya ramiyariya hegomenikî fahm nekê mirov wê nikaribê ji gelek aliyan ve wê rewşa pirsgirêka kurd ku ew çima heta demên hemdem ên dawî hatiya domandin jî wê di awayekê de wê nikaribê wê bi temenî wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, ev wê di serî de wê, weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê di serî de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman jî.

Di dewama wê de wê li rojhilat giştî wê dema ku ev rewşên desthilatî wê werina pêşxistin wê di rengekê de wê çawa wê, bibin wê dikarê wê hinekê wê li ser wê bisekinê. Di destpêka demên heme hinekê piştî şerê cihanê ê duyem wê bi bûyina rewşa sovyetê re wê, di wê demê de wê ji xwe wê li rojhilat wê hukumetek avakirî weke li kirmaşanê û hwd ew wê hebê. Di wê temenê de wê herêm bi herêm wê rêxistinîyên bi mirgehî û xanadanî wê li herêmê wê hebin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê, rewşa herêmê wê di wê demê de wê, piştî wê hin bi hin wê hewldanên bi têkiliyên sovyetê ê bi wê re wê, derkeve li berçav. Wekî din rojhilat wê di wê demê de wê, xwediyê temenekê pêşketî ê çandî, civakî û hwd ku wê bi çerçoveya wê ya layiqî re wê were ser ziman re wê bi wê re wê hebê.

Heta wê demê jî wê ji gelek deverên ewropa kesên ku wê rêwîtiyê li herêmê wê bikin û wê şahidiyê ji pêşveçûnên wê herêmê re wê bikin wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê di demên berê wî ên berokê de wê, gelek pêjnên wê yên civakî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê werina qaydkirin.

Rojhilat wê, di wê demê de wê, bi pêvajoya destpêka rejima pehlawi û heta ya dema şoreşa islamê a humeyni wê, bênavber wê pêvajoyek şer a rejima irana demê wê li hemberî kurdistanîyên rojhilat wê hebê û wê, di wê demê de wê, gelek komkujiyên mazin wê herêm bi herêm wê werênina serê wan. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev nûqte wê piştî wê demê wê bê nûqteya hevbeşîya rejima pehlawi û ya humeyni ku ew bi gotina şoreşa islamê' wê bikê jî bê. Piştî wê demê wê, xate şerê rejima pehlawî wê bi ya humeyni re wê xwe di rengekê de wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê bide domandin.

Pêvajoyên şerê rejima iranê li hemberî rojhilat wê, di serî de wê, di wê demê de wê bi alikariya hêzên ku wê ew bi wan te di têkiliyê de ya ên ewropî jî wê bibê. Di wê demê de wê, ev rewşa qatkirina kurdistanê weke projeyek sedsalê wê, di wê demê de wê, weke rewşek ku wê li ser wê re wê êdî wê, çawa wê rejimên ku wê bi wê re wê sovyet li herêmê wê were izolekirin jî bê. Di dema stalin de wê ev rastî wê çendî wê werina dîtin ez wê nizanim lê wê weke ku ew wê hinekê hisbikin. Ber vê yekê wê bo ku ew wê xwe ji wê dorpêçkirinê xilasbikin wê ketina rojhilat li herêmên weke mihabadê û denezendina wê û hinekê berî wê ketina hêzên sovyetê li herêmên bakûrê kurdistanê herêmên wê yên weke qarsê û hwd wê, di wê temenê de wê hem xwediyê wateyekê bin û hem jî wê di ahengekê de wê karibê di dewama hev de ew werina fahmkirin bin. Weki din rewşên li iraq û sûrî weke bi derbeyên li ser temenê baasê re ku wê bê xwestin bi têgînek sosyalistî werina pêşxistin û wê bi sernekevin jî di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê. Ev rewşên weke bermehiyên şerê demê ê bi sovyetê re wê weke rewşên statûqûya herêmê wê di demên piştî wê temenê pirsgirêkên wê yên civakî jî wê di gelek awa û rengan de wê xwe bidina dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê û wê werênê ser ziman ku wê rewşa dagirkirinên ingilis (ingilis bi herêma iraqê) û firanz (firansiz bi herêma sûrî) ên li herêmê wê li ser wê temenê wê bi encamên ku ew plankirî wê dikin re wê, di wê çerçoveyê de wê ev wê, di rengekê de wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li rojhilat ji serhildana simkoyê şikak û heta komare mihabadê

Di pêvajoya ji serhildana simkoyê şikak û heta hebûna komare kurdistanê a mihabadê wê di wê demê de wê pêvajoyek demdirêj a raperin û serhildanan wê li rojhilat wê derbas bibê. Pêşî di awayekê de wê sedemên serhildanê wê hinekê divê ku mirov bi çend gotinan wan jî

bi kirpênê û di dewama wê de êdî wê li ser wê bisekinê, Di wê demê de wê, ji destpêka şalên berî salên 192'an û wan wê hin bi hin ku wê xanadana riza şah wê bibê wê di wê demê de wê bi tememî wê bidest nîşandina helwestek nîjadî li hemberî civak û netewa kurd. Di wê temenê de wê, li dora şerê cihanê ê yekem dewê, dibistanên kurdî ku ew vekirî hebûn û perwerde bi zimanê kurdî didan wê werina desteserkirin û girtin. Di dewama wê de wê, riza şah wê bixwezê ku ew di destpêkê de ew nakokiyên di nava xalkên herêmê de çêbikê ku ew karibê wan lawaz û zayif bikê ku ew karibê li ser wan serwer bibê. Mijare nastoriyan ku wê di demê de wê, rûbide bi hewldanên li hemberî serwerîbûna li herêmên li dora urmiyê û hwd wê di wê temenê de wê, hinek aliyên wê ku ew hê jî ew ne hatina ser ziman wê hebin.

Di wê demê de wê, bi awayekê ku wê weke kompoyekê wê weke kesekê weke serek ê bi navê mar simon wê kuştina wî di wê demê de wê, di awayekê de wê, ne tenê bê temenê hinek nakokiyên nava xalkê wê her wusa wê bi hev re tevgerîyana wan jî wê pêşîya wê bigirê. Ev jî wê li leyha rejima riza şah wê weke kiryarekê ku wê destê riza şah wê xort bikê bê. Di wê demê de wê ev rewş wê, weke hin rewşên ku wê li şûna ku wê aşîr û komên civakî ên herêmê wê li şûna ku wê bibina yek û wê li herêmê wê li hemberî rejima riza şah ku ew dixwezê mafê wan ê civakî ji dest wan bigirê wê, di awayekê de wê weke temenekê qatbûna civakî wê biafirênê.

Di wê temenê de wê hinek rûdawên din jî ku wê civakên herêmê wê bi raperîn, bertek, helwest û hwd ên li hemberî hev wê, di rengekê de wê bê sedem ku ew weke dev tekoşîna li hemberî rejima riza şah berdî û bi hev re şer bikin bibê wê rewşekê derxê li holê. Mijare nastoriyan li hemberî simkoyê şikak wê di wê demê de wê, ne tenê wê berî serhildana kurdan wê ji rejima riza şah wê bide alikî wê ji aliyekê din ve jî wê, di nava wan de wê bi hev re wê rûdana pevçûn û helwestên nava hêzên simkoyê şikak û nastoriyan wê di wê demê de wê herdû aliyên jî wê li hemberî rejima riza şah wê zayifbikê ku ew nikaribin doza ti mafê bikin û tekoşîna wê bidin.

Di wê rengê de wê ev wê di awayekê de wê, weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, ji aliyekê din ve jî wê di rewşa raperîna kurdên zerdeştî, kirmaşanî û deverên din de jî wê di serî de wê rewşên bi wê rengê ku wê werina wateya provakasyonê a nava civakê û hwd wê, rûbidin û wê di nava kurdan bixwe de wê ew wê rûbidin. Ev jî wê di rengekê de wê weke

aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Lê di wê demê de wê, hêzên osmanî ên li wê demê wê, di awayekê de wê ne ji bo alikariya simko wê xwe bidina dîyarkirin. Bi hênceta li hemberî riza şah û serwerîya li herêmê ku wê bi hinek komên azarî re wê werina herêmê wê ev jî wê di rengekê de wê, weke rewşek pêşî rêgirtina rewşek mihtemel a serkevtinek kurda a li wê herênê bê. Ber ku wê di wê demê de osmanî wê bi kurdîn goçgirî, dersimê, zilanî û gelek deverên din ên bakûr re wê di şer de bê û wê, di rewşek wusa wê, di serî de wê, rewşa şerê wê yê bi kurdên wan herêman re wê bikira zorê de. Ber vê yekê ev wê di serî de wê, di dewama şerê xwe yê li wan herêman bi kurdan re de wê, dest biavêjê wan herêman.

Di wê demê dewê, rewşê wê bi ramyarî wê li herêmê wê ne zelal bê û wê, di wê demê de wê, riza şah wê bi təkiliyên xwe yê bi amarika û ingilizan re wê di rewşê de wê, pozisyona xwe wê bikê ku ew xort bikê. Ev hêz ku wê li herêmê wê xwediyê hinek dagirkirinên bi metingerî bin wê, di wê demê de wê, bo pêşilêgirtina rewşek mihtemel weke ya sovyetê û pêşketina wê ya li herêmê wê di wê demê de wê di rengekê de wê, li gorî wê rewşekê weke bi nasîna rejima riza şah, ya tirkiya û avakirina iraqê ku wê başûr di nava sînorê de bê wê di wê temenê de wê bê kirin. Di wê rewşê de wê, di dewama wê de wê, serhildana kurdên rojhilatî wê di wê demê de wê, bi mijulkirinên bi nakokiyên civakî re wê di serî de wê bi xwe re wê dana mijulkirinê û hwd re wê di rengekê de wê, bibê. Kuştina mar simon wê di serî de wê təkiliya ku wê weke rûsan bi herêmê re didanî wê çawa wê bi wê temenê wê were xirakirin wê, di wê armancê de wê di serî de wê were kirin. Ji wê wê piştî wê rewşê ne bi gelekî re ku wê li dora salên 1922'an ku wê rêveberîya kurdistanê bi alikariya şêx seidê taha wê li Çehriqê wê denezênê wê, di wê demê de wê, ne tenê wê osmanî wê di awayekê ve wê ji aliyê deverên ku ew dikevina wan de wê herina bi serde wê, di dewama wê de wê bi alikariya wan wê, hêzên simkoyê şikak wê di nava rewşek dorpêçê de wê were girtin û wê hêzên riza şah wê bèn dayin li ser wan de. Di wê demê de wê herêmên weke Lor bi xalkên wê re ku wê serî hildin bo alikari û piştgirîya denezendina rêveberîya kurdistanê jî wê, di wê demê de wê, bibê.

Simkoyê şikak wê di wê demê de wê, li dora dawîya salê 1922'an wê herê başûr û wê bi berzencî re wê rûnihê. Îran wê bo ku ew bi hevdu re

tevngerihîn. Wê bakina simkoyê sikak bi hênceta afûkirînê. Piştî wê di salên 1924'an de wê di encama wê de ku wê, wergerihê li welêt.

Simkoyê sikak wê di wê demê de wê, ji berzenciyan başûr wê gelek tiştan jî wê fêr bibê. Bi teybetî piştî salê 1908'an ku wê bavê şêx mahmudê berzencî wê ji aliyê osmaniyan ve wê were qatilkirin wê di wê demê de wê, bertekên mazin wê li hemberî wan wê di wê demê de wê bibin.

Li rojhilat wê, di dema raperînên kurdên rojhilatî de wê, ji sadî 50ê zêdetirî wê axa herêmên rojhilat wê di bin serwerî û desthilat û desthilatiya kurdistanîyan de bî. Di wê demê de wê, dema ku wê simkoyê şikakî wê hukumeta kurdistanê wê denezênê wê di rojnemaya amarikî new york times di ragihandinek xwe ya li dora salên 1922'an de ku wê li ser hukumeta simkoyê sikakî wê bî ser ziman ku ew ji urmiyê heta selmasê wê serdest bê û wê çavên wî li luristan û heta xorasanê serdestîya kurdistanê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa xabatên diplomatikî jî wê were Cris Kutschera dîrokzan û nivîskara firansî wê di wê demê de wê bahsa name û ragihandinên simkoyê şikak ku ew ji ingilist, amarika û hêzên din ên cihanî re wê li ser maf û azadiya kurd wê bişênê wê bahsa wan wê bikê.

Di awayekê de wê, di wê demê de wê, di aslê xwe de wê, di nava hinek ragihandinên ku wê di derbarê demê de wê, werina ser ziman de jî wê, bahsa tîkiliya kurd û sovyetê û başbûnê û wê were kirin û wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê bi bêstatû hiştina kurdan jî wê di rengekê de wê weke çawa pêşîya wê girtinê re wê intibayekê wê bi rehetî wê karibê di mejiyê mirov de bide çêkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa kurdên rojhilat wê, di wê demê de wê were dîtin ku wê, bi serwerîya wan re wê, di rengekê de wê bibê û wê, di awayekê de wê, tîkiliya kurdên rojhilatî û sazîyên wan ên berxwedanê wê bi yên kurdên başûr û bakûr re jî wê were dîtin ku wê bibê. Di demên piştê wê dema ku wê bahsa serhildana kurdên bakûr a araratê wê bê kirin wê bahsa komên tîkilidanîne ên ku wê ji herêma mikriyanê wê werina çêkirin bi wan re wê were bahskirin.

Di awayekê din de jî wê, rêxistinên weke yên xoybûnê ên bakûr wê ne tenê di çerçoveya bakûr de wê xwediyê tîkili û çerçoveyekê bin. Di wê temenê de wê were dîtin ku wê tûa tîkiliyên wan ên bi herêmên din ên kurdistanê re jî wê ku wê bibê wê bahsa wê were kirin.

Di wê demê de wê, çendî ku wê, rojhilatê wê li ser axa wê bi giranî wê serdest û xwedî desthilatî û hukumet jî bin wê pirsgirêka nenaskirinê di çerçoveya rewşa bi têkiliya sovyetê û hwd re ku wê were ser ziman re wê nebê. Ji xwe wê, di awayekê de wê, çerçoveya ku wê, bi konferansa lozanê re wê were xêzkirin weke têkiliya statûqûya herêmê ku wê bi çerçove bikê wê di wê temenê de wê, were kirin.

Di demên piştî wê, rewşa heta demêmn komara kurdistanê a mibahadê ku wê were di wê rengê de wê di awayekê de wê bibê. Ya ku wê, di wê temenê de wê, temenê wê komare kurdistanê wê biafirênê jî ew temenê ku ew bi wê serdestîya kurdistaniyan li herêmê wê hebê bê. Berxwedan û desthilatiya simkoyê sikakî wê li herêmê wê li dora 25 salan wê zêdetirî wê di awayekê de wê xwe bide domandin û wê di wê navberê de wê hemû hewldanên ketina axa rojhilat ên rejima riza şah pahlawî wê di awayekê de wê werina pûçkirin. Di awayekê de wê, hewldanên weke nakokiyê nava nastûrî û kurdistanîyên din de çêkirinê jî wê, dema ku wê mar simon re wê bi sernekeve wê, ji aliyekê din ve jî wê gelek hêrîşên osmanî ku wê di wê demê de wê li nastûriyan wê bê kirin jî wê heta roja me wê di nava nivîsan de wê weke hêzên simkoyê sikakî kirina wê bèn nîşandin û ser ziman. Li ser vê mijare pevçûnên nava nastorî û hêzên simko sikakî di dema ku min nivîs û xabat dinivîsand de wê, hinek kesên ji nava gel ku ew li ser mijarê serwaxt bûn ku min ji wan dipirsî wê bersivên ku wê, bidin wê di wê temenê de wê di wê rewşê de wê bahsa gelek hêrîşên hêzên tirk ên ku wan bi navê 'hêrîşên osmanî' bi nav dikirin wê, di wê çerçoveyê de wê bihaniyan ser ziman. Li gorî wan jî wê, di wê rewşê de wê, hêrîşên ji hev felişendinê ji nava civakê wê di wê temenê de wê pêkbihanîyan.

Weki din wê dema ku wê di dewama wê de wê, were dîtin ku wê, simkoyê şikakî wê, karibê hemû hêrîşên rejima riza şah vala derxê. Ber vê yekê wê, di wê demê de wê, çawa wê xwe bigihênina simkoyê şikakî wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirin. Li gorî wan wê dema ku ew hatiba ji holê rakirin wê bi temenê raperîn, serhildan û desthilatiyên kurd ên li rojhilat jî wê bihetan ji holê rakirin.

Simkoyê şikakî wê hemû rêveberîya serhildanê wê bi çend kesên li dora xwe ku wê kûrê wî xosrew jî wê di nava wan de bê bi wan re wê bikê. Di wê demê de ev kesên ku wê weke serekên serhildan û desthilatiyên demê ên ku ew rojhilat rêve dibin bin wê, ew wê ji aliyê rejima pahlawî ve wê bèn kirin armanc. Li ser temenê hinek têkili û waadên ku wê rejima şah wê bide kurdan wê bixwezê ku ew bi wan re hevdiştinê bikê û ew rewşa

heyî di çerçoveyek destûrî de wê bi temen bikin û têkiliya xwe bi hev re baş bikin û levkirinê çêbikin. Di wê temenê de wê doza li hev civînê wê bikin.

Çendî ku wê hinek gûman jî wê di temenê pê bêbawerbûnê a li ser rejima riza şah de wê werina ser ziman jî wê di wê demê de wê, di dilê simkoyê şikakî de wê ew hebê ku ew bi levkirinekê dawî li şerên li hemberî civakê werênê ser ber vê yekê wê bi kesên li dora ên serek û kûrê xwe xosrew re wê, herê bikê ku ew hevdîtînê bi rayadarên rejima riza şah re li sineyê di 21 tirmeha 1930î de wê bikê. Lê wan ne dizanî ku ev xefkek mazin bê ku wê di wê de wê rejima riza şah plan kiriya ku ew hemû serekên kurd û desthilatiya demê a rojhilatî ji holê rabikê.

Di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, tiştê ku wê nemerdî wê bê serê sêd riza ku wê bi hênceta hevdîtina çareserîya pîrsgirêka kurd wê, bakina wî li civînê û wê piştê wê ew wê were girtin û bi derve ve kirin wê prosesek bi wê rengê jî wê, di awayekê de wê weke ku wê li hemberî simkoyê şikakî wê, were pêşxistin.

Di awayekê de wê, ev wê ber çî wê bibê? Hinekê jî wê di wê temenê de wê divê ku mirov wê bi gotinekê jî wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Wê di nava hemû serhildanên kurd de wê ber ku wê temenekê wan ê aşîrî wê hebê wê dema ku ew serokê wan hatiya girtin û ankû bi awayekê hatiya qatilkirin wê serhildan jî wê di awayekê de wê, bi wê rengê were tafisandin û ankû wê, were ji hev belavkirin. Ev wê bo serhildana simkoyê şikakî jî wê wusa bê. Çendî ku wê ev jî rewşa serhildanakê zêdetirî wê weke rewşek nîv-dewletî jî bê lê di wê demê û temenê de wê piştî simkoyê şikakî û çend serokên serhildanê bi kûrê wî re wê werina qatilkirin bi wî re wê bandûra wê di wê temenê de wê li serhildanê jî wê bibê. Di wê temenê de wê ber ku ev rewş dihat zanîn wê êdî wê di wê temenê de wê piştî wê demê û rewşê wê, di awayekê de wê, êdî wê rejima şah wê berê xwe wê bide bi ser serokên serhildanê ve. Di pêvajoyek 25 salî de ku wê dikarê wê weke demek tekoşîna azadîya dewletê li rojhilatê kurdistanê wê şîrovebikê serhildana simkoyê şikakî li rojhilat wê, di wê temenê de wê himek xosletên wê hebin ku mirov wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê çendî ku wê navê simkoyê şikakî wê derkeve li pêş jî lê di aslê xwe de wê, rewşek civakî ku wê ji wê navê wî û ji wê zêdetirî ku wê mirov wê şîrovebikê wê hebê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, ev wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di rewşa statûya kurd a demê û desthilatîyên wan ên ku ew hê tekoşîna serxwebûnê didin de wê, nêzîkatîya hêzên derve li wan wê piştî konferansa lozanê wê di awayekê de wê, weke ku hinekê wê dîyar bibê. Di wê temenê de wê, lî ser temenê bêstatû hiştina kurdan wê, di wê temenê de wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê levkirinek wê bibê wê, were dîtin. Di wê demê de li başûr ku wê, hêrîşên li keyaniya berzencî û rûxandina wê û girtina berzencî û malbate wî bi çend serokên din ên keyaniyê ku ew şandina wan li sûrgûnê û hwd jî wê di wê temenê de wê wateyek wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li rojhilat wê rewşek din a teybet wê hebê. Di wê temenê de wê jî urmiyê heta şalmas, mihabadê, hemdenê, xoy, lor, xorasanê, zerdeşt, kirmaşanê û gelek deverên ên rojhilat wê ev rewşa serhildan û hebûna desthilatîya kurdan a bi wê ava wê, di wê temenê de wê, were dîtin ku ew were û bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, di aslê xwe de wê, ji demên berî wê ji demên serhildana şêx ubeydullahê nehrî û heta wê demê wê were dîtin ku wê di awayekê serbixwe de wê, were dîtin û heta ku wê, di wê demê de wê, di dema ku wê, serhildêrên wê serhildana bakûr wê bikevina zorê li hemberî osmaniyan wê, di wê temenê de wê, alikariyên leşkerî jî wê bikin ku ew ji yê hêzên kurd ên rojhilat bixwezî. Heta ku wê, şêx ubeydullahê nehrî wê di wê demê de wê bixwezê ku ew bo ku ew serokê serhildanê biparêzê wê, bixwezê ku ew derbasî rojhilat bibê lê ew wê di keviya sînor de wê di encama xiyaretê de wê were girtin.

Ev rewş û hinek rewşên din ên bi wê rengê wê di wê temenê de wê di derbarê rewşa rojhilat a demê de wê hinekê wê têgînekê wê bide me. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, têgîhiştinek baş di derbarê desthilatîyên herêmî ên civakî û aşîrî û hwd de wê têgînekê wê bide me.

Di dewama wê de di aslê xwe de wê bi gotinekê jî em divê ku em li ser rewşa wê ya civakî wê, di awayekê de wê bibêjin. Di wê temenê de wê têgîna layiqîtiyê ku wê di dema rejîma şah de wê were kirpendin wê hinekê jî wê çavkaniya wê bi pêşveçûnên civakî ên rojhilat û ya dema karîm xan ku wê di wê demê de wê were dîtin bê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê were dîtin ku wê ji aliyê cihêrengiyên bawerîyî ve wê herêm wê xwediyê cûdahiyên dîyar ên li ber çav bin. Wê di wê temenê de wê ewê bi wê re wê, di rengekê de wê di wê demê de wê bibê.

Li herêmê wê çerçoveyek civakî ku wê were esasgirtin û wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê, bi wê re wê, rengên baweriyên wê werina jîyankirin wê hebin. Kurdên êzdayî, yarsanî, feylî, şebekî, elewî û ggelek rengên din ên di wê temenê de ku wê weke waryantên wê yên civakî wê biafirin wê li herêmê wê bi sazûmanên xwe yên civakî wê di zihhev de wê bijîn û wê di wê temenê de wê were dîtin. Her wusa wê, mezdekî, maniyî û hwd jî wê di wê demê de wê hinek aligirên wan wê hebin. Li herêmên rojhilat ên weke xorasanê wê ev rewşên baweriyî wê di demên piştî sasanîyan û heta wê demê de jî wê hertimî wê weke herêmek xweser wê di rengekê de wê di mejîyan de wê cihbigirê û wê, bi serê xwe wê xwediyê hinek xosletên xwe yên civakî ên kurd û kurdistanî jî wê li herêmê wê bide dîyarkirin. Bandûra xorasanê wê di herdemê de wê dîyar bê û wê hebê. Di wê temenê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di demên şefewîyan de jî wê, ev herêm wê weke di demên berê ên sasanîyan de jî wê bê xwestin ku ew li wê serwer û serdest bin. Ber ku ev herêm wê weke derîyekê serwerî û serdestîyê li herêmên din ên Asya û herêmên ji afganistanê û heta pakistanê û hwd jî bê. Ber vê yekê wê ev herêm wê di wê temenê de wê, were dîtin.

Di demên ku wê hêrişên selçûqîyan wê li herêmê wê bibin wê yekser wê pêşî wê were dîtin ku ev herêm wê weke herêmên ku wê pêşî wê bînan armancgirtin û wê, li wan wê were hêrişkirin. Di wê temenê de wê ev jî wê were dîtin ku wê wusa bê. Ji aliyê başûr û bakûr ve jî wê bandûra urmiyê û gola wê pîr zêde wê hebê û wê, di wê temenê de wê, were wê, osmanî wê hertimî wê ew wê herêmê wê bikina armanca hêrişên xwe di wê temenê de wê di demên şerê çardiranê de jî wê, hêzên osmanî wê bikin ku ew xwe bigihênina wan herêman. Li wan herêman wê hertimî wê serwerîyek û serdestîyek kurdistanî a teybet wê hebê û wê, ew teybetî wê di wê demê de jî wê bi rewşên weke berxwedana kela dimdimê û hwd re bê wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê çawa wê xwediyê rewşekê civakî bê. Berxwedana dimdimê wê çendî ku wê weke ya herêmekê û kela dimdimê wê were dîtin jî lê wê di wê demê de wê çerçoveya wê berfireh bê. Ji herêmên mikriyan û heta biradost û herêmên din ên li dorê wê ew rewş wê hebê û wê, di wê temenê de wê karibê wê bahsa wê bikê. Xosleta kela dimdimê wê biqasî ku mirov wê fahmdikê wê di wê demê de wê, bi zêdeyî wê weke herêmek ku wê navenda wê berxwedanê bê û wê serok û hişmendîya ku ew temenê wê berxwedan û serhildanê di afirênê wê di wê demê de wê, li vir wê bicih bê. Ber vê yekê sefewî ji

aliyê ve xwe wê, di wê temenê de ew li wê dihizirin ku ew wir bişikênin wê deverên din jî wê bişikênin. Wê serhildan û raperînê wê têkbibin.

Di dewama wê de wê dema ku wê osmani jî wê ji aliyê xwe ve wê herêmê bi wê armancê wê bikina armanc wê hinekê jî wê bo bandûra wê ya li ser dora û wê berxwedana wê ya demdirêj ku ew pêşî wan digirê bê. Di wê temenê de wê, di wê demê de wê, osmanî wê di demê de wê gelek sefeerên wan ên leşkerî wê li wê herêmê wê bibin lê wê ti serkevtinê wê biqasî ku wê werina dîtin wê bidest nexin. Komên oxuzî wê werin hêrîşî herêmê bikin û heta herêmên bakûr ên çolemerga bakûr wan hêrîşan wê bikin. Lê tenê ev hêrîş wê weke hêrîşna talanê wê bimênin. Ji wê zêdetirî wê nikaribê bahsa ti serwerî û serdestîyan bi wan re bikê bê.

Di wê demê de wê komên ku wê hêrîşî navaroka rojhilat wê bikin wê hebin û wê bi zêdeyî wê, rejima peyhlawî ew wê teşwîk jî dikê bo ku ew ji wê sûdbigirê. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, piştî kuştina simkoyê şîkak û kesên li dora wî ên weke serek wê di awayekê de wê çendî ku wê, serhildana kurdên rojhilat wê dawî li wê newê jî lê wê bêaramî wê di awayekê de wê bikeve nava wan. Ev rewş wê heta demêmn komare kurdistanê a mihabadê wê di rengekê de wê bidomê.

Pêvajoya komare kurdistanê a mihabadê wê weke pêvajoyek din a nû bê û wê, di wê demê de wê, ji nûve wê, vejinkirina rewşek gîyanî wê li ser wê temenê berxwedanê wê bi xwe re wê li rojhilat wê bide çêkirin. Azmûnên komare kurdistanê a mihabadê wê têra dewlemend bin. çendî ku wê heta roja me wê zêde ti lêkolînên bi rêûpêk ên ku ew ji gelek aliyên bi pêşketina wê ve li ser wê temenê wê bi teybetî û giştî wê werênina ser ziman wê zêde nebin jî lê wê di awayekê de wê bo kurdistanê wê weke azmûnek têra bi fêr bê.

Rojhilat wê, di her demê de wê di wê temenê de wê, bi gîyanek berxwedêr wê hebûna xwe wê bide domandin. Li ser wê temenê wê, di awayekê de wê, pêvajoya komare kurdistanê wê di wê nûqteyê de wê nûqteyekê wê dênê ser pêvajoya rengê serhildanîya berê jî. Wê di temenekê hemdem de ku wê di wê temenê de wê, bi armanc û sedemên xwe yê civakî re wê bi wê rewê rengekê bi temenî wê bi wê were lê hizirkirin wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, komare kurdistanê a mihabadê wê ji hinek aliyên ku em pêvajoya hukumeta kurdistanê a ku navenda wê kirmaşanê bê wê berî wê ava bibê ji wê û heta wê demê wê di awayekê de wê, ew temen wê ji nûve wê di rengekê de wê bi wê re wê, reng û awayekê bi encamî wê di mejîyan de wê bistênê. Di wê temenê de wê ev

wê weke aliyek wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dema serhildaniya herêmê de wê, kurdistanî wê li rojhilat wê, serwer bin. Lê ew bi dîmenekê aşîrî re wê di zikhev de bê. Lê di wê demê de wê di pêvajoya serhildaniya rojhilatê kurdistanê a ji salên 1920n û heta salê dema ku wê komare kurdistanê wê ava bibê wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê, dîmenekê wê yê hemdem jî wê hebê. Lê di wê temenê de wê serokna hemdem ku wê ji wê dîmenê hemdem re wê pêşengiyê bikin û wê serkevina li ser yên aşîrî û hwd wê zêde wê xwe nedina dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê ev alî wê di awayekê de wê bi pêşketina kurdistanê û desthilatiya wê ya demê re wê di nava gelê rojhilat de wê were lê hizirkirin jî. Di wê temenê de wê, li ser temenê bîrdozî wê di wê demê de wê çawa wê temenek wê bibê wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê piştî kuştina simkoyê şikak jî wê rejima şah wê zêde nikaribê xwe nêzî kurdan bikê. Di wê demê de wê, kesên weke mele xalil ku wê navê wan derkeve li pêş li herêmên weke mikreyanê wê di wê temenê de wê, weke serokna serhildêr wê navê wan derkeve li pêş. Wê bi referansên olî wê derkevê li pêş û wî ji aliyê xwe ve dixwest ku ew di wê temenê de ew di nava meleyan de wê, valahiyê wê ji aliyê xwe ve wê dagirê. Wî di awayekê de wê ewvalahiya bi têngîna birdozî û felsefeyî ku ew bi pêwîstîya pêşketinê divîyabû ku ew pêşketiba weke ku wî didît. Lê di warê olî de wê çêkirina temeê bangê li civakê kirinê jî wê çendî ku wê bixwesta jî wê ew ji aliyekê ve kêm didît. Ber ku wê civake kurd wê baweriyên cihê wê di nava wê de wê hebûba û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Mele xalilê Goromer li navçeya margoranê piştî kûştina simkoyê şikakê ku wê cilûbergên kurdî wê werina qadaxakirin wê di wê temenê de wê ew wê, li hemberî wê weke tevgerek serhildêr wê derkeve li pêş. Wî dizanî ku ew li ser temenê holê rakirina wan bergiran digirin. Li ser wê temenê wê kesên weke mele xalil wê bi serokên aşîrên herêmê re wê têkiliyê wê dênin û wê bixwezî ku ew bertekê bidina nîşandin.

Rejima şah wê di wê demê de wê di berdêla çûyina bi ser kurdan de wê, acemên herêmê jî wê bi nof bi nof wê bi çekbikê û wê bide ajotin bi ser kurdan de. Di wê temenê de wê, piştî kuştina simkoyê şikakê wê pêlek hêrîşî a pirralî wê li hemberî civake kurd wê ji aliyê rejima şah ve wê bê dayin destpêkirin.

Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê ev pêvajoyên hêrişên bi hêrişên rejima şah ku wê piştî wê temenê wan wê bi destûrê jî wê ji aliyê xwe ve wê çêbikin wê piştî şorewşa islamê a humayni jî wê bên dayin domandin. Di wê temenê de wê temenê li ser inkara kurdan û qadaxayên li ser temenê cilûbergên kurdan û zimanê kurdan wê di wê demê de jî wê bi heman awayê rejima şah wê, bê dayin domandin. Rejima humeyni wê, li ser serê kurdan wê piştî wê tenê û tenê wê di temenê rejima riza şah de wê, kiryarên xwe wê di awayekê de wê bide domandin. Bo kurdan wê ti farqe wê ji ya dema pahlawi wê nebê. Rejima humeyni li ser wê temenê ya riza şah wê weke kirina dîmenekê wê yê olî de bê, wê weke ku wê çawa wê, bi derbeya 12ê êlûnê re wê rejima ji salên 1923'an a tirkiya wê bi wê rengê wê di dîmenekê olî de wê bê pêşxistin.

Ji mihabadê heta demên derketina li holê a rejima humeyni

Li rojhilat wê rewşa ku wê were dîtin wê di wê temenê de bê ku wê rewşa kurdistanê wê, di demên avabûna komare kurdistanê de wê, bi zêdeyî wê, honek gûharînên zêhnî wê bi xwe re wê werênê li holê. Di wê temenê de wê, rewşên ku wê werina dîtin wê piştî qatilkirina simkoyê sikakî û wê di wê demê de li hinek deverna belavbûna serhildêran ji hev û nezanîna ku wê çî bikin rejima şah wê ji xwe re wê weke firsendê wê bibînê û wê hêzen cendirmeyî wê pêşbixê û wê di nava kurdan de wê bicih bikê. Di wê demê de wê komên weke yên aceman jî wê bi cem bikê û wê, li rex wê, li hemberî kurdan wê bikarbênê. Di wê temenê de wê komên din ên azarî û hin komên din ên weke ku ew hebin wê, li hemberî kurd û beluciyên ku ew herêm bi herêm wê serî raperîna wan hebê wê bikarbênin.

Wekê din wê, di wê temenê de wê, piştî wê, ji herêmê wê qadaxayên danîna li ser zimanê kurdî û kincên kurdî ku ew li xwe dikin û hwd jî wê weke aliyên din bin. Di wê demê de wê rejima şah wê bi ya tirk re wê di têkiliyê de bê. Piştî kuştina simkoyê şikakê wê li dora salên 1932'an û wan wê bi hevdîtinên ku wê di nava rayadarên tirk û rejima şah a iranî de wê, li ser temenê ji hev qatkirina kurdan wê peyman a alikariyê ji hev re û ya girtina sînoran ji têkiliya kurdana ji herêmê li herêmê wê bigrin wê li ser wê re wê mohrbikin.

Di wê temenê de wê ev peyman wê weke peymanên ku wê li gorî gîyane lozanê û axftinên nava wê ku wê, di wê demê de wê ingilis ê li herêmên başûr û baxdadê bin ku ew jî wê rejima iraqê wê avabikin wê di wê temenê de wê ew levkîrin û hevdîtin û axiftinên di nava sînoran de

wê ew jî wê di wan de wê amede bin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi wê temenê wê êdî wê, bi wê rengê wê, ew qatkirinên herêmên kurdan wê di wê temenê de wê di rengê de wê, were çêkirin.ç

Wekî din wê di nava herêmên rojhilat de wê, bo ku ew raperîna kurdan bi tefisênin wê hêzên mazin ên nava civakê weke yên cenderme wê çêbikin û wê bi wê re wê li nava civakê wê bigerihin û wê hewldanên berhevkirina çekên di destê wan de wê, di wê temenê de wê, bixwezin ku wê bikin. Xalek ji levkirina di nava iran û tirkiya demê de wê ew bê ku wê herdû ali wê li herêmên kurdan ên li aliyên xwe wê oparasyonên navxweyî ên berhevkirina çekên şerkirinê ên dêtên kurdan wê berhevbikin bê. Di wê temenê de wê ev jî wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê li wê giranî wê bidin çêkirin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ji aliyê aborî jî wê li ser wê bisekin in ku wê nehêlin ku ew serwerîyek aborî di destê xalkên herêmê bibê. Wê çawa wê di dest de wê bigrin wê di wê temenê de wê herina bi ser civakê de. Di wê çerçoveyê de wê pêvajoyên hêrîşên li nava civakê wê, pirralî wê di wê temenê de wê bên domandin. Wekî din wê, navê kurd û kurdistanê wê, bi kinc û zimanê wan re wê, ji aliyê wan herdû rejiman ve wê werina qadaxakirin. Kesên bi kardihênin wê kariban rastî êşkenceyê werin û heta ku wê di dewama wê de wê, kariban bi hetan kuştin.

Ji xwe wê di wê demê de wê gelek minaqên wê di wê temenê de wê di demên piştre jî wê hebin. Weki din di dewama wê de wê li ser temenê aborî wê çawa wê têkiliya herêmên kurdên rojhilatî û bakûr û başûrî wê ji hev qûtbikin wê li ser wê were rawastin. Di demên piştre wê kesên weke 'kolbar' ku wê mal li piştê wê ji herêmê wê bina herêmê ku kurd weke 'atar' jî wan bi nav dikin wê, hebin û wê, di wê temenê de wê piştî peymanana nava iran û tirkiya demê a li ser sînoran ku wê bê kiran wê tirk wê ji aliyê xwe ve wê bi gotina 'qaçaxçitiyê' wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di sînor derbaskirinan de wê êdî wê bidest qatilkirina mirovan wê bi hevdû re wê bikin.

Di wê temenê de wê, komkujiyên li ser sînoran ên di bin navên bi wê rengê ku wê tirkiya û îran wê bê serê kurdan wê di demên piştre wê weke 'komkujiiyn li ser sînor bûna' û ankû 'weke kuştinên li ser xatê bûna' yan jî wê weke ''kuştina qaçaxçîyan' wê bi wê rengê wê bi navbikin û wê werênina ser ziman. Ev wê, di wê demê de wê, weke rewşên kuştinên ku wê bi wan re wê çawa wê têkiliya kurdan wê bi wê ji hev cihê wê bikin bin.

Didewama wê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li irana demê wê rejima şah û li tirkiya wê rejima tirk wê di wê temenê de wê li ser temenê peymanên ku ew bi hev re çêdikin wê temenê wan kuştinan wê ji aliyê xwe ve wê çêbikin. Di wê temenê de wê ev rewş wê piştî wê werina ser ziman.

Di wê demê de wê bi zêdeyî wê pêşxistinên weke 'hêzên sînor' û hwd wê di wê temenê de wê bibin û ev hêz wê yekser wê weke hêzna teybet wê çawa wê sînorê nava kurdan wê pêşîya ji herêmê çûna herêmê wê bigirin wê bi wê armancê bê. Di wê temenê de wê ev wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê bi wê temenê wê bibê.

Hêzên sînor wê bi destê wan komkujiyên ku ew hatina kirin wê di wê temenê de wê, demek dirêj wê weke bi girseyî wê kuştinên ji nava xalkê kurd wê bi destê wan bê kirin. Wekî din wê herêmên sînor wê mayinan wê dênin û wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, bixwezin ku ew pêşîya bi wê bixwezin ku ew bigrin.

Ev rewş wê heta demên komare kurdistanê a mihabadê wê bibê û wê di wê demê de wê di wê demê de jî wê ev rewş wê, êdî wê weke rewşna ku wê ji rêzê bin wê werina dîtin û wê di derbarê wan kuştinên ser sînoran wê ti lêpîrsîn wê bi ti awayê ku wê di derbarê wan de wê ji herdû aliyên ve wê qaydkirinên wan wê bibin wê nehêlin ku ew werina kirin. Di wê çerçoveyê de wê ev rewş wê, di demên piştî de jî wê di wê temenê de wê, xwe bidina domandin.

Lê tevî wan rewşan jî wê li herêmê wê têkiliya bi hev re wê bibê û wê, di berdêla dana gelek canan de wê, sînor derbaskirin wê hertimî wê bibê ji aliyê kurdan ve. Wê bi wê re wê heta roja me jî wê ev rejim wê derbaskirinên sînoran wê bi wê re wê, kuştinan wê bi wê re wê werênina serê kurdan. Li rojhilat wê piştî demên kuştina simkoyê sikakî wê, demek ku wê bi wê ji gelek aliyên ve wê bi hewldana tafisandinê wê bibê wê bibê. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê, li hemberî wê jî wê li deverên weke mihabadê, mikriyan, zerdeşt, kirmaşan, xoy, xorasan û hwd û bi wan li gelek deverên wê, rewşên weke yên rewşên bîrî wê hin bi hin wê pêşkevin. Minaq li mikriyanî wê kesên weke mihemed xatiw ku wê komên bi wê rengê ku ew rojnema, pirtûk û hwd binivîsênin û derxin wê çêbikin. Ev wê li deverên din jî wê bibin.

Lê bi wê re wê xabatên ramyarî wê li herênê wê bîna domandin ku wê sal wê werina li dora salên 1939a'n û wan de wê, 'rêxistina azadîxwazên kurdistanê' û ankû 'partiya azadîxwazên kurdistanê' wê werê avakirin. Di wê demê de wê ev rêxistin wê nêzî sovyetê wê dîmenekê wê bixwe re

wê bide dîyarkirin. Wekî din wê dinava zindiyan de wê, kesên weke aziz zindî wê rêxistinên bi wê rengê ku wan temenê wan avêtiya wê li herêmên rojhilatê wê were dîtin ku wê di wê demê de wê bahsa wan wê were kirin.

Iran û ankû rejima şah wê di wê demê de wê weke ya tirk wê di demê de wê kom bi kom wê komên sîxor wê bide çêkirin. Wê di wê temenê de wê bi wan çî tevger wê bibin wê ew wê, bixwezin ku ew heya wan ji wan çêbibê û ew di wê demê de wê, di bin hêncetên cûr bi cûr de wê, hertimî wê binçavkirinên ji nava gel wê li ser wê temenê wê were dîtin ku wê bê kirin.

Lê rejima şah wê di wê demê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê dem wê were dema şerê cihanê ê duyem de wê were ser ziman ku ew têkiliya almanya nazî re jî wê hebê. Di wê demê de wê gelek xabatên wê yên ku wê di wê demê de wê ji wan wê were bahskirin wê bibin. Li iranê wê di wê temenê de wê weke li tirkîya wê têgîna 'nijada serdest' wê di awayekê de wê, bandûra hizrên nazîyan jî wê di wê de wê hebê wê bi wan re wê derkeve li pêş. Li ser wê temenê wê heta ji wan wê were wê herêmên kurdan wê li şûn wê bihêlin û wê yên weke yên farisan wê weke ku wê li tirkîya wê were kirin wê bixwezin ku ew li şûn bihêlin. Di wê temenê de wê, çawa wê ji aliyê aborî û pêşxistinê ve wê, di temenê de wê temen û çerçoveyek serdestîyê wê di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bi hev re wê bidina çêkirin wê bi wê rengê wê were dîtin ku wê bibê.

Ev rewşa aborî wê di wê demê de wê, hinek encamên wê yên nebaş jî wê bi xwe re wê weke ku wê were dîtin wê werênê. Li herêmê wê, kurd wê çawa wê li şûn wê werina hiştin wê bi wê re wê, di bin pêşxistinên ku wê faris bi xwe re û wê hinekî jî wê bi ecaman re wê çêbikin û wê bi wan wê li kurdan wê serwer bibin wê were dîtin. Li ser wê temenê gotinên di temenê kurdê li şûn mayî' de wê werina bikarhanîn û ev wê, di wê demê de wê bê sedemên hêrîşên bi temenê aborî ên li hev. Li hin çavçeyên kurdistanê ên weke li urmiya sino, lacanê û hin deverên din wê hêrîşên ku wê weke ji aliyên kurdan ve wê bi armanca talanê van komên ecem û faris ku wê werina kirin wê di wê demê de wê, rojnemeyên faris wê li tahrânê wê di awayekê de wê binivîsênin. Li gorî ku wê di wan rojnemayan de wê werê nivîsîn wê li urmiyê zêroyê herki, li sino hemzayê siwarê, li lacanê resulê xerepey û hwd wê weke wan wê di wê temenê de wê weke kurd û hêrîşên talanê kirina wê navê wan di wê demê de wê derkeve û wê di rojnemeyên demê de wê were nivîsîn.

Lê di awayekê de wê di wê demê de wê çendî wê sînor wê werina girtin jî wê di awayekê de wê, di nava kurdan de wê ji herêmên rojhilat ên weke banê, mihabad, sinosaqiz, boka,, nexedê, urmiyê, serdeşt, xanê û gelek deverên din wê di nava wan de wê çûnûhatinên bi armanca kîrn û firotinê bi aborî wê bibin û heta ku wê çûyinên li herêmên başûr ên weke hewlêrê, misul, silêmanî, xoyê, û heta baxdadê û hwd wê, gerîn wê di nava herêmê de wê bi wê rengê wê were dîtin ku wê bibin.

Xabatên li kurdistanê ên ramyarî wê di wê demê de wê, bi zêdeyî wê werina dîtin ku wê pêşkevin û wê bi zêdeyî wê, derkevina li pêş. Sovyet jî wê di wê demê de wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew têkiliyê bi hin hêncên ku ew ji xwe re diafirênê bi kurdan re wê çêbikê. Di wê demê de wê di demên berî avabûna komara kurdistanê a mihabadê wê, çend serek û pêşengên ji herêma rojhilatê kurdistanê ên weke bi navê qazî mihemed, hacî babê şêx, Ali axayê debokri, omerê kûrê axa, mecitxanê werewerenî, Avdiuleyê mihemed axa, Reşîr begê herki, tahayê herki, Zero beg, hesenê madewî, hesen telo, musaxanê xerza, Qerene axayê memiş, kak hemzeyê naloz, posoyê kûrê şêx taha û hwd wê çend ji wan kesên ku wê rêveberîya sovyetê wê weke koma kurd wê dewetî bekoyê wê bikin û wê bi wan re wê danûstandinên ramyarî wê bikin.

Di wê demê de wê biqasî alaqaya hêzên sovyetê ên ingilis jî wê li herêmê wê bibê û wê ji kirmaşan û heta saqizê wê ingilisî wê li wan herêman wê bi hinek awayan wê dîyar bin. Di nav wan şertûmercên demê de wê li herêmê wê tevgerê kurd a li gorî wan pêşveçûnên demê wê xwe di rengekê de wê bide destpêkirin. Wê temenê wê bê avêtin. Hin bi hin pêşxistinên weke **komale** û hwd wê temenê wan wê were avêtin û wê werina pêşxistin.

Ev rewş wê bi xwe re wê tiştekê din wê bidina diyarkirin ku wê hêstek netewî wê di wê demê de wê li herêmê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, rêxistinên kurd wê pêşkevin û wê derkevina li pêş. Di wê demê de wê, di wê demê de wê di wê çerçoveyê de wê bi komale re wê li rex wê kesên weke ku wê bi demê re wê navê wan wê derkeve wê kesên weke qazî wahab, ji başûr qasim qadirî, mistefe berzanî û hwd wê navê wan derkeve li pêş.

Di wê demê de wê, rêxistinên ku ew dihên avakirin wê bi civînên ku ew li ser temenê kurdistanê wê li darbixin wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê hişmendiyekê wê bi xwe re wê çêbikin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, li hertêmê wê, weke ku wê di rewşa bûyara qarakola mihabadê a li dora salê 1943'an de

ku wê bibê wê di wan de wê bi zêdeyî wê rejîma şah wê, ecem wê li kurdistanê wê çawa wê bikarbênê wê dîmenekê wê baş wê bi wê re wê were dîtin. Di wê demê de wê li mihabadê wê tevgerên ramyarî wê hinekê wê li berçav wê bibin û wê, di wê demê de wê, rejîma iranê jî wê bale xwe wê bide kişandin li ser wê deverê. Minaq serfarmandarê bi navê hosmand afsar ku weke generalê hêzên rojavayê iranê bê wê were mihabadê wê xalk wê bi kevîran wî pêşwazî bikin. Li ser wê rewşa û bûyarê wê kesên weke william Aegleton wê di derbarê wê bûyarê de wê bi wê rengê wê binivîsê ku wê, di awayekê de wê, xalkê mihabadê wê, di wê demê de wê, bi ser qaracolê de wê bigirin û wê tarûmar bikin. Wê bi wê re wê dawî li desthilatiya iranê wê bi wê re wê were hanîn. Di dewama wê de wê werênê ser zîman ku wê "mijare qend û şekir wê bibê sebebê wê, ew qarakola iranê li mihabadê hebû xalkê ew di gûlana sale 1943'an de ew rakirin.

Di wê rewşê de wê weke ku wê were ser zîman wê bê gotin heft polisên azarî ku ew di qaracolê de bûn wê werina kuştin.

Di wê demê de wê, li herêmên mihabadê weke li meydana çarçira wê, tevger, xabat û mijarên netewî wê bibin. Di wê demê de wê piştî ku wê, komên xabatên netewî ên ku ew çûbûna sovyetê û ankû beko'yê û ku ew vegeerîyan hatina mihabadê û wê di civînên xwe yên pêşîn de ku wê li darbixin wê di wê temenê de wê biryara denezendina komare kurdistanê a demokratik bidin. Li ser wê êdî wê, weke ku wê were ser zîman wê, di 22 rebendana sale 1946'an de wê, komare kurdistanê wê li mihabadê wê bi wê rengê û temenê wê were denzendin. Di wê demê de wê gireseyek bi deh hezaran ku wê li qada çerçira wê bicivê wê, qazî mihemed wê jî wan re wê axiftinê wê bikê û wê ew wê denezendinê wê bikê. Wê li ser wê, temenê wê bi denezendina hukumeta kurdistanê û 14 wezeeretên wê ên weke yê tendurustê, rê û ban, kar, aborî, karê derve, karê hundur, tebligat, kişt û kal, bazirgani, telgraf û postê, perwerde, û hwd re wê bibê. Di wê temenê de wê ev komiteya ku ew çûbû bekoyê wê bi zêdeyî wê kesên di wê de cihgirtibûn wê, di wê temenê de wê, di wezeretan de wê cih bigirin. Di wê demê de wê di demek kin de wê gelek karûbarên baş wê di wê demê de wê weke ku wê were dîtin wê werina kirin.

Lê di wê demê de wê, hukumeta şah a iranê wê di wê demê de ku wê heta wê demê li ser temenê dijatiya kurdan wê azaerî û ankû aceman û komên din ên bi wê rengê wê rakê wê di wê demê de jî wê bi hêstên wan wê bixwezê ku ew bileyizê û wê di wê temenê de wê, bi hêstên dijatîyê wê bixwezê ku ew di wê rewşê de encamê bidest bixê. Lê weki din ku

mirov ji kijan aliyê ve binerê wê dikarî wê bibêjê ku wê komare kurdistanê û denezendina wê dilxweşiyekê wê di nava kurdan de wê li her deverê wê çêbikê.

Di wê pêvajoya denezendina komar û hukiumeta kurdistanê de wê hinek aliyên bi wê ve girêdayî ku wê karibin beri wê û piştî wê werina hanîn li ser ziman wê hebin. Di wê demê de wê komare kurdistanê wê bi hukiumeta wê re wê di awayekê de wê, di rengê de wê, di wê rewşê de wê serwerîya wê li herêmê wê pêşkeve. Li gorî hinek çavkaniyna wê were dîtîn ku wê berî denezendina hukiumeta kurdistanê wê li deverên weke tebrizê wê hin civin wê bi armanca pênase û salixkirina têkiliyên nava kurd û minaq ecem, û ankû azarîyan û hwd li herêmê wê di çavderiya hin kesên rûsî û bi navê miyandev û hwd de wê bibin.

Di wê temenê de wê serwerîya kurdistanîyan wê li herêmê wê bibê û wê di wê demê de wê were herêkirin. Lê li gorî hinek çavkaniyna ku em di piştrastkirina wan de em di dema vê nivîsandinê de ne ghiştina zêde agahiyê di derbarê wê de ku wê têkiliyên komare tirk li ser ya svoyetê re wê bi rewşa azarîyan û nîqaşkirinên wan mijare wê bixwezînin ku ew tevli bibin. Lê li gorî wê were gotin ku wê li ser xwestekên kurdan wê çendî wê newina herêkirin jî lê wê hin warên weke bi xwesteka salixkirinên herêên kurdan weke di nava azarbeycanê de bi gotinên weke 'welatê kurd û azarîyan' û hwd de wê, bên ser ziman. Lê ev gotin wê mihtacê piştrastkirinê bin.

Di awayekê din de jî wê dema ku mirov li rewşê dinerê wê herêmên rojhilat ên weke urmiyê hin ji wan di nava ayaleta rojava a azarbeycanê şîrovekirin û pênasakirin wê heta wê demê jî wê di ti belge û dokumanan de wê di wê temenê de wê nav û salixkirin wê derbas nebin.

Di wê temenê de wê ev jî wê di awayekê de wê rewşa rûsa demê de ku ew wê dixwezê bandûra rejima riza şah ku ew nêzî ingilis û amarika bê wê kêmbikê wê di wê temenê de wê weke 'bê xwestin ku ew bandûra sînorê wê yê ardnigari wê kêmbikê' wê bi wê hêncetê ev salixkirin wê bi navê ayaletî wê were kirin.

Ev têgîn ji me re rasttir tê. Ber ku wê, dema ku em li demên dîrokê wê dinerin wê di derbarê salixkirinên wê herêmên kurdan de wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, pênaseyên bi wê rengê nebin. Wekî din wê xwestekê rûsa sovyet wê ji kurdan wê hebê û ew di wê temenê de wê 'azarbeycana nava sovyet ve girêdayî ew herêm û herêmên kurdan hin bi hin werina daxilkirin di wê temenê de ku ew rejima şah tengeve bi sînor bikin wê bê lê hizirkirin. Kurd wê xwestekê di bin navê

azarbeycanê de hebûna kurdistanê û hukumeta wê naxwestin ku ew herê bikin.

Di wê temenê de wê gotinên ku wê werina ser ziman wê di wê temenê hizrên kurdan ên di wê warê de wê biqasî ku wê werina ser ziman wê di wê temenê de bin ku ew weke netewek û civake mazin ku ew sê û ankû çarqatî azarîyên herêmê bin û wê çawa wê bindestiya wan herê bikin. Ji aliyekê din ve jî wê hin hêstên dijber wê di dema simkoyê şikaki de ku wê azarî û hin komên din ên herêmê wê bîn xwestin ku ew di nava rejima şah de li hemberî wan werina bikarhanîn û ew di awayekê de dihê kirin. Di gelek qarakol û rewşên bi wê rengê de wê, li reş hêzên rejima şah ew jî di nava wan de wê werina bikarhanîn. Ev rewş wê, heta rewşa bûyara berî dema denezendina komare kurdistanê a mihabadê ku wê li qarakola mihabadê de ku wê were gotin wê 5 mirov wê jîyane xwe di hêrîşên kurdan de wê werina kuştin wê hin ji wan û ankû ew her pênc wê ecem bin. Di wê temenê de wê ew weke rewşna ku mirov wê karibê di wê temenê de wê weke refarans jî wê di wê temenê de wê bikarbênê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê rewşa komare kurdistanî denezendina wê di wê temenê de wê ev rewşan jî wê di mijare serwerîyê û beşkirina wê de wê hin bi hin wê hêstên dijber jî ku wê bi xwe re wê derxê li holê wê di wê temenê de wê derkeve li pêş.

Di awayekê de wê herêmên kurdistana rojhilat weke azarbeycanê denezendin jî wê li xoşa rejima şah û rejima şah bixwe jî wê were. Ber ku ew di wê temenê de wê weke rewşek qatkirina kurdistana rojhilat wê şîrovebikê û wê di wê temenê de wê, pêşîya weke miletekê salixkirina wê ya mazin pênasekirinê wê li gorî wê bigirê Ew di mejiyê xwe de ew ji wan aliyan ve di wê temenê de wê li wê dihizirin. Wekî din ew li hemberî wê nasekin in. Di dewama wê de wê heya wan ji hevdîtinên rayadarên ingilis û rûsa sovyet wê hebin û di wan de bahsa vekişîna hêzên 'rûs ji axa iranê' ku wê bi wê rengê wê were bi navkirin wê were ser ziman. Ev jî wê di wê demê de wê we weke agahiyna ku wê werina gûhên kurdan.

Di wê temenê de wê rejima şah wê bo ingilisan wê çawa wê pêşîya berfirehbûnna sovyetê wê bikin wê di wê temenê de wê di çerçoveyekê de wê bi wê rengê wê bê xwestin ku ew were pênase kirin. Weke ku wê çawa wê di demên piştê wê rewşa afganistanê a bi dagirkirina sovyetê ve wê bê kirin temenê şerê bi sovyetê û piştî wê bi vekişîna wê bi rêxistinên tundrew ên olî û hwd re wê, di wê dema berî wê de wê rolek û

nêzîkatiyek bi wê rengê wê bi wê rengê wê nêzî rejima riza şah wê were nêzîkkirin.

Di wê demê de wê, têkiliyên wê nêzîkatiyê wê li iraqê wê bi kesekê arab weke key faysal bi wî rejima iraqê avakirin û temenê wê weke arab bi wê danîşandin jî wê di aslê xwe de wê rewşek ku wê di wê temenê de wê karibê ji aliyekê ve wê şîrovebikê bê. Wê nêzîkatîya temenê tûndrew a olî ku wê bi wê çawa wê were pênasekirin wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijare komare mihabadê a komare kurd de jî wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê nêzîkatîya netewî û ankû ne netewî wê derxistin li holê. Li ser wê temenê wê, vekîşîna sovyetê di demên piştî denezendina komare mihabadê û hêrîşên iranê li wê, di awayekê de wê, weke rewşek ku wê sovyet wê pêşîya pêşketina hebûna xwe yekser wê li giştîya rojhilat wê bide girtin bê. Di wê temenê de wê weke destpêka dîroka berjêr çûyina wê jî dikarê wê di awayekê de wê li herêmê wê şîrovebikê. Bi wê re wê, şikandina hêstên kurdan û bi birrîna têkiliyên xwe yên bi civakî ên bi wan re wê bi encam bibê.

Piştî wê rewşê êdî wê li ser temenê van rejimên ku ew dihên pêşxistin bi destê îngilîs weke iraqê û firansîz weke sûrî û bi wê re kontrolkirinên wan ên li ser rejima tirk û rejima şah a iranê wê di wê temenê de wê, karibê wê fahmbikê. Ev wê weke rewşên ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa komare mihabadê wê ji gelek aliyan ve wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Piştî wê dema ku wê rûxandina komare kurd wê bibê jî wê, encamên wê di awayekê de wê bi hêstî û netewî wê ji holê ne rabin. Vajî wê pêşkevin û wê bihişmendiyek mazin wê bên têgihiştin. Lê wê, dema tekoşîna kurdan a ku wê heta wê demê wê, li ser temenekê olî û hwd wê bê meşandin wê bi temenekê netewî êdî wê were pênasekirin û wê tekoşîna wê were dayin meşandin. Piştî wê, ravîna mele mistafa berzanî pêşî li rûsya û piştê li amarîka û di wê navberê de wê berdewambûna tekoşîna netewa civake kurd di wê temenê de wê, weke dîmenekê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Miretaya komare kurdistanê wê li rojhilat û başûr wê bi wê rengê wê encamên xwe wê di reng û awayekê de wê were dîtin ku wê xwe bide domandin. Mihabad komare kurdistanê wê sînore wê yê çandî, hişmendî û civakî wê piştî wê

jî wê di rengekê de wê xwe di nava xwe de girtinê û hwd re wê bê domandin û wê ew wê bê temenê ji hev cihêbûna kurd û rejima şah a piştre jî. Di wê temenê de wê li kurdistana rojhilat wê, di wê temenê de wê ev wê weke temeneke ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare komare kurdistanê û rojhilat de wê, rewşên ku wê piştî wê werina domandin wê bi nîqaşên berî dema paxta sadabadê ên di nava rejima tirk û rejima şah re wê, bê xwestin ku ew herêmên kurdistana rojhilat ên weke 'azarbeycana jorin' ku wê werina bi navkirin ew bîn xwestin ku ew bi wê rengê bîn pênasekirin. Ev wê weke rewşek ku wê bi wê re wê, li ser têngîna civakî a kurdî wê weke şewayekê qatkirina wê zêhniyeta wê çawa wê were kirin û dîtin û wê di wê temenê de wê çawa wê temen û dîmenê weke civakekê û milletekê bi wê newê hiştin ku ew were dîtin wê, bi kiryarên weke yên bi salixkirinên bi wê rengê eê biafirênin û hwd; wê, hinekê jî wê bi wê bixwezin bi armancê bê. Lê encamên wê pênasekirinê wê piştre jî wê hin bi hin wê di temenê wê rewşa qatkirina irana ku wê rejima şah li ser temenê inkare kurd avabikê bixwe jî wê, di mejî de wê êdî wê bi afirênê.

Di wê temenê de wê ev herêm wê piştre wê çawa wê weke 'herêma azarbeycanê' ku wê bê xwestin were bi gotinkirin wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bin. Ev jî wê weke aliyên ku wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê şerkirina bi wê a bi têngîna civakî a kurd re wê were kirin bê. Minaq di rewşên dawî ên weke ya herêmên qafqasya ên weke karabag û herêmên li dora wê ku wê weke 'kurdistana sor' bin wê çawa wê di wê rengê de wê weke di nava ermenya û azarbeycana demê de wê, 'weke herêmên xwe' wê ji aliyê xwe ve wê bina temenê şer, pevçûn û pirsgirêkên nava xwe ên bi armanca xwe li wan serwerkirine û hwd wê di wê temenê de jî wê bi mantiqekê wê êdî wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê civake ku ew li wir dijî bêstatû hiştina wê di awayekê de wê yekser wê bo temenê qatkirin û perselkirina axên wê nava xwe de wê di wê temenê de wê weke bo çêkirina temenê wê jî bê. Di mijare rewşa îranê û kurdistana rojhilat de wê bi rengên salixkirinê ên weke bi wilayatî û hwd wê ji wê aliyê ve wê temenekê şerkirinê ê ji aliyekê din ve ê bi civake kurd a herêmê re wê weke ku wê were afirandin.

Di wê rewşê de wê ev jî wê di wê temenê de wê, di demên piştre wê di wê çerçoveyê de wê rengê xwe di awayekê vekirî de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê, di demên piştê de wê, hebûna civakê wê di wê temenê de wê kirina bin pêvajoyên şer de ji aliyê van rejimên ku wê ji aliyê ingilis û firansa ve wê werina avakirin û kontrolkirin wê di wê temenê de wê heta roja me wê şerê wan bi civake kurd re wê bê domandin. Ji wê aliyê ve wê, şerê wan rejiman tenê weke şerê wan rejimên herêmê bi tenê wê herê nekê. Weke yê wan rejimên ku wan bi hegomenikî li herêmê di wê demê de hebûn da nîşandin û ev rejim dana avakirin û pêşxistin û bi statûqûkirin li ser serê herêmê bi wê rengê weke şerê wan jî bibînê.

Ev wê, di wê temenê de wê, ji destpêka sedsale 20an û heta demên piştê ên roja me jî wê bênavber wê şerê bi civake kurdistanê re wê di rengê de wê bidomê. Wê bê dayin domandin. Ji wê domandinê wê karibê cûr bi cûr wê bi derfet bê ku mirov xwe gihênê têgînên ku em bi wan karibin wê pênase û salixbikin. Lê ji hemûyan zêdetirî wê di wê temenê de wê, ev wê di awayekê de wê çawa wê, heta roja me wê were domandin û wê çî armanc wê di temenê wê de wê hebê wê weke aliyên wê yên ku mirov li wan bihizirê bê.

Di demên piştî rûxandina komare kurdistanê de wê, pêvajoyên şerên li hemberî civakê li ser temenê bêstatûkirin û ji dîrokê birin wê bênavber wê bidom in. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê ev şerê bi civakê re wê li ser temenekê ramyarî wê bi pêvajoyên şerê talan û awayên ji navê civakê dîr pênasekirina çanda herêmê bixwe jî wê bidomê. Mînaq gûharandina navên deverên kurdistanê ji kûrdî bi farîsî bê û weke li tirkîya li tirkî û hwd wê di wê temenê de wê karibê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di çerçoveya wê ji dîrokê birinê û di pêvajoya jenosîdê de derbaskirina civakê de wê karibê wê weke encama wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê tiştê din wê bi wê re wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê çendî ku wê rejim û rêveber wê bigûharîn jî wê ew politikayên şer û ev pêvajoyên ji dîrokê birina civakê ku ew li hemberî civake kurd dihên meşandin wê di wan de wê gûharîn nebê bê. Di wê temenê de wê ev wê di hemû rejimên herêmê de jî wê, were dîtin. Li iranê, jî, sûrî jî, iraqê, û tirkîya jî wê rewş bi wê rengê bê. Piştî rejima şah li iranê wê, heta demên rêveberîya mosaddik û piştî wê heta ya riza pahlawî û di dewama wê de heta rêveberîya humeyni ku wê weke rejim gûharandinê û ankû wê weke di nava gel de wê were bi navkirin a 'şoreş islamê' û hwd de wê ew wê were domandin. Di demên berî rejima humeyni de wê bi temenekê destûrî û aqil û mantiqê wê re wê ew wê di awayekê de wê

were domandin. Piştî wê, di dema rejima humeyni a islamê de wê bi 'dayina fetweya serê kurdan' re wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê were domandin û wê bê hanîn li ser serê kurdan û wê ev rejim wê di dewama ya berê xwe de wê pêvajoya ji dîrokê birinê a bi şerê rejimê a li hemberî civakê re wê li herêmên kurdistanê wê hebûna xwe wê bi wê re wê bide domandin. Di wê rewşê de wê fektorek din wê li wê zêde bibê. Wê zêdetirî wê ev kiryar wê di bin maskeya olî de wê werina kirin. Weke 'hebûna kurd a li dijî olê' û hwd re ku ew li gorî xwe pênasedikin û dikina temenê kiryar û ramyarîyên xwe û hwd re wê bîn dayin domandin.

Di awayekê de wê rengê hizirkirinên li ser temenekê kûr ê humeyni bi têgîna wî ya nîjadî ku ew di nava kirasê olî de pêşdixê wê çavkani û temenê wê ji aliyekê ve wê heta demên mosaddik wê herin. Mosaddik wê di awayekê de wê, bi têgîna nettewkirinê û ankû 'milli kirinê' re wê di renekê de wê, bikê. Di wê temenê de wê, ew ji aliyekê ve wê, ji derve zêdetirî wê berê xwe wê bide hundûr. Di propagandayên rejima islamî a humeyni de wê zêdetirî wê nûqtayên dijber ên ku ew li ser wan disekinê wê ya riza pahlawi ku ew weke bi têkiliyên wê yên amarika û ingilistanê re bê. Zêde wê gotin bo dema rêveberîya mosaddik û kiryarên wî newina ser ziman.

Mosaddik wê bavê wî li dora salên 1914an wê li zaningeha lozanê wê huquqê wê bixwênê û piştî wê were welêt û wê weke wali wê erk bigirê di rejima demê de. Wê muxalefetekê li hemberî rejima şah wê bikê. Di salên 1921'ê de ku wê bi derbeyê wê were ser desthilatê wê piştî wê xwe weke şah wê denezênê. Piştî riza şah pahlawi kûrê wê mihemed riza pahlawi xwe biavêjê nava kirina rêveberiyê. Di wê demê de wê li hemberî sovyetê ku wê li bakûrê irana demê ku wê mafê lêgerîna niftê wê bikê wê li dijî wê bisekinê. Ev wê ji aliyê nîjadî ve wê bê temenê politikayên wî û piştî wî ku wê li ser temenekê nîjadperesstî ji aliyê mosaddik ve jî wê werina meşandin. Piştî wê, 'rêxistinîya aniya netewî' a mosaddik wê di wê demê de wê van politikayan wê ji xwe re wê weke temenê ku ew bi wan ramyariya xwe bimeşênê wê bi temen bikê. Di wê demê de wê, li hemberî şah wê ku w serokwezir bê wê bikeve nava muxalefê û wê piştî wê ji erka wî were dûrkin. Di wê demê de wê gelek xwepêşandin jî wê bo w bibin. Lê piştî ku wê derbarê mosaddik de wê gotinên weke piştgirîya amarika girtiya re wê êdî wê bi tememî wê weke ku wê ji erka wî were dûrkin. Piştî wê ku wê çendî wê were girtin

û hwd jî lê wê politikayên wî yên li ser niftê û hwd wê werina ser ziman wê werina hanîn li cih.

Mosaddik wê weke netewperestekê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide nîşandin. Lê gelek aliyên bi rêveberî ku ew di derbarê pîrsgirêkên civakî û hwd de ew çî dihizirî wê ji hinek aliyên ve wê, weke bêbersiv wê bimênê. Li kendava basra wê hêza xwe wê mazintir bikê li ser temenê niftê û dahatên wê ku ew weke dixwest netewî bikê wê heta ku wê li ser wê re wê serî netewên yekbûyî jî wê bixê. Di wê demê de ingilistan bo ku ew rewşê bikê bin kontrola xwe de wê li ser temenê kirina wê, bixwezê ku ew bi şerketên navnetewî re hevpeymaniya firotinê bide dayin çêkirin.

Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa dema mosaddik wê were kirin wê bahsa 'reform' û ankû xwenûkirinên ku ew bahsa wan dikê wê were kirin. Di wê temenê de wê, bi têngînên weke 'xwestina pêşxistina hibijartinê' re wê weke xwestina hanîna demokrasîyê li welêt re wê were pênasekirin. Lê ji gelek aliyên ve wê ev aliyên bi gotinên xwenûkirinê re wê werênê ser ziman wê, heta roja me jî wê weke aliyna sergirtî û ne zelal bin ku ew bi wan rengê civakî wê çawa pêş dibinê. Wekî din wê tenê wê bi têngînên nîjadperestî û netewperestî re wê were pênasekirin û ser ziman. Di salên 1952'an de ku wê muxalefetê wê bikê û wê ji erka wî were dûrkirin wê bi hêcetên monarsîyê dixwezê ji holê rabikê re wê, were kirin. Di wê demê de daketina li qadan aligirên wî, di wê demê de wê bi xwe re hinek pêşveçûnên nû wê werênê li holê. Di xwepêşandinên li daketina li qadan de di roja çarem de kesên weke, Ayatullah Abol-Ghasem Kashani wê banga tekoşîna netewî li hemberî desthilata demê wê bikin. Piştî xwepêşamndinan ku wê bi awayelê lezgin wê piştî wê were hanîn serkê jinûve wê, di wê demê de wê, bi kirinên wî yên weke 'netewîkirina niftê' re wê derkeve li pêş. Piştî wê, di dema nû a mosaddik de wê, Ayatullah keşanî wê weke serokê parlamenê wê wer bijartin. Bi wê re wê keşanî, rêxistina Tudah û misaddik wê weke nûqtayên girîng ê dîyarker wê derkevina li pêş.

Di sale 1953'an de ku wê erka wê were ber dawiyê wê bixwezê ku ew 12 heyvan dirêjtir bikê. Di dewama wê de wê mosaddik wê bixwezê ku ew rewşa faodal di awayekê de wê weke ku ew bixwezê wê bi gûharênê wê di rengê de wê, ji wê were bahs kirin. Li gûndan konseyên karkirinê wê avabikê û wê bi awayekê kollektîf wê xabatkirin û ji wê paygirtinê wê bide çêkirin. Di awayekê de wê aliyekê din ê weke 'xwenûkirina ard' û ankû 'reforma ardê' wê weke ku wê bixwezê bide

kirin wê li ser wê bisekinê. Di wê warê de ragihandinên ku wê werina kirin wê, di renekê de wê, di wan de wê bahsa 'hanîna pergalek miliyetê' wê bê kirin.

Lê di wê demê de wê, weke bi ingilisan re wê tevgerihê wê rastî bertekên serokê rêxistina karkeran Muzaffer baghai û ayatullah keşanî wê were. Di wê demê de wê, ji aliyê ayatullah keşanî ve wê bo ji ingilisan 'vitriol' cihê kiriya wê bi awayekê vekirî ji aliyê ayatullah keşanî ve wê were sermazakirin.

Di wê demê de wê di demên dawî ku wê were gotin ku wê, bi rêxistina tudah ku wê weke nêzî sovyetê bê dîtî wê weke mosaddik girêdayî wê bimênê re wê, bi wan hêncetan wê hewldanên derbekirina li hemberê li ser rêxistinên istixbarî re wê, bê gotin amarika û ingilis wê li wê bidest hizirkirinê wê bikin. Û heta ku wê hinek hewldanan jî wê bi wê rengê wê bê gotin ku wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê piştî ku wê Roosevelt wê ragihanê ku 'em dikarin bê wî rêya xwe bidomênin wê, piştî ku wê weke aligirên monarsiê serokwezirê karê hundur Fazlollah Zahedî, bi aligirên monarşiyê û koma birayên reşîdî, tundrewên herêmî ên weke şaban caferî ku wê bi kar û xabatên sergirtî ên binardê re wê were zanîn re wê, artişê wê hildana pişt xwe û wê, bi tankan wê paytaxtê wê dorpêçbikin û wê bikinê. Piştî wê mosaddik wê were girtin.

Di xate pêşketin û pêşveçûnan de wê ev pêvajoyê wê heta dema kirina şoreşa islamê û hatina ser welêt a humeyni wê bibê. Humeyni wê di destpêkê de wê, bi alikariya amarika û firansa wê, hemû karên xwe wê li welêt wê bikê. Di nava welêt de jî wê, bi komên weke yên kurdan re wê têkiliyê dênê û wê ji wan rew wê bêjê ku 'ew hatina ser desthilatê hunê hemû mafên xwe yên civakî hildin'. Lê humeyni piştî ku wê were welêt wê êdî wê herkesek zanibê ku wî bi derewînê hemû kes xapandina. Piştî ku ew hat welêt û kurdan doza mafê xwe kir wê di asta pêşî de wê 'fetwa serê kurdan a ji aliyê humeyni' ve wê were ragihandin. Di wê demê de wê xiyanete humeyni wê bi wê rengê wê êdî wê weke ku wê were pênasekirin.

Wekî din wê bi awayekê diro wê dema ku wê li firansa jî bê wê bileyizê. Bi alikariya wan wê bileyizê û wê weke li cem wan bê. Piştî ku ew ew hat welêt wê êdî wê bi dana serdegirtina balyoza amarika re wê, dîmenekê din wê bide dîyarkirin.

Ji aliyê kurdan ve wê rewşa mosaddik ku mirov wê hilde li dest wê di nava hinek ragihandinan de wê, ew wê, di dîmenekê ku wê çawa wê li ser bi şunve vekişîna alikariya sovyetê ji komare kurd re ku ew dibê wê

bahsa wê were kirin ku ew bi wê temenê têkiliyekê jî wê bi wan re wê dênê. Rejima mihemed riza şah û heta mosadkki wê, wê bi têngîna 'kurd, weke beşek netewa iranê a nikaribê ji wê were birrîn' wê li wê binerê û wê di wê temenê de wê piştî rûxandina komare kurdistanê wê bi politikayên entegrekirinê û bi wê weke millet û civakek cûda a kurd ku ew newê pênasekirin wê li ser wê bisekin in. Minaq di wê demê ku wê serokê aşîra şencabî a kirmaşanê û kurd bê kerim şencabî di rejima mosaddik de wê, weke serokêwezirê perwerdeyê ê hukumeta mosaddik wê were bi erkkirin. Di dema mihemed riza şah de wê gelek serfarmandar û generalên wî weke kurd bin wê werina bi erkkirin û ser ziman. Di rewşa dema mosaddik de wê 'zagona reforma ardê' de wê, weke rewşa kurdan wê di awayekê de wê bê temenê ku ew jî wê sûdbigirin. Lê di wê demê de wê salixkirinên weke bi wilayatî wê gelek herêmên rojhilatê kurdistanê wê di nava wilayatên deervî kurdistanê ên rojhilat de wê werina pênasekirin. Ev wê weke rewşên ji hundur ve qatkirina nava civakê wê ji aliyê kurdan ve wê were pênasekirin. Di wê temenê de wê rewşên weke sovyetan bi navê 'azaerbeycana jorin' ku wê herêmên rojhilatê kurdistanê weke urmiyê wê werina pênasekirin ew wê weke rengê politikayên rejima mosaddik ên qatkirina têngîna civak û milletê kurd a bi serê xwe ku ew wê bimeşênê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin bê. Di wê demê de di parlamane bi 290 kesî de wê, weke 30 ji wan weke wekilên kurd pênasekirin wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di şewayekê de wê, rengê politikayên dema mosaddik ên li hemberî kurdan wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Weke politikayên bişavtinê ên ku wê tirkiya wê bimeşênê weke partiyên tirk ên weke ya Ardogan ku wê piştî wê bibêjin '70 wekilên min ên kurd hena' wê bi heman rengê di dîmenekê de wê, ya dema mosaddik wê li hemberî kurdan wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nûqtetekê de wê, di dema mosaddik de wê, rewş wê were dîtin. Ew jî wê weke nûqtetek levkirinê bê ku wê bi ti awayê mafên ku wê werina wateya serxwebûnê û bi serê xwe bûnê a civake kurd wê ji wan re wê newê pênasekirin bê. Rengê wan politikayên mosaddik wê piştî wê di dema humeyni û kirinên wî yên bi çerçoveya rejima islamê re wê di wê temenê de wê êdî wê werina dîtin. Wê rengê wan politikayan wê di awayekê de wê werina dîtin.

Weke ku wê li tirkiya wê bahsa ozal weke bi aslê xwe kurd wê biikin wê, bi heman rengê wê rejima humeyni a islamî jî wê politikayên bi wê rengê wê li ser kurdan re wê temenê wan çêbikê û wê werênê ser ziman.

Minaq nemzetên serok komariyê ên weke Mohammad Baqer Qalibaf ku wê kûrekê hussein Ghalibaf ku ew bi aslê xwe weke malbatek kurd dihê zanîn jî wê were ser ziman. Di wê temenê de wê ev çawa wê ji temenekê wê kurdan ji mafê wan ên civakî wê weke beşek ji civake faris û iranî wê bidina nîşandin û wê ji mafên wan ên civakî wê mahrûm wê bikin û wê li ser wê re wê weke di nava rejimê de wê 'weke xwediyê heman mafê na' ku wê bidina nîşandin wê bi wê armancê ev politika wê bidina pêşxistin. Weke kurdekê û wê nebê xwedî maf. Lê weke farisekê û serokekê wê karibê xwe bide nîşandin û bibê xwedî maf, weke ku wê çawa wê tirkiya li ser ozal re wê hema propagandayê wê bikê û wê bi wê bibêjê ku 'kurd xwediyê heman mafên bi destûrî ên weke ji tirkekê re dide nîşandin bê.' Heta ku ew weke tirk bê wê mafê wî hebê lê ew kurd bê wê ti mafê wî nebê. Ev rengê politika wê di demên rejima humeyni de wê were dîtin ku wê zêdetirî wê weke renekê politikayê ku wê serî li wê were dayin bê. Ozalê rejima iranê wê Mohammad Baqer Qalibaf bê. Di wê temenê de wê karibê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, rejima humeyni wê piştî wê demê wê di awayekê de wê weke bergirek wê xate rejima pahlawiyên wê, li ser welêt wê were pêşxistin. Di wê temenê de wê, di temenê şîitîyê de wê çawa wê, weke bi olî wê temenê 'wekehevdûbûnê' wê bi rêyên bişavtinê li ser temenê olî re wê pêşbixê wê bi wê armancê bê. Gotinên weke kurdên şîi wê alaqa li rêveberîya cihê wê nedina nîşandin û wê di wê temenê de wê, nexwezî ku ew cihê bibin wê li ser wê temenê wê werina bilêvkirin bin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê di nava şîiyan de ku wê bandûra wê li kurdên elewî ên beşên din ên weke bakûr jî wê xwe bide dîyarkirin wê 'weke nexwestina bûna xwedî rêveberî' û hertimî bi desthilatiya serdest a li iranê bi ya faris ve girêdayî wê were pênasekirin û li tirkiya bi rêveberiyên tirk û rêxistinên wan ve girêdayî wê çawa wê weke ji navikê ve were pênasekirin wê weke renekê wê politikayê ku wê li ser temenê dijberîya hebûna civaketiya kurd wê were pêşxistin bê. Li ser wê temenê wê mijare civakê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi wê çerçoveyê re wê li ser temenê bişavtinê û hwd re wê were armanc girtin. Tûnakirina hebûna civakê wê di wê temenê de wê were pêxistin. Pêjn û ankû figurên weke Mohammad Baqer Qalibaf li iranê derxistina li pêş wê bi wan re wê çawa di nava netewa farisî a iranî de wê, bi têgînên weke entregrekirinê ku wê li ser temenê dijberîya civake kurd wê bi renekê were ser ziman wê, werina derxistin li pêş bin. Ev wê di renekê de wê weke modelek ramyarî û ankû şiyasî ku wê bi wê re wê çawa wê bi

hebûna civake kurd re wê li rojhilat wê piştî dema hukumeta kurdistanê a kirmaşanê û piştî wê a komare kurdistanê a kurdistanê wê bi wê temenê wê re wê şerbikin ev pêjn û ankû figur wê ji nava kurdan wê werina naqandin û wê werina pêşxistin. Di roja me de jî wê temenê şerê van rejiman ên bi civake kurd re wê ev kesên ku ew bi wê rengê dihên naqandin wê biafirênê. Wê di wê temenê de wê, li hemberî hebûna têgîna milletê kurd ev wê weke hebûnek zêhnî a dijberî bi temenekî hêrîşî wê li ser wê rengê pozisyona wan a di nava rejimê û hwd de wê were pêşxistin bê. Di wê demên piştê ên dema rejima humeyni de wê çawa wê ji tahrânê wê rastarast wê were rêvebirin wê di wê temenê de wê, were rêvebirin wê li ser wê re wê ev çerçove wê were pêşxisitn. Ev jî wê di awayekê de wê li ser temen û esasê tûna hasibandina hebûna millet û civaketiya kurd li rojhilatê kurdistanê re wê were kirin, weke ku wê çawa wê li tirkîya ji anqarê wê çawa wê bi wê ji wê rêvebirinê wê hebûna millet û civaketiya kurd wê bi navê wê û zimanê wê were qadaxakirin û redkirin.

Di çerçovya wê demê de wê gelek aliyên wê yên ku mirov wê karibê wan fahmbikê û werênê ser ziman wê hebin. Di wê temenê de wê, politikayên dema mosaddik ku wê piştî dema rûxandina komare kurdistanê wê di wê temenê de wê çawa wê bi encamên wê re wê ew wê were holê rakirin. Di aslê xwe de wê destê mihemed riza pahlawi û fermana wê di bi derve kiriina qazi mihemed de wê hebin. Li ser wê temenê ku mirov li rastîya wan binerê wê hinekê din wê di çerçoveya kiryarên wan de wê bi politikayên ku ew dimeşênin re wê zêlaltir wê di rengê de wê weke ku wê werina dîtin bi rastîya xwe re.

Xabatên bo rizgarîya kurdistanê li rojhilat û tevkujiyên serokên kurd ji ali demên rejima mihemed riza şah, mosaddik û heta dema rejima humeyni a islamî

Di demên piştî komare kurdistanê a mihabadê û rûxîna wê û pê de wê pêvajoyek nû wê destpê bikê. Di wê demê de wê politikayên dorpêçkirina civake kurd li rojhilat wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê were pêşxistin û wê werina serwer û serdest kirin. Di dema mosaddik de wê di dewama ya mihemed riza pahlawi de wê ev politika wê werina domandin û wê di wê temenê de wê çawa wê, di awayekê de wê, di temenekê bi temenê gotinên 'bişavtinê', 'entegrebûnê' û hwd re wê civake di awayekê de wê bi tevgerên bo azadîya wê re wê marjinalize bikin wê, hewldan wê bi awayekê pirralî wê werina kirin. Di wê warê de

wê demên mihemed riza pahlawi û yên mosaddik wê weke demên giring ku wê temenê van politikayan wê bê avêtin û domandin. Piştî wan wê rejwima humeyni wê di awayekê de wê weke rejima wê xatê û politikayên wê pêşkeve.

Di wê demê de wê, rêxistinên kurd ên weke PKD-Î û KOMALE wê hebin û wê ew jî wê awa wê pêşîya tevger û xabatên wan bigirin û derfet ji wan newê hiştin ku ew li welêt xabatê bikin wê di wê temenê de wê li ser wê were sekin in. Di awayekê de wê li şûna wan wê kesên weke Mohammad Baqer Qalibaf û hwd ku wê bi rêya wan wê ev politikayên bi navê entegreyê wê werina pêşxistin wê di wê demê de wê weke model wê derxina li pêş. Di dewama wê de wê li rojhilatê kurdistanê wê di wê demê de wê kesên weke Dr. Qasimlo û şerefkendî wê, derkevin û wê bikevina nava hewldana şikandina wê dorpeçkirina bi politikayên 'entegreyê' ku ew dihên pêşxistin. Di wê temenê de wê qasimlo wê qasimlo wê xwandina xwe ya bilind wê li firansa wê hilde û wê piştê wê wergerê welêt û wê weke serokê rêxistina PDK-Î'ê wê kar û xabatên xwe wê bide domandin. Di wê demê de wê, xabatek wî ya bi navê 'kurd û kurdistan' jî wê bibê û ew wê, di wê de wê, rewşa demê û kurdistanê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Wê dema ku mirov li navaroka wê xabate wî dinerê wê yekser wê fahmdikê ku ew wê dorpeçkirina bi politikayên bi navê entegreyê ên rejima iranê ji demên mihemed riza pahlawi, mosaddik û heta demên rejima humeyni wê di wê de wê di awayekê vekirî û baş de wê karibê wê kifşbikê û wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê qasimlo wê weke serekê kurd ji herêma parazgeha kurdistanê a urmiyê bê û wê di wê demê de wê ji urmiyê heta salmas, mikriyan û hwd wê, weke navendek giring a ramiyarî û rêxistinîya rizgariya kurdistanî wê rola xwe bibîne.

Di demên ku wê şerefkendî wê were wê di şopa wî de wê l igelek deverên rojhilata kurdistanê wê xabatên xwe wê bikê û wê, di wê temenê bigihijê hevnasîna baş bi dîrok û hebûna civakê re. Piştê ew dixwezê xwandina xwe ya mazin bikê û ew wê li ser wê temenê di şopa qasimlo de wê weke wê bikê. Ew jî diçê firansa û li wir li ser kimyayê wê doktoriya xwe wê bikê. Wê bi qasimlo re wê hevnasîne wê bikê û wê di wê demê de wê, ji wî jî wê bi bandûr bikê û wê xabatên xwe wê li rex wî û ankû bi wê re wê bide domandin. Piştî wê ew jî di nava rêxistina PDK-Î de wê, bidomênê weke endamê wê yê navendî. Ev herdû serok û kesên pêşeng ên weke ku wê bikevina armanca rejima iranê ji demên mihemed

riza pahlawi û heta ya mosaddik û humeyni wê neçar bimênin ku ew derkevina dervê. Di wê rewşê de wê qasimlo wê bi hênceta hevdişinê ji aliyê endamên Savak'ê ên ku wê refsencanî wê bişênê bo kuştina wî ve wê li awusturya wê di 13ê, tirmeha 1989 li wiyane wê were qatilkirin.

Di wê demê de wê, bandûra qatilkirina qasimlo wê bi zêdeyî wê li herêmê wê bibê. Di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê ku wê weke derbeyekê jî bê ku ew li rêxistina kurd a demê a rojhilatê kurdistanê bê. Di wê demê de wê piştî wî şerefkendî wê weke serok wê êdî wê derkeve li pêş û wê di kongira piştî qatilkirina qasimlo de wê bi dengên giştî wê weke serokê rêxistinê wê bibê. Ew jî wê piştî wê bo ku wê, ji ber ku ew weke serokê civake kurd a rojhilat wê were nasîn wê ji aliyê sixorên iranê ve wê, 17 êlûna 1992'an de wê li almanya bi sê hevalên xwe re wê rastî hêrîşê wê were û wê were qatil kirin.

Ev serok û sîyesetmederên kurd ku wê hê di dema mihemed ria pahlawi de wê xabatên xwe wê bidina domandin wê di wê temenê de wê ev sîyesetmederên kurd wê ji aliyê dema rejîma islamê a humeyni a islamî ve wê werina qatilkirin. Di wê temenê de wê, karên ku wê weke humeyni li wê temenê weke nekarîna serokên kurd bikujê û li gorî humeyni nîvcû mana ew di wê temenê de wê dixwezê temem bikê. Di wê temenê de wê, hemû pêjnên civakî ên weke serok ku ew dikarin serokatîyê di wê demê de ji kurdan re wê biikin wê yek bi yek bi fermana humeyni û bi teybetî refsencanî ku ew weke kesekê payabilind û weke berpîrsîyarê meşandina politikayên tafisandinê ên li ser serê civakê kurd hatiya bijartin wê, bi fermana wî ew wê di wê demê de wê bi destûra humeyni wê werina kirin.

Humeyni wê piştî ku wê şoreşa islamê wê bikê û wê were welêt wê di wê demê de wê, çawa wê ji bin sozên ku wî dana kurdan wê xwe xilasbikê wê bi rêya refsencanî wê bikeve nava xwe xilaskirinê de. Li kurdistanê refsencanî wê weke mirovî wê yê karê pis û xirab wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê, komên weke yên azarî, mogol, ecem û hwd wê li hemberî kurdan wê sor bikê. Wê weki din wê fetwaya serê kurdan wê bide û piştî wê hêrîşên van koman jî li ser hêzên iranî wê li kurdan wê zêdetir bibin.

Hêrîşên li civake kurd wê li ser wê temenê wê weke ku wê çawa wê piştî girtina ocalan wê bi ardogan wê li bakûr wê zêdetirî bi awayekê sistemetize û ankû sazûmanî wê zêdetir û pîrralî wê werina kirin wê, di dema humeyni de jî wê rewşek bi wê rengê wê xwe bide diyarkirin. Minaq piştî wî her rayadarên wî di wê temenê de wê ji xwe re wê, weke xwe bi erk bibînin ku ew li dijê kurdan bigotin bikin. Hêrîşên li çand,

ziman, û hebûnba civakê wê, di wê temenê de wê di her demê de wê zêdetirî bibin. Di dema min ev nivîs dinivîsand de wê, gotinên kesên weke imamê roja inê ên weke ahmed **hetemî** (li dora 28.01,2023an de wê ev gotin wê werina serfikirin.) ên bi rengê 'zimanê kurdî zimanê dojhê ya' werina serfikirin û wê werina ser ziman. Ev kes û kesên weke ku wê weke rayadar û berpîrsîyarên dojhê biaxifin wê, van gotinan wê di wê rengê de wê bi lêvbikin û wê werênina ser ziman. Berî wî kesî kesên tirk ên weke burhan kuzu wê dema ku wê mijare zimanê kurdî a perwerdeyê wê were ser ziman wê weke berpîrsîyarê şaytên wê di dîmenekê de wê bidina nîşandin wê, gotinên weke 'xwestina perwerdeya bi kurdî karê şaytên a' wê bi lêvbikin. Ev gotin û gotinên weke wan wê di çerçoveya rengê hêrîşên li hebûna civakî a civake kurd û nîrxên wê yên civakî wê çawa wê di renekê de wê herîş wê werina kirin de wê weke minaqna wê bin ku ew karibin wê baş bidina nîşandin

Di dewama kiryarên rejîma humeyni di dewama yên mihemed riza pahlawî û mosaddik de wê, di wê temenê de wê, bi van gotinan û gotinên weke wan ku ew dikin wê karibin baştirin çerçoveyek fahmkirinê bidina çêkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare rewşa civake kurd wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê di demên rejîma humeyni de wê di wê temenê de wê zêdetirî wê xirabtir wê bibin û wê, hêrîş wê bi wê temenê wê li hebûna civake kurd û nîrxên wê yên ku ew ji hebûna wê ya civakî dihên wê bîn kirin. Ji gotinên bi wê rengê ên weke Ahmed hetemî dihênê ser ziman û berî wê rewşên weke qatilkirina qasimlo, şerefkendi wê, di wê warê de wê di wateyek bi rengê hêrîşên li hebûna civakî a kurd de wê cihê xwe û wateya xwe wê bibînin.

Di destpêka şoreşa islamê de rewşa rojhilatê kurdistanê

Destpêka şoreşê wê weke ku wê were dîtin wê weke demek zêde giring ku wê di wê de wê hinek rewşên ku wê rûbidin wê bibin. Di wê demê de wê, rewşa rojhilat wê li ser sozên ku wê humeyni û aligirên wî bidina gel wê li bendê bûna çareseriyên pîrsgirêka rojhilat. Di wê demê de wê, di wê temenê de wê rewşa têkiliyên ku wê, di wê demê de wê bibê wê di wan de wê were ser ziman. Heta ku wê di sale 1979an de wê dema ku wê, şorewşa islamî wê bibê wê serokwezîrê pêşî mehdî bazargan wê di wê demê de wê, têkiliya têkiliya 'dema aşîtiyê' wê bi kurdan re wê were danîn û wê weke ku wê pîrsgirêkên wê werina hildan li dest.

Di wê demê de wê, weke çerçoveyek nîqaşê wê di wê demê de wê weke ku wê bibê û wê, di wê demê de wê, di her mehên pêşî de wê weke ku wê, rêxistinên kurd ên weke komale. PDK-Î û hwd wê derkevina li pêş. Weki din komên çapgir û yên marksist jî ku wê li herêma wê bibin wê doza mafê we yên civakî wê bikin.

Di wê demê de wê, dema ku wê bahsa pêvajoyên nîqaşkirinê a çareserîya aşîfîyane wê were kirin de wê li dû nûqtayan wê were lê bibin wê mihabad û sanandajê bin. Wê di wan herdû nûqtayan de wê platforma ku wê bibê wê di wê de wê ew wê werê ser ziman. Wê kesên weke Ahmed miftizadeh ku wê bi awayekê herênî wê hertimî wê hizrên xwer wê werênina ser ziman li rewşa rêveçûna axiftinên li ser aşîfîya bi kurdan re. Heta ku wê gotinên weke 'paymana aşîfîyê a bi xweserîya herêma kurdistanê ji aliyê humeyni ve hatîya mohrkirin û ew di berîkê de ya' wê werênê aser ziman. Li ser wê gotinan nîqaşan wê rewş û hewayaya ku wê biafirê wê herkesek wê di nava wê de wê, bidest xwe hanîna ser ziman wê bikê.

Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têkiliyên bi rêxistinên kurd û di nava civakê de wê di nava wan nqaşan de wê, bibin. Rêxistinên kurd ên weke PDK-Î û komale û rêxistinên din wê di nava civakê de wê weke nûmînêr wê biaxiftin û wê xwe derxistina li pêş.

Weki din ku wê wezirê karê derve ê irana demê Abdulla sahabî wê dema ku wê di danûstandinên ku ew li ser pirsgirêkên civakên cihê weke kurdan diaxifê wê gotinên weke 'humeyni hinek planên wî yên şenber di derbarê kurdan û rewşa wan de ku ew hena' wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê di newroza wê demê a li sanandajê de wê, pevçûnên ku ew li wir dibin jî wê, di wê demê de wê, weke ku wê were ser ziman wê çawa wê bi rewşek aram wê were bi dawî kirin wê kurd jî wê li ser wê werina sekin in. Li tahrana, qum û kurd jî wê bi awayekê wê li bendê bin ku ew di wê temenê de gav werina avêtin û aramî were çêkirin. Rêyver, bo komale Abdulla muhtadî wê, di wê heypeyvînek ku ew bahman seidî wê di wê temenê de wê hizrên li ser rewşa hewldana sekinandina pevçûnên sanandajê wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê li sanandajê di nava leşkergehê û gelê kurd de wê pevçûnên ku ew dibin wê piştî û di dema wê de wê, hevdiştin wê werina kirin û wê di wê temenê de wê, heyek mazin wê herê li ser rewşê.

Di rewşa mihabadê de jî wê di wê demê de wê komên PDK-Î ku wê li ser çerçoveya derxistina koma danûstandinê a bo aşîfîyê û di wê demê de

derketina li holê Deryus foruhar di wê demê de wê, çerçoveya hevdîtinên li mihabadê wê biafirênin. Di wê demê de wê, ev hersê heyvên pêşî ên hevdîtinê wê di aslê xwe de wê bendewarîyek mazin wê bidina çêkirin. Ji serokwezir Mehdî bazargan, wezirê hundur abdulla sahabî û wezirê ewlehiyê ahmed jawadî wê di wê demê de wê, di awayekê de wê, danûstandinên wan li ser mijarê wê werina ser ziman. Di wê temenê de wê, bendewarîya ku wê were çêkirin wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê bê ku wê, bi destpêka şoreşê re wê, rewşa statûya herêmên rojhilat êa civake kurd jî wê bi wê re wê were denezendin. Di wê temenê de wê her çendî ku wê wê dema ku wê rayadarên humeyni wê biaxifin û wê bahsa rewşa amedeyiya plana şaitîyê û peymanê wê ya ku ji aliyê humeyni ve hatîya mohrkirin û amede ya jî wê bikin jî lê wê piştî wê ti tişt wê zêde wê newê li holê. Ya ku wê sabrî û nearamiyê wê di dilan û seran de wê bi gûmanî çêbikê jî wê ev rewş bê.

Lê di wê demê de wê piştî wê reşwên weke plana humeyni a amaede ku wê j ideveê rayadarên hukumetê ên weke Abdulla sahabî wê derkevin wê piştî ku wê, hêzên şoreşê weke 'sipahê pasdaran' wê hêrîşî giştî û mazin wê bidest birina ser kurdistanê wê di wê demê de wê, êdî wê weke rengê wê dîyar bibê. Di wê temenê de wê bêbawerîya bi humeyni ku wê di wê demê de jî wê bi gotinên weke 'ew amdekariya hêrîşê dikin' jî wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Humeyni wê bi carekê wê kurdan weke komînist û dij islamî wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê 'fetwa' hêrîşên li ser serê wan wê bide. Di wê temenê de wê, piştî wê, were fahmkirin ku ew pêvajoya danûstandinê wê bo xwe bi temenkirina li ser desthilatê weke ya dem qizînckirinê bê.

Di dewama wê de wê, dema ku wê hêzên şoreşê weke sipahê pasdaran wê bidina hêrîşkirin wê bi wê re wê gelek kesên weke bi dil bi carekê wê bikevîna nava tevgerê de bi wan re.

Di wê demê de wê tevger û rêxistinên kurd ên weke PDK-Î û komalê wê bi awayekê wê hêzên mobilize bikin ku ew bi dest tekoşînê li hemberî şoreşê bikin. Di wê demê de wê, bi fermana humeyni û fetwa wî ya li serê kurdan wê ji bili hêzên spahê pasdaran wê bi deh hezaran kesên dervî wan ên bidil ên ku ew bi wan re hêrîşî kurdan dikin û bidest hêrîşî can mû malê kurdan dikin wê bibin.

Di wê demê de wê dema ku wê humeyni wê dît ku kurdan bidest tekoşînê kurd wî di wê demê de wê hêzên spahê pasdaran da vekîşandin li leşkerghan. Di wê demê de wê piştî wê, êdî wê bidest hizirkirina bi

rêveçûnê a rejimê ku wê, li wê bihizirin wê bikin. Di dewama wê de wê piştî ku wê rewşa hîlbijartinê wê were pêşxistin wê di wê demê de wê kurd jî wê, di wê demê de wê namzetên xwe wê bidina nîşandin. Minaq qasimlo di wê demê de wê ji urmiyê wê weke nazmet di sale 1979'an de wê bê bijartin ji aliyê gel ve li kurdistanê.

Di wê demê de wê komên ku wê werina bijartin wê di destpêkê de wê bi temenê destûrî û afirandina wê û çêkirina wê re wê, cihgirtiban. Lê ew jî wê di awayekê de ji aliyê tundrewên olî û hwd ve wê bê astengkirin ku kurd wê di wê de wê bibin û wê bandûra xwe wê li wê bikin. Di wê demê de wê rêxistinên kurdan ên weke PDK-Î û komale wê pêşmergeyên xwe bidina sekinandin û wê bixwezin ku ew agirbest bibê û pîrsgirêk bi rêya bêçek were nîqaşkirin. Lê hêzên humeyni wê di wê temenê de wê weke ne bi wê dilê û xwestekê bin.

Di wê demê de wê komale bi hizrên xwe yê marxist û hin komên din ên weke sosyalist wê bi PDK-Î re wê cihê bigirin û wê di nava civakê de wê bixwestin ku ew, bi aliyê faodali û hwd re jî têbikoşin. Di wê demê de wê, hewldanên hanîna aşîtiyê û xweserîya kurdistanê ku wê weke ku wê bê gotin ku humeyni ew mohrkiriya jî wê, çawa wê bê kirin wê bo wê jî wê hewldan di wê demê de wê bibin. Lê ew peymanî xweseriyê ku wê bê gotin ku humeyni ew mohrkiriya wê ti carî ew dernekeve li holê.

Di wê demê de wê, hewldanên bazargan ku wê bibin wê, bi sernekevin. Di awayekê de wê weke ku wê were dîtin di nava têgîn û hizrên bazargan û humeyni de wê weke ku wê were ser ziman wê cihêbûn di nerîna wan a nava wan de wê hebê. Di awayekê de bazargan wê weke kesekê reformker di dema mosaddik de jî wê li ser wezîrê ser şerketê niftê wê bibê û wê, di wê demê de wê, di hukumetên pahlawîyan de jî wê erk bistênê. Di wê demê de wê, dema ku wê şoreşa islamê bû wê, di wê demê de wê, weke serokwezîrê wê yê pêşî wê bibê. Lê dema wî kort dibê. Di wê demê de wê ew dema ku ew dihê bi hevdiştinê çêkirina aşîtiyê li ser xweserîya kurdan wê di wê de wê bi bawer bê ku wê ew wê bibê. Di wê temenê de wê, piştî wê ku wê, humeyni wê nerîna xwe wê bi aliyê şîitiya tundrew ve wê bi gûharênê û wê piştî wê, fetwa serê kurdan wê bidê wê weke ji hev cihêbûna wan jî wê di rengekê de wê, were dîtin. Di wê demê de wê tengezerîya dilgirtiyên di balyoza amarîka de jî wê di wê demê de wê, piştî wê êdî wê ji kar destê xwe wê bê gotin ku wê bikişênê. Lê di wê demê de wê hewldanên bi danûstandina bo aşîtiyê wê weke ku wê ji aliyekê ve wê di dîmen de wê bidom in. Di wê demê de wê komek weke ji kesên weke bi navê Dariush Forouhar, Ezzatolla Sahabi, Hashem

Sabbaghian û Mostafa Chamran wê di mijdara 1979an de wê herina mihabadê ku ew wan danûstandinên ne bi rêkûpêk ên aşîtiyê di cihê xwe de bişopênin. Ev koma weke ya 'delegesyona koma aşîtiyê' ku wê were bi navkirin weke bi 'nîyeta baş' ku ew bidina nîşandin re wê xwe bidina dîyarkirin.

Di wê demê de wê, kesên weke ku miftizadeh û qasimlo ku wê weke kesên danûstandinê bikin wê, derkevina li pêş. Lê di wê demê de wê weke ku wê di nava rêxistin û komên kurdan de wê ji ber qatbûna bi nerênên wan wê zêde nikaribin di awayekê de ew wê yekitiyê di nerînê de di nava xwe de wê çêbikin. Rejima humeyni rayadarên wê jî wê, bixwezî ku ew ji aliyê wek ebi kesên nêzî rejimê û oldar pêkherê. Minaq miftizadeh wê kesekê weke serokê dibistana koranê bê.

Di wê demê de wê koma delegegesyona bi nîyeta baş ku wê were wê di wê demê de wê, li ser çerçoveya xweseriyê wê, hinek kesên weke dadmendên kurd ên weke Sarem al-Din Sadeqwaziri wê, çerçoveya peymanê aşîtiyê a xweseriyê bi têgîna huquqî wê binivîsênin û wê werênina ser ziman. Bernema ku wê bê nivîsandin wê li ser temenekê bi têgîna xweserî wê were amede kirin û wê di wê de wê, herêma kurdistanê wê weke ji aliyê aborî, ramiyê û dîrokî ve wê weke bi iranê ve girêdayî wê di wê de wê were ser ziman. Wê kurd wê hêzên wan parastinê û aşayîşê wê ew wê ji nava wan wê were çêkirin. Ew wê sînorên xwe wê biparêzên. Weki din wê kurdistan wê hukumeta xwe wê hebê lê wê berpîrsîyarîya hukumeta navendî jî wê li ser wê hebê. Di demên nîqaşên dema bazargan de wê mijarên aborî û şûnmayîna bi aborî wê bi awayekê wê zêde wê bal wê were li ser wê kişandin û ew jî wê weke xalek ku wê di wê de wê were ser wê sekin in. Di wê de wê, rewşa aborî wê, weke mijarekê wê di wê de wê çawa wê were bernemakirin wê were bi xalkirin. Weki din wê hêzên sipahê pasdaran û leşkergeh wê bîn derxistin dervî herêmên bajaran û wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, tevli jîyane nava gel wê nebin. Li kurdistanê wê leşkerî wê di nava sînorê wê de wê bi wê re wê bibê û wê, ev wê, di herêmên xwe de wê ew wê werênina li cih. Û di dewama wê de wê kesên ku wê weke birokrat û rêyadar û rêveber li herêma kurdistanê wê ji nava kurdistanê bin.

Ev wê di wê temenê de wê hinek ji wan têgînên ku wê di wê bernema aşîtiyê de wê werina binxalkirin bin. Di dewama wê de wê hukumet û parlamene kurdistanê wê bibê û wê ji wê herêm wê were rêvebirin. Wê hukumet wê ji aliyê weke ramiyê, aborî, çandî û hwd wê berpîrsiyar bê. Di wê temenê de wê, çawa wê têgîna maf û azadiyê xweşibîne di nava

civakê li hemberî hev û têkiliyek aşîtîyane wê pêşbixê wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê nazmet wê bi bijartinê wê bibin û wê di wê demê de wê di nava komên civakê de wê xweşbînî û ankû toleransê wê pêşbixê li hemberî hev. Weki din wê di çerçoveya pergale aborî a herêmê de wê, dahatên wê di destê wê de wê berhev bibin û wê xwe bide bi temen kirin. Wê zimanê kurdi di dibistanên herêmê de wê were perwerde kirin û wê, dibistan û zaningeh wê bi kurdî wê perwerde bibînin wê di bernemeyê de wê werê ser ziman. Komên civakên herêmê ên bi etnikî ên cihê wê mafê xwe hanîna ser ziman, bi rêxistinîkirin û pêşxistinên xwe yên bi çandî û hwd wê, ji wan re wê were pênasîn. Weki din wê kurd û hukumeta herêmê kurdistanê wê ji avakirina dibistan, nexweşxane û hwd wê berpîrsîyar bê. Pergale dadê wê bi serê xwe û ne girêdayî ti deverên din bê. Wê tenê di çerçoveya kurdistanê de wê, li gorî rastiya wê ya bi serê xwe wê tevbigerihê. Lê wê di dozên giran de wê, dadgeha bilind wê ya iranê jî wê karibê dozê hilde li dest. Di zimanê pergalek dadê de wê kurdî û farîsî wê bi hev re wê werina bikarhanîn. Weki din wê dervî parlamene kurdistanê wê herêma kurdistanê wê karibê namzetên xwe bişênê parlamene giştî a iranê û bibê xwediyê nûmînêriya xwe ya li wir. Li ser temenê mafên bingihên wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê were li ser wan sekin in. Di wê pêvajoyê de wê kesên weke qasimlo û şêx Izzedin ku wê navê wan wê derkeve li pêş wê bibê. Di wê demê de wê şêx Izzedin jî wê, bixwezê ku qasimlo derkeve li pêş di pêvajoyên prosesse aşîtîyê û meşandina wê de.

Qasimlo wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê weke kesekê ramiyarîvanê kurd û serok wê hin bi hin wê derkeve li pêş li berçav. Di wê demê de wê ev wê weke kesna pêşeng ên demê wê bê dîtinku wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê demê de wê, pêvajoyên aşîtîyê ew wê di awayekê de wê bi rêve bibin.

Di wê demê de wê, bi zêdeyî navê PDK-Îê wê derkeve li pêş û di wê demê de wê kongira xwe ya di wê demê de ku wê bikê wê di pêşengîya qqasimlo de wê li gorî wê çerçoveya xweserîya kurdistanê rojhilat wê, bixwezê ku ew bi temen û andamên xwe bide dîyarkirin di nava paertîyê de. Di wê demê de wê, rêxistinên weke Tudah wê bixwezînin ku ew ji aliyê xwe bandûrê li xate ya wê ya ramiyarî li wê bikin. Bi wê re kesên weke Ghani Blurian wê di awayekê de wê, li gorî rejima humeyni wê di awayekê de wê bixwezînin gotinê bilêvbikin. Minaq wê bi serê xwe bûna xwediyê hêza xwe parastinê a herêma kurdistanê wî li dijê wê hizrên xwe dihanî ser ziman.

Wî ev weke hêzek li hemberî hêzên iranê bi nav dikir û wî dihanî ser ziman. Her çendî ku ev wê xwediyê weke hizrek sosyalistî jî wê xwe bidina nîşandin jî lê wê di wê temenê de wê, di nava xwe de wê ne xwediyê hizrek zelal a bi têgîna pêşketina civakî a bi serê xwe re jî bin. Di nava hizrên rêxistina Tudahê de wê ew wê werina ser ziman ku wê humeyni wê li dijê emparyalismê tekoşîn daya û ew divê ku ew li aliyê wî cih bigirin. Di wê temenê de wê ev wê, di awayekê de wê weke temenekê ku ew xwe bi wê re ew nêzî rejimê dikin bin û ankû dixwezî li ser wê re bi wê re di wê temenê de ew tevbigerihin.

Mijare tengezerîya dilgirtinên balyozê wê di wê temenê de wê, bandûrek zêde mazin wê di demên piştre de jî wê li nerîna mirovan a di derbarê şoreşa islamê a iranê de ku wê bibê jî wê bikê. Di wê temenê de wê ev qeke nûqtetek ku wê bi wê re wê weke humeyni wê bi wê re wê, weke tekoşarê li hemberî emparyalismê ku ew ne bi wê hizrê jî bê ew were pênasekirin.

Di wê demê de wê, ev nîqaşên li ser PDK-Î wê di wê demê de wê, di kongira wê ya salên 1988 wê di awayekê de wê, bê temenê nîqaşên mazin li ser çerçoveya listeya qasimlo û yên kesên weke Jalil Gadani, Salam Azizi û hwd. Di wê demê de wê, bi pozisyonek çawa wê xwe bi xwe wê rabin û wê di wê demê de wê, bidina dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, ev rewş wê, bi demê re wê, di awayekê de wê, di rewşa rojhilat de wê, weke rewşek ku wê, di nava nîqaşên endamên rêxistinê de wê hin bi hin wê bi aliyên din ve wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, mijare qasimlo ku wê bi demê re wê di nava rêxistinê de wê were nîqaşkirin wê derkeve li pêş. Ev wê heta rewşa ku wê, humeyni wê ew wî weke 'kesekê armanc wê bê dayin nîşandin wê bibê. Humeyni di xwest ku ew pozisyona rêxistinê jî di temenê weke nimînêrê herêma kurdistanê wê ji wê dûrbikê. Wê di wê temenê de wê marjinalize bikê û wê dûrbikê wê li ser wê bisekinê. Ber vê yekê wê kesên weke qasimlo wê li ser wê temenê ku ew li berçav weke serokna civakî ên herêmê wê werina armanc dayin nîşandin. Li gorî ku wê were ragihandin di demên piştre wê bê gotin ku rejima şah humeyni hizir dikin ku ew bi ji holê rakirina qasimlo re wê, temenê rêxistinê jî wê weke nimînêr wê ji holê rabikê û wê derbeyê li wê bixê. Ji xwe di salên piştre wê komaleyê zehmetkeşanî bê û ankû PDK-Î bê wê bi rêxistinên din ên herêmê ên kurdistanî re wê di awayekê de wê, ji wê rewşa xwe ya hêzî wê piştî wê hin bi hin wê bikevin. Di awayekê de wê ji wê rewşa nimînêrîya xwe ya

civakî wê ji wê pozisyona karina dana dîyarkirinê û bandûrkirinê wê hin wê bi şûn bikevin. Di awayekê de wê di wê temenê de wê rewşa herêma kurdistanê rojhilat jî wê di wê temenê de wê rewşa li rewşek nedîyar wê li demê wê were berdan. Ev jî wê weke pêvajoyek ku wê çawa wê di wê demê de wê, di temenê nê nûmînêr de wê were hiştin. Di dema humeyni û rejima wî de wê, dorpêçkirina ku rejima şah mihemed pahlawi li kurdistanê pêşxistibû piştî dema mihabadê wê, nexwezê wê rakê. Vajî wê li gorî xwe û rejima xwe wê bikê awayekê û wê kontrol bikê. Di wê temenê de wê piştî wê, rêxistinên ku wê pêşkevin ên kurd li herêmê weke PJAK û hwd jî wê, di dewama wê de wê li herêmê wê yan ne di farqe wê bendê dorpêçkirina civakê de bin û yan jî wê di awayekê de wê xwe nêzî wê bendê nekin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê piştî wan û di demên wan de jî wê ew rewşa dorpêça civakî wê di awayekê de wê li ser çerçoveya rejima giştî a humeyni hwd re wê bê dayin domandin. Wê di wê temenê de wê, piştî wê jî wê, ew valahi wê bi nimînêrî wê nexwestin ku ew were tişîkirin. Di wê temenê de wê di nava civakê de wê di awayekê de wê, ji wê aliyê civakî ve wê, hevgirtinekl giştî a ser rêxistinên ku wê di wê temenê de wê hemû pîrsgirêkên rojhilat wê hilde li dest û wê rewşek nimînêrî a bi rêkûpêk wê bikê wê di wê temenê de wê, hê jî wê weke nebê.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê, ber vê yekê wê, di rewşa şoreşa rojhilat de wê, valahi wê ji wê aliyê ve wê ji ber ku wê di temenê serokatîya pêşengî û nebûna wê de wê bibê wê êdî wê nikaribê xwe di awayekê weke ku ew dixwezê de wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman bê. Pêşketinên bi PDK-Î re ku wê bibin di dema qasimlo de wê ew jî wê bi kuştina wî re wê di awayekê de wê weke ku wê werina holê rakirin. Wê ew atmosfera civakî û pêşengî wê, dîmenê wê di awayekê de wê piştî wî û kuştina wî were ji berçav dûrkin.

Di rewşa îranê û rojhilat de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bêgûman wê, derfeta çareserîya xweserîya rojhilat wê hê jî wê di wê temenê de wê hebê. Di wê temenê de wê, di awayekê bi rêkûpêk de wê pêwîstîya sazûmanek pêşengî a di asta bilind de ku ew rast rewşa herêmê fahmbikê û karibê wê pêşengiyê di her reşên tengezerîyê û hwd de wê bikê bê. Ji wê aliyê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giringê ku mirov wê karibê wê di serî de wê balê bikişênê li ser wê bê.

Gelê rojhilat wê di wê temenê de wê li ser temenê xwe yê dîrokî, ramiyarî û hwd de wê, vbi bandûra pêşketinên wê yên civakî ên piştî

ûşerê cihanê ê yekem û hwd wê, xwediyê temenekê hişmendî ê hemdem ê zêde pêşketî bê. Lê ev wê, di wê temenê de wê, di awayek de wê, bi gotin kirin û rêxistinkirina wê jî wê wilqasî wê giring û pêwîst bê.

Di wê temenê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê, civake kurdistanê a rojhilat wê, di awayekê de wê di nava xwe de wê cihê reng bê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê çawa wê, di awayekê wan aliyên wê li berçav bigirê û wê di wê temenê de wê li ser temenê wê yên civakî bi bernemeyên pêşketinê wê pêşbixê wê pêwîst bê. Îranê wê weke ku wê politikaya bi dorpêçkirina bi aborî weke ku wê tirkiya ji salên 1980 û pê de wê li bakûr wê bikê 'û wê bi zanebûnî wê li şûn bide hiştin wê, bi heman rengê wê rejima iranê a islamî jî wê heman politika wê li rojhilata kurdistanê wê bide kesên weke Refsançanî û hwd wê, li ser herême wê di awayekê de wê bide meşandin.

Dorpêçkirinên ramyarî û bi civakî ku wê piştî komare kurdistanê a mihabadê wê werina kirin wê lingekê wan ê giring wê di dema rejima humeyni de wê di wê temenê de wê li ser temenê dorpêçkirina bi aborî ku ew bi awayekê plankirî ew li şûn were hiştin û her wusa bi xwandinê û rêjeya wê ya xwandinê wê li şûn bide hiştin û hwd re wê di awayekê de wê, bê meşandin. Diwê temenê de wê pergale perwerde û ya aborîyê wê di wê temenê de wê weke du lingên wê yên ku ew li ser wê temenê wê, weke lingên şûn hiştina wê demê li rex yên aliyên demên wê yên berê wê bi zêdeyî wê di wê temenê de wê werina pêşxistin û wê li ser wan wê were sekin in bê. Ji aliyekê din ve ê ramyari ve wê, li ser rêxistina Tudah ku wê bandûrê bi ramyarî wê bixwezê li leyha rejimê humeyni weke 'tekoşarê li dijêî emparyalismê' ku wê pênasebikê ku wê bixwezê bandûrê li nava PDK-ê wê bikê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê ne tenê PDK-ê lê wê komale jî wê di awayekê de wê bikeve wê bandûrê û li gorî gelek dahûrzan û dahûrvanan ku ew şîrovevê li ser rewşa komale dikin ew li ser wê temenê ew dumenê xwe bi aliyê rejimê ve dişikênê û bi wê yekê wê bi wê re wê, di temenekê weke 'bêpirsgirêk' û bêî destlêdana li ti pirsgirêkên civakî û hwd re wê, bikê pozisyonekê de. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke di rewşek weke bi ramyarî kirina rewşek entegreyê de û bi wê marjinalizekirina wan rêxistinên kurd jî li rojhilat wê bi tememî wê weke aliyekê bandûrlêkirina li rewşa rojhilat û pêşketinên wê yên demê jî wê bikê. Di wê temenê de wê rojhilat wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, pêwîstîya wê ya kesên pêşeng ku wê piştî qasimlo û şerefkendî û hwd re wê weke wan dernekevin wê, di wê temenê de wê cihê wan heta roja me jî wê di

awayekê de wê weke vala bimênê di reng û awayekê de wê di dîmenekê de wê were dîtin.

Rêxistinên kurd ên rojhilatî û rewşa wan

Di wan deman de wê, dema ku wî bahsa rojhilat û rêxistinên ku wê li wê tekoşîna civakê a rizgarîyîya wê bidin wê di awayekê de wê, navê PDK-Î û komale wê derkeve li pêş. Li rex wê dem bi dem wê bi navê 'rêxistina azadîya kurdistanê' û hwd jî wê derkevin û wê bibin. Lê di wê temenê de wê bi zêdeyî wê navê wan wê were dîtin.

Di awayekê de wê piştî şoreşa islamî a iranî wê di awayekê dewê rewşa rêxistinên kurd jî wê bi politikayên ku ew di meşênin wê xwe di awayekê de wê ji rastîya civakê wê dûrbikin. Ev wê bi wan re w di awayekê de wê were dîtin. Minaq komale wê bi demê re wê çendî ku wê derkeve li pêş û wê navê wê, derkeve li pêş jî lê wê di awayekê de wê, di girtina xatek tekoşîna demokratîkî û civakî de wê, were dîtin ku wê bikeve nava zorê.

Wekî din wê di awayekê de wê di nava xwe gihandina wê asta ku ew karibin wê nimînêrîyê bi navê civakê wê bikin wê, di wê temenê de wê, were dîtin. Rêxistinên iranî ên dema mosaddik weke Tudah wê di wê demê de wê, weke rêxistinna ku wê, di dema şoreşa islamê de ji wê were dîtin bin û wê di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyê wê weke rêxistinna ku wê rejîma humeyni wê di awayekê de wê wan jî wê bikarbênê ku wê rêxistinên kurd û ankû kesên weke di bin sêwana wan de wê berhev dibin wan manipulabikê.

Di awayekê de wê, di demên dawî de wê, dema ku wê komale xwe wê li xate wê razênê wê bi demê re wê bi tememî wê weke rêxistinek bê bandûr wê li herêmê wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê ya PDK-Î jî wê di awayekê de wê, zêdetirî wê li ser temenekê sosyalistî û netewî wê xwe bide nîşandin bê. Komale wê zêdetirî wê weke marksist wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Manipulakiirnên ku wê, li ser PDK-Î wê bi rêya rêxistinên weke Tudahê ku wê werina kirin wê neta deverekê wê li hemberî wê bandûra wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê ne ji ber aktivbûna wê ya ji ya komale zêdetir bê. Ji ber ku wê hêstên nava gel ên netewî wê ji wê re wê musait bin û wê nikaribê di awayekê de wê di wê manipulakirina di wan de wê pêde herê. Ber vê yekê wê, di awayekê de wê, dema ku wê komale wê were hanîn li astek marjinalî wê rewşa PDK-Î wê xwe cihê wê bide nîşandin. Ber vê yekê wê, rêya ji rojhilat dûrkirina wê were bijartin. Derxistina ji rojhilat û şandina endamên wê li herêma başûr û ankû di awayekê de wê, weke ku

wê were dîtin wê, serokên wê yên weke qasimlo û ankû şerefkendî wê werina dersînorkirin û hwd re wê rewşa wê were dîtin.

Di awayekê de wê, ev wê weke aliyekê ku wê, civak wê çawa wê ji rewşa pêşengîya a nava wê were dûrkerin bê. Di wê temenê de wê li welêt wê derfeta jiyane wê ji wan re wê newê hiştin. Di awayekê din de jî wê, şerefkendî û qasimlo wê sûrgûnbûna wan û piştîre qatilkirina wan wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê din wê li ser têngîna rêxistinîyê li rojhilat û ankû li giştîya iranê wê dikarê wê bibêjê wê, bi awayekê wê, hewldana derfet nedana pêşketinên rêxistinî wê di wê temenê de wê, di çerçoveya politikaya rejimê a olî de wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî were dîtin. Wê weke 'li gorî olî wê ne rast were dîtin' wê were lê nerîn û wê intiba wê di derbarê de wê were çêkkirin. Aliyê din jî wê têngîna ku wê rewşa rêxistinên kurd ên weke komale wê bi bandûr bikê wê di bin navê marksistîyê de ku wê navberê wê bikina nava xwe û tekoşîna civakî a kurdistanê de bê. Ev wê di awayekê de wê wan bi tememî wê ji rewşa tekoşîna civakî wê di rengekê de wê weke ku wê dûrbikê. Ji aliyekê din ve jî wê li ser referansên Tudahê ve wê, weke humeyni li hemberî emparyalismê tekoşîya û em divê ku em li hemberê ne sekin in û tekoşînê nekin jî wê weke aliyekê ku wê bi wê manipulakirin wê were kirin û wê di wê temenê de wê, temenê tekoşînên civakî wê li herêmê ji aliyê van rêxistinên kurd ve wê weke xwe li wê rewşa iranê a rejima humeyni radestkirinê re wê di rengekê de wê bê temenê wê. Ya ku wê sosyalistên tirk wê weke di temenê 'netewa serdest' de wê di nêzîkatîyê de wê li yên kurd wê bikin wê, di awayekê de wê, ev di awayekê de wê li iranê jî di nava sosyalistên wê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, xwestina hertimî sosyalistên kurd weke yên berdestê xwe û ankû 'bin destê xwe' dîtin jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di sale 1983an de wê dema ku wê partiya kominist a iranê wê kongira xwe wê çêbikê wê di wê temenê de wê ew jî wê di wê temenê de wê di çerçoveyek giştî a iranê de wê, weke rêxistinekê wê, were dîtin ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê di wê rewşa têngîna sosyalismê û komonismê li iranê û rojhilat de wê, di awayekê de wê, bi zêdeyî wê heta demên şoreşa iranê a islamî jî wê di awayekê de wê bi hebûna sovyetê li wê herêmê û têkiliyên wan ên nava hev de wê di rengekê de wê bibê. Lê di wê temenê

de wê, di awayekê de wê şoreşa islamî wê dîmenekt tundrew wê li hemberê wê biafirênê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, pêşîya wan û pêşketina wan a li herêmê wê bi tememî wê bide girtin.

Ji xwe wê, rewşa rejima humeyni ku wê weke çawa wê di nava tirkiya de wê M. Kemal wê weke sosyalist wê bê dayin pênasekirin û wê di wê temenê de wê hemû sosyalist wê bi navê wî û ankû bi destî wê werina tasfîya kirin wê rewşek di wê rengê de ku wê li gorî xosletên rojhilat û îranê hatî pêşxistin wê bi rewşa humeyni re wê were pêşxistin û wê bi destê wî û rejima wî hemû komên çapgir ên bi wê rengê li iran û rojhilat wê werina tasfîya kirin.

Di wê temenê de wê manipulakirinên ku wê di wê temenê de wê li ser gotina sosyalismê re wê werina kirin wê di awayekê de wê ya rewşa bikarhanîna olê a ji aliyê tirkiya û iranê a heta roja me wê xirabtir wê di dîmenekê de wê were dîtin. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê ev wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê sosyalist wê argûmanên wan ên tekoşîna civakî wê ji destên wan wê werina girtin û wê di wê temenê de wê rayadarên van herdû rejiman wê xwe bi wan wê bikina desthilat.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, gotinên ku wê di wê çerçoveyê de Tudah wê li iranê wê bikê wê bi zêdeyî wê li leyha rejima islamî wê temenekê entegrebûnê wê çawa wê bide çêkirin û wê di wê temenê de wê, ew wê yekser weke hêza 'tekoşîna li dijî emparyalismê' ku wê pênasebikê û wê di wê çerçoveyê de wê referansên gotinên xwe bi birdozikî wê bikin wê were dîtin. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê mijare iranê û rojhilat wê, di dema şoreşa islamê de wê pirsgirêkên wê yên civakî wê li ser wê temenê wê zêdetirî wê xirabtir bibin û wê tengezerî wê li ser wê temenê wê li herêmê wê bide dîyarkirin.

Piştî wê bi şerê îran û iraqê re wê, ev gotin û referansên wê jî wê, di awayekê de wê, li ser temenekê farisîtiyê û ankû nîjadî wê werina formulekirin. Di wê temenê de wê têgînek nîjadî wê êdî wê di wan gotinan û referansên wan de wê bi rejima humeyni re wê, xwe li ser temenê farisîtiyê wê bide dîyarkirin.

Di destpêka şerê iran û iraqê de di nava wê aloziyê de ku herkesekê hevî fikir ku wê çawa wê zû wê li hev wê bi felîşihê wê li ser wê temneê wê, di awayekê de wê çawa wê, di awayekê de wê xwe mobilizebikê û wê bi rêxistin û amede bikê ji şer wê herkesekê wê ji xwe wê şaş bide hiştin.

Ev rewşa şerê nava iran û iraqê wê êdî wê bi temenî wê di dewama wê de wê bê temenê wê ku ew gotinên sosyalismê û kominismê li şûn werina hiştin. Di dewama wê de wê, di dîmenekê islame ku wê bi gotinên sosyalismê wê were şîrovekirin û bi gotinên weke 'tekoşîna li dijî emparyalismê wê were hanîn ser ziman re wê, temenê wê were afirandin. Di awayekê de wê gotina dijberîyê û bi wê çêkirina pêjnek dijberî a dijminê wê temenê wê politikayên rejima humeyni wê pirr baş wê biafirênê û wê bi wê re wê di temenekê entegrekiirna wê de wê weynek zêde mazin wê bileyizê. Di wê navberê de wê bi rêya gotin û referansên olî wê çawa wê tevgerê olî wê li rojhilat jî wê were pêşxistin û wê bi wê derbe li wan rêxistinên din wê were xistin weke ku wê tirkiya wê bi komên kontrayî ên weke bi navê hizbilah wê li bakûr wê pêşbixê û wê bide hêrîşkirin li ser tevgerên kurd wê di wê dîmenê de wê, rewşên weke yê miftzadeh û dibistana wî ya koranê ku wê li sanandajê li dora salên 1970ê ku wê weke komna ku wê bi xwepêşandinên li hemberî rejima pahlawi re wê derkevina li pêş wê hin bi hin wê hebûna wan wê xwe di awayekê de wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê pêjnek din jî wê dikarê wê di dewama wê de ku me li jor wê zêde ne hanî ser ziman û ku wê di nava ramyarîya rojhilat de wê xwe di wê demê de wê bide dîyarkirin wê, şêx izzedin huseyin bê. Ev kes wê weke kesekê ku wê li dora salên 1960î û wan de wê weke kesekê li dijî rejima pahlawi wê di wê temenê de wê li rojhilat wê derkeve. Di demên pêşketina xwe de wê li gelek deverên kurdistanê wê bigerihê. Bi xwe wê ji weke imamekê ji banê bê. Lê di dawîya dawî de ew heta mifgevtî mazin a mihabadê ku wê were û wê derkeve li pêş. Di wê navberê de wê di pêvajoya tekoşîna kurdan de wê navê wî bi gelek kesên weke Abdula hassanzadeh re ku ew wan pêşdixê re wê derkeve li pêş.

Li ser wê temenê wê di dora salên 1980 de wê, malbate şêx Izzedin huseyin wê derkeve li pêş. Bi tevger û rêxistina bi navê 'xabatê' ku wê ji aliyê birayê wî jalal huseyin ve wê were pêşxistin wê di wê demê de wê li ser mafên kurdistanê ên olî û hwd re wê bidest hanîna li ser ziman a goitnê wê bikin. Di wê temenê de wê di referansên wan de wê, 'civakek olî' ku ew bahsa wê dikin wê bi wê re wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di wê demê de wê hevgirtin û xabate nava rêxistinên kurd ku wê bibê jî wê di awayekê de wê dikarê gotinekê wê bibêjê. Çendî ku wê di wê temenê de wê temenekê berfîreh û baş wê hebê jî lê ji ber cihêbûnên bi birdozikî wê ew xwe ji hev dûrbikin. Komale wê weke xwe dide tekoşîna

li hemberî faodalismê a nava civakê û wê di wê temenê de wê bi itinayek ku ew gotinên rejimê bi hêrs nekê wê bikarbênê. Wekî din wê rêxistinên in ên weke yên olî weke dibistana koranê a miftizaedeh û heta sipahiyên rizgarî ku wê aidî şêx osman duru bin û ev wê weke destekê tariqata kurd a naqşî bê. Di awayekê de wê di wê demê de wê bi rengê olî derketina hêzên kurd bi wê rengê wê yên din wê di rengekê de wê ji naqşaya ardê ku ew rol bileyizin wê dûrbikê. Minaq wê, komên şêx Madeh ku wê li dora hewramanê wê bicih bibin wê bi tememî wê êdî wê rêya rol leyistinê wê li komale û hwd jî wê bigirin. Li gorî wan politikayên bi rengê ên weke ya komale zirarê dide civake kurd û ew ew wê di wê temenê de wê li dijî wê bisekin in.

Di wê demê de wê, gengêşiyên weke yên pevçûnê di nava hêzên artişa rizgarî a herêmê û ya komale de wê komale wan weke fanatismê olî li rojhilatê kurdistanê wê binavbikê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê di awayekê de wê dema ku mirov li dîmen dinerê wê, PDK-Î wê di awayekê de wê, bixwezê ku ew rengekê têkiliyê ku ew bi wê re wê rabê wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê li gorî koman gûharandina wê ya gotina xwe û di wê temneê de wê xwestina li ser temenekê netewî têkilidanînê wê, di wê temenê de wê temenê wê rengê têkiliya wê biafirênê. Her wusa wê, di nava wê de wê di demên piştê wê bi komên weke 'tevgera paykar' a ku wê di salên 1970 de wê dibin rejima pahlawi de wê destpêka wê bibê wê, piştê wê bi gotinek sosyalistî a olî' re wê di rengekê de wê derkeve li pêş. Lê wê piştî şorewşa islamî a li iranê wê bi gotinên weke 'serbest kirina qada xabatê a kedkaran jî jî wê gotinên xwe wê di rengekê de wê weke ku wê pêşbixê. Li ser wê temenê wê têkiliya nava rêxistinên kurd wê bi rexnegirtinên li hev weke di nava komale û PDK-Î de jî ku wê hev wê weke bi oportonismê re wê tohmetbar bikin re wê di awayekê de wê werina hemberî hev. Di wê temenê de wê, komale wê di awayekê de wê, di hizrên xwe de wê, aliyekê din jî wê bikê mijare niqaşê. Di wê temenê de wê, dema ku wê tekoşîn wê were dayîn wê çawa wê ji aliyê gel ve wê were herêkirin û ne tenê bi gotina rêxistinê bi serê xwe ku ew were karibê bê dayin destpêkirin û hwd re wê, di dîmenekê de wê gotina xwe wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê were dîtin ku wê li ser wê temenê wê di nava rêxistinên kurd ên herêmê de wê pirsgerêkên weke pevçûnên bi leşkerî jî wê di nava wan de wê rûbidin. Di wê temenê de wê rejima humeyni wê wê rewşê sûdbigirê û wê, di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê weke di ber çav de wê teşwikkirina têkiliyê nava rêxistinên kurd weke bi PDK-Î û

hwd re wê bê temenê wê ku wê komale wê weke bi dijmin re tevdigerihê û weke dijmin pênasebikê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, li hemberî hev wê bina xwedî gotinê jî.

Komale PDK-Î wê b temenê wê weke rêxistinek faodal wê bibênê û wê di wê temenê de wê goitnê li wê werênê ser ziman. Ev rengê nîqaşên dijberîyê diafirênin di nava rêxistinên kurd de wê di rengê de wê, temenê têkiliya wan û rengê wê yê bi hev re jî wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Li rojhilat wê heta ku wê dem wê were demên serokweziriya benisadr a ne zêde demdirêj wê di wê temenê de wê, bidomê. Lê di wê demê de wê, piştî hatina Bensadr li ser serokweziriye wê PDK-Î wê bixwezê ku ew bi wî re têkiliyê dênê û ew pêvajoya prosesse danûstandinên aşîtiyê di destpêka koma islamî de ku ew hatibûn kirin ew ji nûve wan werênê rojevê bide dayin destpêkirin.

Di wê temenê de wê, hin têkiliyên weke yên danûstandinê jî wê bikin. Lê di wê demê de wê benisadr wê li gorî gootina humeyni wê tevgerihê û wê di wê demê de wê mijare şerê nava iran û iraqê wê zêdetirî wê weke mijare li ser wê bisekinê bê. Heta salên 1982'an jî wê hêzên rêxistinên kurd wê li herêmên kurdistanê wê hebûna xwe wê bidina nîşandin. Lê di wê navberê de wê, rejima humeyni wê bi hêncetên şerê nava iraq û iranê wê, van herêman jî wê di awayekê de wê bi demê re wê manipulabikê û wê di demên piştî wê, di dewama wê de wê hin bi hin wê hêzên kurd wê serwerîya xwe ya bi hêzên xwe ya li herêmên rojhilat û dora wê êdî wê hin bi hin wê windabikkin. Pêvajoya piştî wê di awayekê de wê dikarê wê bîne ser ziman ku wê weke demek ku wê di wê temenê de wê, di wê pêvajoya şer de wê, kurd jî wê serwerîya xwe wê winda bikin. Di wê temenê de wê rejima humeyni wê, rewşa şer wê di wê temenê de wê baş bikarbênê ku ew xwe li herêmên rojhilat jî serwer bikê.

Di wan deman de wê biqasî ku wê were ser ziman wê PDK-Î û komale wê di wê demê de wê serwerîya wan a civakî wê li herêmên li rojhilat wê hebê. Lê di wê demê de wê rejim wê prosesse bijartinê ku wê bide destpêkirin wê di dewama wê de ku wê dizanî wê kurd wê bi rêjeyên bilind wê karibin endamên xwe hilbijêrên wê ev endam û rêxistinên kurd ên weke PDK-Î û komale wê di wê demê de wê ji pêvajoya bijartinan wê werê elimine kirin.

Du rewş li rojhilat ku wê rejima iranê wê pêşbixê

Rejima islamî wê bi demê re wê li hemberî komên kurd wê râyên tafisandinê wê hilibijêrê. Di wê navberê de wê, rewşa bidervekirinê wê weke mijarek ku wê bi zêdeyî wê bi wê çawa wê pêşîya tevgerên civakî ên li rojhilat wê were girtin wê were bikarhanîn. Di wê temenê de wê, kesên ku ew dihên girtin wê bi hêncetên li hemberê rejima islamê rabûya û ankû li hemberî şoreşa islamê bûya û ankû jî li hemberî xwûdê û navê xwûdê bûya wê bidervekirin wê werina pêşxistin. Ev bi hêncetkirin wê di nava civake oldar ku ew dihê pêşxistin de wê, bi wê re wê çawa wê, li ser wê temenê wê rojhilat wê li ser wan rengên bi hêncetkirinên bi dervekirinê re wê, dîmenekê dijolî wê biafirênê wê li ser wê re wê bihizirê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku ev rewş wê, weke rewşek ku wê di wê temenê de wê di nava dîmenê olî û yê ne olî de wê mirov wê bê dayin zorkirin ku ew bijartinekê bikê. Di nava civake kurd a zêde ne pêşketî, ne xwanda û rêjeya wê ya faodalî zêde wê, ev fektor wê weke aliyna bandûr lê kirinê bin. Wekî din wê di dewama wê de wê, rewşên weke yên malbatên tekoşîna rizgariya civakê didin dest avêtina keç zaroyên wan û ankû avêtina li zindanê û ankû birina li dervekirinê wê wê bi heman rengê wê weke fektorek bandûr çêkirinê wê were bikarhanîn. Destavêtinên li rojhilat bi destê rayadarên iranî û hwd wê bi awayekê wê werina kirin û ankû wê bi awayekê plankirî wê werina teşwikkirin wê di wê temenê de wê weke di çerçoveya wê konseptê de wê karibê wê fahmbikê û wê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ji salên destpêka şoreşê ve wê, temenê destûrî û destûra ku ew dihê çêkirin wê di wê de wê, zêde maf û azadiyên civakî ku ew wê werina kirpendin wê nebin. Di wê temenê de wê weke farisîyê wê pênasekirinê wê bi w re wê bê kirin û wê di dewama wê de wê, herkesek wê bi zimanê farîsî wê perwerde wê bibînê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê maf xwe perwerde kirinê û weke bi navê xwe hanîna ser ziman wê ji destê civakê wê di awayekê de wê were girtin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare destûrî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bikirpênê bê.

Di wê demê de wê, komên iranî bi hezaran wê bîn şandin li herêmên rojhilat bo hêrîşê. Ev pêvajoyê wê di awayekê de wê weke pêvajoyek şitt bê. Di wê demê de wê gelek kesên pêşeng êmn nava civakê wê bi

hêncetên cûr bi cûr wê werina bi dervekirin. Piştî wê di awayekê de ku wê weke komale bi têngîna 'fedayênê xalkê' û rêxistinên din weke 'mucahidên xalkê' wê komên çekdar wê bi dest şerên li hemberî rejima humeyni wê bikin.

Di wê demê de wê, di awayekê de wê, hinek nîqaşên ku wê weke li ser temenê têngînek olî a layiq ku wê were meşandin wê bibê. Kesên weke hamid raza jalal pour ku wê weke profesorên zaninngaha tahranê a beşa zanina civakî bin wê mijare aliyên mijare mirovî û aborî wê li ser mijare pirsgirêka kurd a li rojhilat re wê hizrên xwe yên di xabate xwe ya bi navê " Faraz u Forood-e Jonbeshe-e Kurd" wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê di wê demê de wê, rewşa şerê gerilla ku wê li rojhilat wê bi rêxistinên wê were rojevê wê li ser wê temenê wê humeyni û benisadr wê hevdiştinên ku ew dikin wê di encama wan de wê piştî wê, ew biryara ku wê rêxistinên kurd wê bidin wê bi şûn ve wê bidina kişandin.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, bi rêya politikaya wê di wê temenê de wê rejima iranê a islamî wê di kirinên xwe de wê weke ku wê serkevtî bê ku wê kurdan wê di wê temenê de wê rêxistinên wan wê li gorî xwe wê bide bi awa kirin. Mijare gotina 'danûstandinln prosesse aşîtyê' wê di her demê de wê di demên bi wê rengê de wê werina li rojevê û wê weke faktorek ku wê bi wê re wê dest û lingên kurdan wê bi wê werina girêdan bin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare çareserîya pirsgirêkê jî wê di dewama wê de wê, piştî wê ti gav jî wê newina avêtin. Di wê temenê de wê, bi demê re wê bêçekkirin û awayekê de weke bêparastin hiştina kurdan wê di awayekê de wê bê temenê wê ku ew li ser wê temenê ti gavê jî neavêjê.

Di wê demê de wê hêzên rêxistinên kurd wê weke pêşmerga wê werina bi navkirin wê di awayekê de wê, derkevina li pêş. Wê weke hêzek parastina civakê ji hêrîşên dijmin wê di rengekê de wê, were ser ziman. Di wê demê de wê di wê temenê de wê biqasî ku wê were dîtin komale û PDK-Î wê hêzên wê yên pêşmerga ku ew pêşdixin wê bibin û ev wê, di awayekê de wê, bi wê re wê derkevina li pêş. Serwerîya rêxistinên kurd bi hêzî wê temenekê rehet ji wan re wê li rojhilat wê biafirênê. Lê weke ku wê di rewşa komale de wê were dîtin wê çendî ku wê bi hizra marksistî wê tevigerihê wê li şûna ku wê rewşa civakê wê fahmbikê û wê weke wê politika û nêzîkatîyan wê pêşbixê wê bi nêzîkatîyên weke

‘taslaq’ ku ew bi bermene dikin ji aliyê xwe ve wê bê xwestin ku ew weke tevbigirihin. Ew wê weke tekoşîna bi faodalismê jî wê şîrove dikin. Ya ku wê, heta li dora salên 2000an û wan de wê, hêza xwe ji wê ji bajarên rojhilat wê winda bikin û wê serwerîyê ji destê wan wê herê jî wê hinekê jî wê ev rewşa weke di dîmenekê kêm fahmkirin û zanîna wan a di derbarê civakê û di wê çerçoveyê de pêşnexistina politika û plangerîyên li gorî demê bê. Wê ev wê di awayekê de wê weke temenê wan ê binketinê jî wê li rojhilat li hemberî hêzên rejimê û hwd jî wê biafirênê. Di wê de wê, fektorên weke yên kêm fahmkirin û kêm perwedeya civakê ku ew ne hatiya hasibandin wê jî mirov wê dibê ku mirov weke fektorekê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, sazûmanek civakî a bi hişmendî, çandî û civakî ku wê bi aliyên çandî û ramyarî û civakî wê hertimî wê xwe li gorî demê wê pêşbixê û nûbikê wê nebûna wê jî di nava wê fahmkirina wan de wê weke aliyê ku ew di wê temenê de wê wan binbixê jî bê. Di wê temenê de wê, were dîtin ku wê kîjan hêz û kes wê demên xwe yên piştre wê werin ku ew ji wê re ew xwe amede bikin bi zêhnî û têgihîştin û plangerîyên ramyarî û çandî di nava civakê de wê ew wê weke yên ku ew wê karibin bi serkevin û xwe di awayekê de ê biser bixin bin. Ev alî wê ne tenê wê di pêvajoya rêxistinên kurd ên rojhilat û rewşên wan ê civakî de wê hebê wê her wusa wê li beşên din ên kurdistanê jî wê bi rêxistinên kurdan re wê karibê were kifşkirin. Ber vê yekê ku wê çarna wê navê wan wê were ser ziman û wê zêde ti kirin û kiryarên wan wê bi ramyarî, çandî û civakî wê zêde newê berçav wê di wê temenê de wê wê rastîyê wê bi wan re wê raxê li berçav.

Piştî şoreşa iranê, rewşa rojhilatê kurdistanê û têkiliya nava rêxistinên kurdan

Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê di nava rojhilat de wê, hinek awa û pêvajoyên teybet ên ku em di çerçoveya wê de wê hildina li dest wê hebin. Di awayekê de wê, dema ku mirov wê li rewşa hizirkirinê bi civakî ên weke bi temenekê layiqî wê li wê bihizirê wê temenekê wê yê civakî wê li kurdistanê jî wê hebê. Di wê temenê de wê, sedema wê jî cihêrengiyên civakî û çandî ên kurdistanî bin. Rojhilat wê nimîneyek dîrokî ku wê di wê warê de wê xwediyê wan rewşên civakî bê. Wê di wê temenê de wê dikarê wê di wê rengê û awaye de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dema pahlawîyan de wê, komên ku wê tekoşînê wê bikin wê bi netewî û olî wê di zikhev de wê bibin. Weke ku me jor hinekê bahskir wê

di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring komên olî wê derkevin li olê. Di awayekê de wê, ji wê aliyê ve wê çendî ku wê weke humeyni wê weke li dijî emparyalismê wê were pênasekirin ku ew tekoşîn dikê jî lê wê di dîmenekê din de wê, weke ji wê aliyê ve wê weke temenekê bergir û tekoşînê a li dijî sovyeta demê û ankû têgînên weke yên bi civakî ên sosyalist û hwd bê.

Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di demên pahlawi de wê, hêzên weke yên 'micahidînê xalkê' ku wê bi xwepêşandin û tekoşînê wê derkevina li pêş wê di wê demê de wê, piştgiriyekê wê di awayekê de wê li ser wê temenê wê ji nava civake kurd jî wê bibînin. Hinekê jî wê temenê wê piştgirîyê ku ev tevgerên ku wê, li hemberî pahlawi û monarşîya wan wê bibê wê, sedemên wê ew bê ku wê sozên ku wê di destpêkê de wê bidina kurdan ku wê di temenekê maf û azadiyê de wê, pirsgirêk wê were çareserkirin. Pahlawi wê piştî rewşa komare kurdistanê a mihabadê wê yekser wê, weke dijminê kurdan wê di rengekê de wê xwe bi pozisyon wê bikê û wê kurd jî wê bi wê rengê wê bibînin.

Di awayekê din de jî wê mijare rewşa serkevtina tevgera humeyni li hemberî wê di aslê xwe de wê ev bertekên civakî ên kurdistanî û ne kurdistanî ku wê bi hev re wê ji aliyê humeyni ve wê baş wê karibin werina xwandin û rêvebirin jî wê di wê temenê de wê bibê.

Di awayekê din de wê dema mosaddik wê di awayekê de wê weke demek 'xwenûkirinê' û ankû reformê wê demên pahlawi û monarşîya wê di awayekê de wê bikê ber lêpîrsînê de. Di wê demê de wê gelek rêveberên dema rejima humeyni weke mehdî bazargan, Benîsader û hwd ku wê li dûv hev wê karê serokweziyê jî di dema şoreşê de wê hildina li dest wê weke rêveberên ku ew di wê demê de wê hebin û wê di nava wan pêvajoyên rêxistina bertekan de ku wê cih jî wê bigirin bin.

Lê li kurdistanê wê di wê demê de wê rêxistinên kurd wê di awayekê de wê zêdetirî wê bandûra wan wê di rengekê de wê were dîtin. Lê ew wê di wê demê de wê ji ber di awayekê de kêmbûna serokatîyê wê nikaribin wê demê pêşketinên wê û derfetên wê yên pêşketinê bo civakê zêde baş bikarbênin.

Di demên piştî wê, pirsgirêkên nava PDK-Î û komale wê di nava PDK-Î û PDKa iraqê jî wê bi heman rengê wê hatina hemberî hev wê di dîmenekê de wê, weke aliyên wê yên ku wê, di dîmenekê de wê, xwe

bidê dîyarkirin. Ev pirsgirêkên rêxistinî wê, di nava wan de wê, ya ku wê zêdetirî wê, weke were jinedîtî ve wê rewşa civakê û pêşaroja wê bê.

Piştî dema ku wê mistefa berzanî wî wê bi şûn ve wê vegehihin wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê di wê temenê de wê, êdî wê dema tekoşînê wê di wê temenê de wê, di dîmenekê din de wê xwe bide domandin. Di wê demê de wê, bandûra PDK wê bi vekirina şaqên wê yên li herêmên bakûr û başûr û heta li rojava û hwd re jî wê di awayekê de wê di çerçoveyek giştî de wê weke çerçoveya tekoşîna rizgariya kurdistanê wê bide wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, pêşmerge wê li bajarên rojhilat wê bicih bibin û wê di wê demê de wê, piştî wê demê wê zaroyên barzanî wê bikevina nava hewldana dana şerê gerîlla. Piştî mistafa berzanî wê kûr idris berzanî wê weke kesekê ku wê di wê warê de wê zêde bi zane û li pêş wê navê wî derkeve li pêş. Idris berzanî wê weke kesê ku ew xwedî potansiyale ku ew dikarî serokatîyek civakê bikê jî wê li lê wê bineta nerîn. Li ser wê temenê wê, di dema wan de wê, di dema idris û birayê wî de wê, di nava PDK-Î û ya PDK-îraqê de jî wê di awayekê de wê nîqaşên dijberî wê di nava wan de wê li ser wê temenê wê bibin. Mijar û nîqaş wê li ser temenê qadên weke kontrolkirî ku ew nexwezî wê qadê bi yên din re parvebikin re wê bibê.

Di wê rewşê de wê, PDKî di awayekê de wê, di aslê xwe de wê weke li aliyê rejimê wê di awayekê de wê cih bigirê wê dîmenekê wê di wê demê de wê bide û wê di wê temenê de wê aliyekê ku wê temenê pirsgirêka nava wan wê biafirîne jî wê ew bê. Minaq di herêma bajarê sînê de ku wê weke kontrol a komale û PDK-Î wê li wê hebê wê di wê demê de wê, dema ku wê di xwepêşandinekê de wê hêzên PDKê wê gûeyan wê bi reşênina li ser xwepêşandêran û wê7 sivil wê werina kuştin wê weke nûqtetek ku wê di wê temenê de wê karibê wê di wê temenê de wê, bahsa wê bikê bê.

Di wê demê de wê piştî wê ketina li nava rêya asayikirina têkiliyên navxweyî û serdanên berzanî ên li leşkergeha PDKê û herêma qandilê û hwd wê, di wê temenê de wê weke bihewldana wê piştî wê were pênasekirin.

Di wê demê de wê di nava PDKê û têkiliya wê ya bi rejima humeyni re jî wê weke ku wê di hinek ragihandinên qasimlo de wê were ser ziman ku wê di wê demê de wê PDKê bo şerê wê yê li iraqê û ankû başûr wê bahsa hildan 80 tomenê iranê wê bikê. Li gorî ku wê şîrove li ser wê nûqtayê û alikariya rejima humeyni wê were ser ziman wê di wê temenê

de bê ku wê çawa wê, ji ali û aniyên din ve wê qadên şer wê di wê demê de wê li hemberî rejima saddam wê were vekirin wê di renekê de wê bahsa wê were kirin.

Li gorî ku wê di wê demê de wê li herêmên weke hacî omran, û li gelek deverên din wê bi hêzên şoreşa iranê re wê li herêmên iraqê û heta herêmên urmiya û deverên din wê şer bikin. Di wê demê de wê were gotin ku wê bi alikariya gel wê di demek kin de wê herêmên weke dohukê û heta hewler û silemaniya wê li wan wê herêmên kontrolkirinê wê bikin û wê serdestiyê wê bidest bixin.

Ev rewşa bi hêzên şoreşê ên iranê re xabîtîna hêzên PDK berzanî wê di awayekê de wê bi encamên wê yên negativ wê bo rojhilat û pêvajoya şoreşa rojhilat jî wê xwe bidina dîyarkirin. Ya ku wê bi zêdeyî wê bo kurdan wê di wê demê de wê di awayekê de wê bê mijare nîqaşê û wê pîr zêde wê li ser wê were sekin in jî wê di aslê xwe de wê di wê demê de wê ev alî bê.

Li gorî gelek şîrovevan û kesên ku ew mijarê di wê demê de wê werênina ser ziman ku wan şoreşa rojhilatê kurdistanê deh sal bi wê wan encamên bi hêzên şoreşa iranê re xabîtîna re bi şûn ve xistin.

Ji aliyê van fektorên negativ ku wê bandûrê li pêşveçûnên rojhilat wê bikê û weki din wê ji aliyê aborî, ramyarî û hwd ve wê zoriya rejima iranê di wê demê de ku wê bi armanca serdestiya wê ya li herêmên rojhilat wê zêdetirî wê xwe bide dîyarkirin. Wekî din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê demê de wê, ji aliyê çandî û zimanî ve jî wê qadaxabûnên ku ew dibin wê zêdetirî wê di awayekê de wê weke ku wê werina gotin wê werina hîskirin.

Ev rewş wê di awayekê din de wê bi xwe re wê hinek aliyên wê yên din ku wê heta roja me wê di nava kurdan de wê bahsa wê were kirin bê. Ew jî wê 'hêzên ku kurd weke 'hêzên çahş' bi nav dikin ku wê herêm bi herêm wê ji kurdan wê werina avakirin ev wê di awayekê de wê rewşa pêvajoya şoreşa rojhilat wê ji aliyê xwe ve wê lawaztir bikê bê. Li ser wê temenê wê di awayekê de wê mijare ev têkiliyên neyînî ên bi rêxistinên kurdan wê di awayekê de wê, di renekê de wê bandûrê wê di wê temenê de wê, weke ku wê bikê bê. Ev jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê kaeribê wê fahmbikê bê.

Di mijare pêvajoyên piştî wê de wê, şîroveyek li ser wê

Li rojhilat wê piştî şorewşa islamê wê di awayekê de wê, bi hêzên rejimê û kurdan re wê weke aliyê pêşî wê ya ku wê were dîtin wê xwediyê nerînên cihê ên rêveberî û desthilatî bin. Di wê temenê de wê, cihêbûnên herêmî, çandî û civakî wê bi temenê wan ên dîrokî re wê di rengekê de wê weke aliyên ku wê xwe bidina dîyarkirin bin.

Aliyê din jî wê ev pêvajoyê wê, weke pêvajoyek ku wê di nava kurdan de wê bi gelek aliyên çandî, ramiyê û hwd re wê weke pêvajoyekê ku wê karibê bi azmûnên wê re wê hilde li dest bê. Di dewama wê de wê weke pêvajoyek di temenê çareserkirina pirsgirêka rojhilatê kurdistanê de ku wê hê di dîmenekê xwe bide domandin de wê were ragirtin bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare hizrên cihê ên nava kurdan ên bi birdozikî ku wê bi demê re wê pêşkevin bin. Weke bi komale re hizrên marksistî. Bi PDK-Î re hizrên hizrên weke sosyalistî û netewî ku wê di dîmenekê de wê werina şîrovekirin bin. Di dewama wê de wê komên weke yên bi keseyetî wê derkevin û wê bandûra wan wê xwe bide dîyarkirin bê. Minaqê ê şêx Izzedinê huseyinî bê û ankû miftizadeh û dibistanan wî ya koranê û çerçoveya wê ya ku ew bi xate wê û mejuya wê re ku wê weke di temenê xate rêxistin de wê, weynek rêxistinî wê bileyizê. Ev wê di temenekê weke di rengekê birdozi a olî bi sosyalist û layiqî ku wê şîrovebikin re wê di rengekê de wê, bê dîtin bê.

Di awayekê de wê hizrên civakî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê, di wê rengê de wê di nava wê de wê bi zêdeyî wê pêşkevin û wê derkevina li pêş bin. Weki din weke fektorek din ku wê ji aliyê iranê ve wê komên weke yên Tudah bi rêxistinî ku wê hertimî wê bi têgînek netewa serdest wê tevbigirihîn bin û wê di awayekê de wê bandûra xwe wê bixwezin ku ew li ser ya komên din ên civakî ew bidina çêkirin,

Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa wê bikin wê li rojhilat wê bandûra têgînên weke yên çapgir û ankû sosyalist wê ji temen ve wê di awayekê de wê were dîtin ku wê hebê. Dibê ku ew ji ber ku wê rejimek. olî wê serdest bê wê ji wê xilasbûnê wê çawa wê bikê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê yên wê ji xwe re wê bi wê li wê bihizirê.

Li rojhilat wê, heta destpêka sedsala 20an jî wê were dîtin ku wê serwerîya wê ya bi civakî û di awayekê de wê bi têgînek wek eya layiq û hwd wê tevgerîna wê, di awayekê de wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin. Di demên berê de wê têgîna çandî a cihê rengê wê di wê temenê de wê ji têgîmnek olî a tûndrew zêdetirî wê li ser temenekê civakî wê bide xwestin ku ew bi temen û têgînek layiqî de tevgerîn bibê. Di wê temenê

de wê li ser temenekê civaknasî hizirkirinên li têgînên baweriyê wê di wê temenê de wê li wê hinek minaqên wê yên bi civakî ku mirov wê karibê kifşbikê wê hebin.

Lirojhilat wê ji aliyê rêxistinî ve wê nêzîkbûna rêxistinên kurd ên weke PDK-Î li rêxistinê Tudahê û komale wê weke bi hizrên marksistî û her wusa wê komên weke yên dibistana koranê miftizaedeh bi têgînek olî a soyalistî ku wê bixwezin dîmenenkê wê bidina nîşandin wê bi wê re wê were dîtîn. Lê diawayekê de wê pirsgirêka civakî wê di awayekê de wê ji temen ve wê were hîskirin. Ji demên rejima pahlawîyan û heta ya dema rejima humeyni wê çendî ku wê rejim wê bi gûharin jî lê wê di awayekê de wê, nêzîkatîya li hemberî civakê wê ne gûharê.

Piştî salên 1988an ku wê şerê nava iran û iraqê wê dawî li lê were wê bi wê rê wê di awayekê din de wê demenê nû wê, bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Kiryarên ku wê rejima şah a iranê ku wê bi derxistina li pêş a PDK-îraqê wê di wê demê de wê encamên wê hem bo rojhilat û hem jî wê bo başûr wê bibin. Ev jî wê bi demên wê demê êdî wê bi zêdeyî wê were dîtîn. Lê di wê demê de wê dema ku wê, şerê nava iran û iraqê wê dawî li wê were wê êdî wê di awayekê de wê, ev herdû rejim jî wê ji aliyên xwe ve wê weke ku ew di temenekê zimmî de levbikin wê berê xwe bidina kurdan. Iran wê bixwezê ku ew serwerîya xwe piştî wê zêdetirî li rojhilat çêbikê. Saddamê demê wê, bixwezê ku ew kurdên başûr bi temenî bê bandûrbikê û wê di wê temenê de wê pêvajoya şerê jenosîd ê enfalê û oparasyonên wê yên ku ew di wan de çekên kimyewî bikarbênê wê bide destpêkirin. Di wê demê de wê, ev pêvajo wê di awayekê de wê, weke pêvajoyek nû û demek nû jî wê bi xwe re wê bo kurdan giştî wê werênê. Derûniya bi karhanîna çekên kimyewî li hemberî kurdan wê ne tenê wê li başûr û wê li ser hemû beşên kurdistanê wê ji ya demên dersimê ku wê tirkiya wê bikarbênê wê ne kêmtir wê xwediyê dijwariyekê bê di mejîyan de.

Di wê demê de wê, rêxistinên kurd wê di wê demê de li wê li hebûna civakê wê bihizirin wê bi hizrên xwe ku wê çendî wê nikaribin bi temenî wê formule jî bikin wê hewldana pêşxistinek têgînek hemdem bi rengê jîyane civakî wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Ji hinek alîyan ve wê mijarên weke yên nîqaşên li ser faodalismê ji aliyê rêxistinên kurd ên weke komale ve wê, di wê temenê de wê wateyek wê hebê.

Lêgerînên li çerçoveyek hemdem wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di warê dana

tekoşînê a demê de wê ev alî wê weke aliyna ku wê zêdetirî wê bên li wan hîskirin bê.

Di wê temenê de wê lêpîrsînên li ser têgînên olî û hwd re bê wê di wê temenê de wê li ser temenê bersivdayina wê ya li xwestekên civakî û hwd re wê bi wê re wê bibê. Lê tevî hemû pîrsgirêkên civakî wê dibînê ku wê gûharînek bi çandî û hwd jî wê di wê demê de wê li rojhilat wê xwe jî temen ve wê bide dîyarkirin. Li ser temenekê civakî, hewldanên perwerdeyê û di wê demê de wê, nîqaşên nava komên zayendî û wekeheviya wan de wê di rengekê de wê bibin. Ev mijarên ku wê li herêmê wê weke mijarên kûr bin. Lê wê di wê temenê de wê bi gotin kirina wan wê di awayekê de wê were dîtin ku wê bibê bê.

Li rojhilat wê, dii awayekê de wê mijare netewî a kurdistanê wê jî temen ve wê di rengekê de wê karibê were kifşkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, hebûna civakê û nirx û ziman û çanda wê di rengekê de wê were armançgirtin û rengê jîyane wê were armanç girtin. Ev jî wê weke aliyna ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin bê. Pêşveçûnên demê wê bandûra xwe wê di wê demê de wê li nava kurdan jî wê kêr zêde wê bibin. Bi teybetî wê li rojhilat wê ew bandûr wê zêdetirî wê di dêmenekê de wê were dîtin. Ber ku wê di wê demê de wê, rewşa destpêka sovyetê û têkiliyên wê yên bi wê herêmê re bê û rewşa komare kurdistanê a mihabadê û hwd wê di wê warê de wê weke faktorna ku wê mirov karibê di awayekê de wê balê bikişênê li ser wan bê.

Di wê çerçoveyê de wê piştî şerê cihanê ku wê hinekî din pêşketin û aqilekê hevbeş ê pêşengî xwe daba nêşandin dervî nîqaşên ramyarî ku ew temenê qatbûnê diafirênin wê kariba pîrsgirêkên kurd jî gelek aliyan ve li wê beşa kurdistanê bide çareserkirin. Ev çerçoveya qat wê weke temenekê ku wê bi wê re wê çawa wê bi wê li nava civakê wê were leyistin û wê bi wê re wê, pêşîya çareseriyên wê yên civakî jî aliyê rejima serdest ve ku wê were asteng kirin. Ber van sedeman û gelek sedemên weke wan wê pîrsgirêk wê heta demên me wê ne tenê li rojhilat wê li beşên din ên kurdistanê jî wê weke pîrsgirêka kurd ku wê were bi navkirin wê xwe bide dayin domandin.

Lê em dikarin wê jî wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê civake kurd wê çawa ku wê di wan demên destpêka şoreşa iranê de wê aktiv bê wê piştî jî wê ew aktivbûna wê xwe di awayekê de wê bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê, li ser wê temenê wê, şiyariya civakî wê, di awayekê de wê, zêdetirî wê, xwe di awayekê de wê, bide dîyarkirin. Lê mijare pêşengîyek giştî ku ew karibê li ser wê temenê

çareserîyan li pirsgirêkên wê re wê bi awayekê şenber wê werênê wê, ew rêxistinîya wê di awayekê de wê kêmbê. Di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê, lêgerînên li ser temenekê pêşengî ê hemedem wê ne tenê li rojhilat wê li beşên din ên kurdistanê jî wê weke temene lêgerînekê wê bi afirênê bê.

Mijare serokatîyêk civakî wê di aslê xwe de wê weke mijarek ku mirov wê bi temenekê kirinî û teorikî wê ji gelek aliyan ve wê hilde li dest û wê werênê ser ziman wê, weke mijarek giring û teybet a ku wê, ji gelek aliyan ve wê hilde li dest bê. Di wê temenê de wê aqilê wê yê civakî û rêxistinîya wê di wê temenê de bi sazûmankirin û gihandina li saziyana şenber ên civakî wê weke aliyên ku wê pîrr zêde wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, sazîya serokatîyê civak ji kesan zêdetirî wê bi sazûmanî wê dixwezê ku ew di jîyane xwe de wê, ji têgînek weke ya serdestîyê zêdetirî weke çerçoveyek fahmkirinê ku ew bi wê rêya xwe bibînê û rê û çareserîyê ji pirsgirêkên xwe re bibînê wê, bixwezê ku ew di jîyane xwe de wê, bibînê.

Di wê temenê de wê gelek aliyên weke bi mijarî ên weke bi civak û kes, kes û pêşketina jîyane û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Di wê temenê de wê, mijare hizirkirinê û fahmkirinê wê bi zêdeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di fahmkirina rojhilat wê bi temenê wê yê dîrokî û civakî wê gelek aliyên wê yên weke yên çandî, ramyarî û hwd wê pêwîst bin ku ew li ser temenê wê yê rastîya wê li gorî demê ew werina fahmkirin û ew di wê temenê de ew werina têgihîştin. Di mijare civake rojhilatê kurdistanê de wê, mejuya wê û temenê wê yê hişmendiyê wê di her demê de wê xort wê hebê. Di wê temenê de wê fahmkirina wê û rijandina wê fahmkirinê li kirinê wê weke aliyekê wê yê ku ew di temenê pêşketina xwe ya demê de wê weke ku ew dixwezê bê.

Rojhilat pêşdikeve û weke ku wê di demên wê yên berê de jî wê were dîtin wê roj rohnîya wê xwe ji rojhilat ve didê.

Çavkanî:

- *Yarshater, Ehsan (1983). "15". *The Cambridge History of Iran Volume 3 (1): The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Braarvig, Jens (2000). *Buddhist Manuscripts (Vol.3 ed.)*. Hermes Pub
- *Rienjang, Wannaporn; Stewart, Peter (2018). *Problems of Chronology in Gandhāran Art: Proceedings of the First International Workshop of the Gandhāra Connections Project, University of Oxford, 23rd–24th March, 2017*. Archaeopress
- *Martindale, John Robert; Jones, Arnold Hugh Martin; Morris, J., eds. (1992). *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III: A.D. 527–641*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press
- *Campbell, Brian; Tritle, Lawrence A. (eds.). *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical World*. Oxford University Press
- *Neusner, Jacob (1969), *A History of the Jews in Babylonia: The Age of Shapur II*, BRILL
- *Nicolle, David (1996), *Sassanian Armies: the Iranian Empire Early 3rd to Mid-7th Centuries AD*, Stockport: Montvert
- *Bury, John Bagnell (1958). *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian, Volume 2*. Mineola, New York: Dover Publications
- *Potts, Daniel T. (2018). "Sasanian Iran and its northeastern frontier". In Mass, Michael; Di Cosmo, Nicola (eds.). *Empires and Exchanges in Eurasia*. Eberhard (2017). *Sasanian Persia: Between Rome and the Steppes of Eurasia*. London and New York: Edinburgh University Press
- *Pressian Late Antiquity. Cambridge University Press
- *Durant, Will, *The Story of Civilization, vol. 4: The Age of Faith*, New York: Simon and Schuster
- *Hourani, Albert (1991), *A History of the Arab Peoples*, London: Faber and Faber,
- *Frye, R.; Keshk, K. (2014). "Būyids". *The Oxford Encyclopedia of Islam and Politics*. Oxford University Press
- *Karsh, Efraim (2007). *Islamic Imperialism: A History*. Yale University Press
- *Turner, John P. (2006). "'Adud al-Dawla". *Medieval Islamic Civilization: A-K, index*. Taylor & Francis

- *Felix, Wolfgang; Madelung, Wilferd (1995). "Deylamites". In Yarshater, Ehsan (ed.). *Encyclopædia Iranica*, Volume VII/4: Deylam, John of-Divorce IV. In modern Persia. London and New York: Routledge & Kegan Pau
- *Donohue, John J. (2003). *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 403 H./1012: Shaping Institutions for the Future*. Leiden and Boston: Brill
- *Lockhart, Laurence; Jackson, Peter, eds. (1986). *The Cambridge History of Iran, Volume 6: The Timurid and Safavid Periods*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Sicker, Martin (2001). *The Islamic World in Decline: From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire*. Greenwood Publishing Group.
- *Savory, Roger (2007). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.
- *Kotilaine, Jarmo T. (2005). *Russia's foreign trade and economic expansion in the seventeenth century: Windows on the world*. Leiden.
- * Farrokh, Kaveh (2011). *Iran at War: 1500-1988*. Bloomsbury Publishing
- *Perry, John R. (2010). "Zand dynasty". *Encyclopaedia Iranica*, Vol. XV, Fasc. 6.
- *Perry, John (1991). "The Zand dynasty". *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Shaw, Stanford (1991). "Iranian relations with the Ottoman Empire in the eighteenth and nineteenth centuries". *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Perry, John (1991). "The Zand dynasty". *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*. Cambridge: Cambridge University Press
- * Durant, Will (2011). *The Age of Faith: The Story of Civilization*. Simon & Schuster.
- *Richard G. Hovannisian; Georges Sabagh (1998). *The Persian Presence in the Islamic World*. Cambridge University Press
- * Cheryl Benard (1984). *"The Government of God": Iran's Islamic Republic*. Columbia University Press

- * Hiro, Dilip (1991). The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict. New York: Routledge
- * Abrahamian, Ervand (2008). A History of Modern Iran. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- *Axworthy, Michael (2008). A History of Iran: Empire of the Mind. Basic Books
- *Mikaberidze, Alexander (2011). Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia. Vol. 1.
- *Fisher, William Bayne; Avery, P.; Hambly, G.R.G; Melville, C. (1991). The Cambridge History of Iran. Vol. 7. Cambridge: Cambridge University Press
- *Abdeh, Idris(2014); Den kurdiske konflikten i iran: En historisk undersøkelse av den politiske utviklingen i den iranske Kurdistan fra 1979 til 1989, UNIVERSITETET I BERGEN/NORWAY

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, destpêka reşemiya sale 2023an